ڪميونسٽ پڌرنامو

ڪارل مارڪس ۽ فريڊرڪ اينجلس

اصل جرمن ٻوليءَ ۾
ڊسمبر 1847ع کان جنوري 1848ع جي وچ ڌاري لکيو ويو.
فيبروري 1848ع ۾ لنڊن مان پمفليٽ طور شايع ٿيو.

سنڌي عوامي برقي ـ ڪتاب
Sindhi Awami e-Books

ترجمو ۽ مهاڳ: رسول بخش پليجو

•	1975ع واري سنڌي ڇاپي جو مهاڳ: رسول بخش پليجو	03
•	1888ع واري انگريزي ڇاپي جو مهاڳ: فريڊرڪ اينجلس	16
•	ڪميونسٽ پارٽيءَ جو پڏرنامو 1848ع	23
1	سرمائيدار (بورجوا) ۽ پورهيت (پرولتاري)	24
2	پورهيت ۽ ڪميونسٽ	40
3	سوشلسٽ ۽ ڪميونسٽ ادب	51
4	هاڻوڪين ڌار ڌار مخالف پارٽين بابت ڪميونسٽن جو نقطي نظر	63

ٽيڪسٽ اِنٽري ۽ اِي بُڪ ڪمپوزنگ: سڪندر علي ابڙو، قمبر علي خان

سنڌي عوامي برقي ـ ڪتاب
Sindhi Awami e-Books

مهاڳ

(1975ع واري سنڌي ڇاپي جو)

اسين ماڻهو چؤطرف مونجهارن ۽ مسئلن ۾ گهيريل آهيون. جهڙوڪ: مهانگائي، ڏڪار، ڌارين جي قرلت ۽ غلامي، هڪٻئي کان نفرت، ڌاريائي، ساڙ، گذر جي تنگي، بي علمي، بيماري، ۽ سماجي تعصب، گهٽ وڌايون ۽ بڇڙيون ۽ ظالم ريتون رسمون وغيره.

دنيا جي ٻين قومن ۽ ملڪن جا ماڻهو بہ انهن ڳٽين ۽ مصيبتن کان ٻنهہ آجا ڪونهن. ڪي ڪهڙي ويل ۾ آهن تہ ڪي ڪهڙي ۾. تاريخ پڙهي ڏسجي ٿي تہ اڳين زمانن ۾ ماڻهو، قومون ۽ عوام اڄ کان اجا بہ وڌيڪ مصيبتن ۾ مبتلا هئا.

ڪي ماڻهو چون ٿا تہ 'اهو اسان جو مقدر آهي. اتفاق سان ڪنهن جو ڪو بخت وري پوي يا ڪنهن پلاري جي دعا سان ڪا ڪرامت ٿي پوي تہ ٻي ڳالهہ آهي، نہ تہ انسان ويچاري جو مقدر ئي ڏک آهي.' اهڙين دعائن ۽ ڪرامتن جي برڪت سان ماڻهن تان مصيبت لهڻ، سندن بخت ورڻ جا سوين، هزارين، لکين قصا ۽ ڪهاڻيون مشهور آهن.

ڪي ماڻهو دعائن ۽ ڪرامتن بدران وري پنهنجي ذاتي ڪوشش تي ڀاڙين ٿا. هو پنهنجي محنت، اٽڪل، چالاڪي ۽ ڪن ڪن حالتن ۾ تہ ٺڳي، دغا، دولاب، بي رحمي، ظلم يا دلاليءَ سان پنهنجي انفرادي ۽ ذاتي حالت بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪن ٿا. پر ڪي ماڻهو ٻنهہ عجيب غريب ٿيندا آهن. اهي دعا توڙي محنت يا ٺڳي ۽ بدمعاشي ذريعي پنهنجي ذاتي يا خانداني حالت بهتر بنائڻ کي ڪا اهميت ئي نہ ڏيندا آهن. هو پنهنجي انفرادي، ذاتي ۽ خانداني معاملن کي نظرانداز ڪري، اهڙين ڳالهين ۽ مسئلن بابت سوچيندا آهن ۽ انهن جا حل ڳوليندا آهن، جيڪي هڪڙي ماڻهو، ٽولي، قبيلي يا قوم جا انفرادي مسئلا نہ پر سمورن انسانن جا گڏيل ۽ دائمي مسئلا هوندا آهن. منجهانئن ڪي ماڻهو تہ مورڳو اهڙين ڳالهين ۽ اهڙن مسئلن جا حل ڳولڻ لڳن ٿا، جن جو سڌو ۽ فوري طرح واسطو سندن ذات، گهر، قبيلي، قوم يا ملڪ سان تہ نهيو پر ان وقت ۽ انهن حالتن ۾ مجموعي طرح سموري انسان ذات سان ئي ڪونہ هوندو آهي يا گهٽ ۾ گهٽ ان وقت نظر ڪونہ ايندو آهي. اهڙي قسم جا ماڻهو هن قسم جا هوائي ۽ خفتائي سوال ڪرڻ جي

ڪوشش ڪندا آهن ته ’ڌرتي چؤڪندي آهي، مستطيل يا گول آهي؟ چنڊ گهڻو پنڌ پري آهي؟ سج بيٺو آهي يا هلي پيو؟ ڪائنات ڪڏهن پيدا ٿي آهي ۽ ڇو؟‘ وغيره.

اهڙن ماڻهن کي سائنسدان سڏبو آهي. جيئن ولين ۽ پيرن جي غيرمعمولي ڳالهين کي ڪرامتون سڏجي ٿو، تيئن سائنسدانن جي کوجنائن کي به هڪڙي خاص ۽ محدود معنىٰ ۾ انساني ڪرامتون سڏجي ته وڌاءُ نه ٿيندو.

پيرن ۽ ولين جي ڪرامتن جا قصا ۽ داستان تاريخ جي هر دور ۽ هر زماني ۾ مشهور رهيا آهن. سنڌ جهڙا درويشن جا ديس ته خدا جي فضل ۽ ڪرم سان هر شهر، هر ڳوٺ ۽ هر پاڙي ۾ پنهنجو پنهنجو الڳ ڪاني ڪرامت جو صاحب رکن ٿا. انهن جي برڪتن ۽ پلاين، ڪانين ۽ ڪرامتن جو پلارو قصو تمام ڊگهو ۽ اڻ کٽ آهي. انهن ڪرامتن سان ٽڪر هڻڻ جي ڪوشش ڪير ڪري!

پر جيڪڏهن روحاني ۽ غيبي قوتن جي طاقت جي ڪرشمي کي هڪ طرف پاسيرو ڪري، عقيدي ۽ مذهب جي ڳالهه کي پنهنجي جاءِ تي رکي، دنيا تي نظر وجهبي ته پوءِ انصاف روءِ اها ڳالهه قبول ڪرڻي پوندي ته سائنسدانن جي عقل، عمل ۽ تجربي جي کوجنائن هن دنيا ۾ جيڪي تبديليون آنديون آهن سي ڪنهن به وليءَ، پير يا فقير جي ڪرامتن ڪان گهٽ ناهن. دنيا جي سيني مذهبن وارن پنهن جي پنهن جي مذهب ۽ عقيدي جي پيرن، فقيرن ۽ ولين جي ڪاني ڪرامت بابت جيڪي دعوائون ڪيون آهن، سي سڀ جيڪڏهن سچيون ڪري مججن ته به ڪي ڪي سائنسي کوجنائون ايڏيون ته حيرت انگيز آهن ۽ انهن جو اثر انسان ذات تي ايڏو ته اٿاه پيو آهي جو ڪنهن هڪڙي رشيءَ، مُنيءَ، پادريءَ، وليءَ يا پير جي ڪنهن ڪا هڪڙي ڪرامت ته ڇڏيو پر سيني سڀني سڀني ڪانيون ڪرامتون هڪڙي پاسي ته ڪنهن هڪڙي سائنسدان جي کوجنا ۽ ان جو اثر ٻئي پاسي! پلا ويچار ته ڪريو ته ڪهڙي رشيءَ، مُنيءَ، پير يا فقير جي ڪرامت ريڊئي، ٽيليويزن، ٽيليفون، هوائي جهاز، ايڪسري، ڪونين، پينسلين، چنڊ تي پهچڻ، سمنڊ جي تري مان تيل ڪڍڻ، ڪروڙين ميلن تان فوٽا ڪڍڻ، ستارن جي گردش جا صحيح انگ اکر معلوم ڪرڻ، هزارين ميلن تي راڪيٽ صحيح نشاني تي ڦٽو ڪري سگهڻ جهڙا ڪم ڪري سگهي آهي؟ اجا ته ڪو پادري، ٻائو يا اولياءُ سڳورو اهڙو ته ڪونه ٻڌو سڻو آهي، جو بنا ڪنهن تعويذ ڦيٽي جي، بنا ڪنهن ڏهي چاليهي ڪڍڻ جي، بنا ڪنهن اچي يا ڪاري ڪڪڙ ڪهڻ جي، فقط هڪڙي بٽڻ دٻائڻ سان، ڪنهن پنجاه يا سو سال اڳ مئل ماڻهوءَ يا پنج هزار ميل پري ويٺل ماڻهوءَ جو

آواز جڏهن ڪپي تڏهن ٻڌرائي سگهي؛ يا مورڳو سندس هوبهو تصوير اکين اڳيان آڻي بيهاري ڪيس هلرائي چلرائي، ڳالهارائي ٻولهارائي ڏيکاري جيئن ٽيليفون، ريڊيو، ٽيليويزن ۽ سئنيما وارا ڪن ٿا! عيبدار ۽ گنهگار انسانن جي عقل جون هزارين، لکين ڪرامتون اهڙيون آهن، جن جهڙي ڪرامت ڪنهن پير فقير هٿان ٿيڻ جو ماڻهو سوچي به نٿو سگهي.

انساني عقل جي انهن ايجادن، ڪرامتن ۽ معجزن انسان کي هڪڙي ڪمزور، ٻي پهچ ۽ اکين هوندي انڌي جانور مان ڦيرائي زمينن ۽ آسمانن جو ۽ ذري ڳهٽ فطرت جو مالڪ بنائي وڌو آهي. هي جو صوفي سڳورا چوندا آهن ته انسان خدا جو جلوو آهي. همہ اوست 'سڀ ۾ پنهون پاڻ آهي، ڪونهي ٻيو ٻروچ ريءَ.' يا هي جو سچل سائين چيو آهي ته 'الله الله چو ڪرين پاڻ ئي الله جاڻ.' اُهي عقيدا جيڪڏهن ڪڏهن به سچا ثابت ٿي سگهن ٿا ته اهي اڄ ان حد تائين جڻ ته اسان جي اکين اڳيان ثابت پيا ٿين، اڄوڪو انسان جڻ ته سچ پچ 'پنهون پاڻ' ٿي ويو آهي.

اڄ مجموعي طرح انسان کي جيڪا ڄاڻ آهي، وٽس جيڪو هنر، فن ۽ تجربو آهي، منجهس جيڪي ڳولا، جاچ، تخليق، کوجنا ۽ ايجاد ڪرڻ جون صلاحيتون پيدا ٿي چڪيون آهن، تن جي زور تي هو اڄوڪي انسان ذات جو هر هڪ مسئلو ۽ سڀ فوري مشڪلاتون دور ڪري سگهي ٿو. انهن صلاحيتن جي هوندي، ڪنهن هڪڙي به ماڻهوءَ جو هن ڌرتيءَ جي ٽڪري تي هڪڙو به ڏينهن بکيو رهڻ، بيمار رهڻ، اگهي ۽ لٽي بنا رهڻ، خوف ۽ دهشت جو شڪار هجڻ، اڻڄاڻائي، جهالت ۽ تعصب ۾ گرفتار هجڻ، هرگز هرگز لازم ناهي. اڄ انساني ذهن جي برڪتن ۽ تخليقن سبب هيءَ ڌرتي پنهنجي هر پٽ ۽ هر ڌيءَ، هر ٻار ۽ هر ٻڍي جي سمورين جائز گهرجن جي پورائي ڪري سگهي ٿي، اڄ انسان ذات ان منزل تي پهچي ويئي آهي، جتي سندس صدين جون تمنائون ۽ هزارين سالن جا خواب پورا ٿي سگهن ٿا. شاعرن، اديبن، فيلسوفن ۽ ٻين سمورن نيڪ نيت انسانن، انسانن جي ڀلائي، بهبودي ۽ ترقي جا جيڪي خيالي بيٺ ۽ تصوراتي جنتون پنهنجي ذهنن ۾ خلقيون هيون، اهي سڀ ڪنهن نه ڪنهن روپ ۾ حقيقت جو روپ اختيار ڪري سگهن ٿيون.

پر اڄ هن ڌرتيءَ تي هزارين سال جيئڻ ۽ مرڻ ۽ جيئڻ، پورهيا ڪرڻ، سوچڻ، سمجهڻ، ڳولڻ، خلقڻ ڪان پوءِ به انسان ٿلهي ليکي جڻ ته اتي ئي آهي جتي

هو هزارين سال اڳ هو. اڄ به ڌرتيءَ جي وڏي اڪثريت بکي آهي، بيمار آهي، اڻ پڙهيل آهي، غلام آهي. وهمن، وسوسن، انديشن، تعصبن ۽ نفرتن جو شڪار آهي. اڄ بہ فطرت ۽ هن ڌرتيءَ جون نوانوي سيڪڙو قوتون، طاقتون ۽ وسيلا يا تہ ڪنهن بہ ڪم ۾ نٿيون اچن يا تہ انهن جو ڳچ حصو زيان ٿي وڃي ٿو. ڪن حالتن ۾ تہ انهن قوتن، طاقتن ۽ وسيلن جو وڏو حصو اٽلو انسان ذات جي وڏي گهڻائيءَ خلاف استعمال ٿئي ٿو. انساني عقل جا بهترين ۽ حيرت ۾ وجهندڙ ڪرشما جهڙوڪ: ايٽمي طاقت جو راز هٿ اچڻ وغيره، جن تي انسان کي ناز هئڻ گهرجي ۽ جيڪي انسان ذات جي ابدي ڇوٽڪاري ۽ نجات جا وسيلا ٿي سگهن ٿا ۽ سندس صدين ۽ هزارين سالن جون ڪسرون پوريون ڪري سگهن ٿا، سي عام انسان لاءِ ڦري هيبت ناڪ ويري ۽ دشمن نهي پيا آهن.

’سي ئي سيلهه ٽيام، پڙهيام جي پاٽان!‘ ڇو؟ ڪي چون ٿا تہ ’مصيبتون، ڏک ۽ ناڪاميون انسانن جو مقدر آهن. انسان ڪٿي ڇا ڪري تہ بہ پنهنجي انهي مقدر کان بچي نٿو سگهي.‘ سهڻي لطيف ماڻهن جي انهيءَ عقيدي کي هنن لفظن سان بيان ڪيو آهي:

ٽوٽي هلين ٽڪڙو، ٽوٽي هلين وک
تہ بہ لکئي منجهان لِکَ، ذرو ضايع نہ ٿئي!

ڪن جو چوڻ آهي تہ ’درحقيقت انسان کي هن ڌرتيءَ تي خوش رهڻ جي ضرورت ئي ناهي. هيءَ ڌرتي تہ ٽڪ پڄڻ جي جڳهه آهي. سراءِ ۽ مسافرخانو آهي. هتي خوش رهي ڇا ڪبو؟ خوش رهڻ جي منزل تہ اڳتي آهي، جتي ابديت آهي، بقا آهي. فنا سان ڪهڙيون مائٽيون ۽ ڪهڙا لاڳاپا؟‘

انسان ذات جي هاڻوڪي گڏيل بدقسمتي ۽ مصيبت جي سمجهاڻي ڪٿي ڪهڙي بہ ڏجي پر انسان ذات يا گهٽ ۾ گهٽ ان جي وڏي ۾ وڏي گهڻائي هوندي سوندي ويل ۽ عذاب ۾ آهي، انهيءَ ڳالهہ ۾ ڪوبہ شڪ ڪونهي. ائين ٿو لڳي ڄڻ انسان ذات کي صدين کان ڪو ڳجهو ۽ دائمي مرض لڳل آهي، جنهن مان سندس جند ئي نٿي ڇٽي.

سموري انسانذات کي روز ازل کان وني هڪڙو موذي مرض لڳل آهي. جنهن سبب انسان ذات ڄائي ڄم کان لولي، لنگڙي ۽ جڏي ٿي پيئي آهي. عام

انسانن جي حياتي زهر آهي. جڻ ته هو جيئري ئي مئا پيا آهن. اهو مرض آهي، اهو بي انصافيءَ ۽ ظلم وارو سماجي چرخو جنهن ۾ خان ڪٽن ۽ ڪوليرا ڪائن ٿا.

هر دور ۾ هر زماني ۾ هڪڙي پاسي لکين ڪروڙين انسان پورهيو ڪندا، ان اپائيندا، ڪٽندا، ڪمائيندا، ناهيندا ۽ جوڙيندا رهيا آهن. ۽ ان هوندي به سدائين بکيا ڏکيا، هيٺا ابوجهه، اڻ ڄاڻ، بي زبان بيوس، ماريل پيڙهيل، هيسيل ۽ دٻيل رهندا آيا آهن ته ٻئي پاسي هر دور ۾ ڪي اٿي ۾ لوڻ جيترا تمام ٿورڙا ماڻهو ٿين ٿا جي ڪروڙن ماڻهن جي ڪتي، ڪمائي، ظلم، زبردستي، ٺڳيءَ ۽ دولاب سان ڪائن ڪسيو ونن. ان مان هڪڙو پاڻ جاوا ڪن ٿا ۽ ٻيو پنهنجن چاڙتن کي پالين ڪارائين ٿا، ٿيون ڦڏن فسادن ۽ جهيڙن جنگين ۾ زيان ڪري ڇڏين ٿا.

دور بدلجندا رهن ٿا. هڪڙي دور ۾ اهي گهڻا ڪاٺائو غلام آهن ۽ ٿورڙا ڦورو ۽ زيان خور سندن مالڪ. ٻئي دور ۾ گهڻا هاري آهن ته ٿورڙا وڏيرا، زميندار، جاگيردار ۽ سردار. ٽئين دور ۾ گهڻا مزور ٿين ٿا ۽ ٿورڙا واپاري، مل مالڪ ۽ سرمائيدار. پر ورهاست جو دستور هر دور ۾ ساڳيو رهندو آيو آهي. يعني زبردست گهڻائي کي پتيءَ ۾ بک، ڏک، بيماري، جهالت، ظلم، زبردستي، ڏاڍ ۽ ڏهڪاءُ ملي ٿو ۽ ٿورڙن کي مال ملڪيت، چڱيلائي، عيش عشرت، علم، طاقت ۽ حڪومت ملن ٿيون. مطلب ته سواءِ ڪن تمام ٿورڙن ٿورڙن داداگيرن ۽ ٺڳن جي ٻيا سڀ انسان جا ٻچڙا هر دور هر زماني ۾ ڏهاڳي ۽ ڏکويل رهيا آهن. اهو دستور هزارين نسلن کان هليو اچي، وقت بدلبو رهي ٿو. هڪڙا آيا، ٻيا ويا، هڪڙيون حڪومتون، سلطنتون ۽ تهذيبون ٺهيون، ٻيون ڦٽيون، لکين پير ۽ فقير، ساڌو ۽ صوفي، عارف ۽ سالڪ، ولي ۽ قلندر، قطب ۽ غوث، امام ۽ اوتار، نبي ۽ رسول آيا، ملائڪ سڳورا پلارا نياپا کڻي زمين ۽ آسمان جي وچ ۾ پنهنجا نوراني پرڙا ڦڙڪائيندا رهيا، وقت بوقت رهبري ۽ هدايت جا نوان واهڙ وهي ٿي هليا. حقيقت ۽ معرفت جا نوان درياهه پلٽي ٿي پيا. ٿرن، برن، وادين ۽ جبلن ۾ آسماني وايون گونجڻ ٿي لڳيون. هر پيري چوطرف ڪيرون مبارڪون هلي ٿي ويون ته ’هاڻ دنيا جو چرخو اڳوٽي نموني نه هلندو. هاڻ قرلٺ جو نظام ختم ٿي ويندو، حقدارن کي حق ملندو، ڦورن ۽ ڏاڙيلن کي ظلم زبردستي ڪرڻ نه ڏني ويندي.‘ پر ظلم جو دستور نه بدليو سو نه بدليو. وڏا وڏا عاشق، شاعر، اديب ۽ فنڪار پيدا ٿيا. حسن ۽ عشق جا لافاني داستان ڄاوا. ادب ۽ فن جا اَبدي تاج محل اڏيا. دنيا کي سونهن ۽ سڪ، سچائي ۽ خلوص، پيار ۽ وفا جا سبق مليا. وڏا وڏا عالم، فيلسوف، تاريخ جا

ڄاڻو، سائنسدان ۽ کوجنائون ڪندڙ آيا. علم جا سمنڊ ڇوليون هڻڻ لڳا. ڏاهپ ۽ حڪمت جا ماڻڪ موتي منيين ورهائجڻ لڳا. انسان جي ڪهاڻي الف کان ي تائين بيان ٿيڻ لڳي. فطرت جا سوين هزارين گهونگهٽ هڪ هڪ ٿي لهڻ لڳا. انسان فطرت سان آهستي آهستي گهرو پوندو ويو. هوا، باهه، پاڻي، وڄ، تارن، چنڊن، سجن، ڏينهن ۽ راتين، مُندن ۽ موسمن جا اسرار کلي پيا. سمنڊ جا ترا ڇانڇوليا ويا. ڌرتيءَ کان سج تائين پنڌ ماپيا ويا. انسان فطرت تي غالب پوندو ويو. پر دنيا جي چرخي جو اونڌو ڦيرو نه بدليو، ڪروڙين پورهيت خان ڪٽندا رهيا ۽ بکون مرندا رهيا. مٺ جيترا مفت خور ڪوليرا کائيندا ۽ خرمستيون ڪندا رهيا. مرضيل سماج جو مرض نه ويو.

ان پراڻي مرض مان دنيا جا ويڄ ورچي ويا. ڏسن جي ڪوٺ ڪانه هئي. صدين کان ڏاها ۽ طبيب، ماڻهن کي ڇوٽڪاري جا قسمين قسمين ڏس ڏيندا رهيا. ڪن چيو ته ’نانگن ۽ ڀوتن جي پوڄا ڪريو ته اوهان تان دنيا جون آفتون ٽرن!‘ ڪن ديوين، ديوتائن جا ڏس ڏنا. ڪن چيو ’تپسيائون ڪري نفس ماريو!‘ ڪن چيو ته ’اها رب جي رضا آهي، قدرت جو قانون آهي، اهو ڪڏهن به ڪونه بدلجندو. اجايو پاڻ کي هلاڪ نه ڪريو. هن دنيا کي مسافرخانو سمجهو. ان جو فڪر ڇڏيو. آخرت جي ڪريو!‘ مطلب ته جيترا طبيب اوترا ڏس. ماڻهن هر ڏاهي جو ڏس آزمايو. هر ويڄ جي ٻُڪي پيتي. هنن سج، چنڊ ۽ تارن کي پوڄيو. هوا، پاڻي ۽ باهه کي پوڄيو. هنن جانورن ۽ نانگن کي پوڄيو. هنن پٿرن اڳيان سيس نمايو. هنن قبرن، مساڻن، ديولن، درگاهن ۽ خانقاهن جي خاڪ چٽي، ناٿ ۽ نانيون، ڪعبا ۽ ڪاشيون پيٽيون. هنن جوڳ پڇايا، چاليها ڪديا، انگ ڀيوت ڪيا. مڙهيون، مسجدون، ديوليون، آشرم اڏيا ۽ وسايا. جهاديون ڪيون. پنهنجا جهڳا جهڻ ڪيا. هڪ ٻئي کي ڪنائون. پنهنجا ٻچا ڪهايائون. ان جي عيوض هُن دنيا ۾ جنت ۾ جاءِ ملڻ جون خوشخبريون ٻڌائون. پر هن ڌرتيءَ تي سندن پير نه ٽڪيا. هن ڌرتيءَ جا مالڪ اُهي ئي ٿورڙا مٺ جيترڙا، غلامن جا آقا، وڏيرا، زميندار، سردار ۽ شاهوڪار رهيا. ان دستور ۾ ڪوبه فرق نه آيو.

هنن زاريءَ کان سواءِ زور به آزمايو. هنن ڦورن ۽ ڏاڙيلن يعني آقائن، وڏيرن، زميندارن، سردارن، شاهوڪارن، بادشاهن، شهنشاهن، خليفن، قيصرن، ۽ ڪسرائن خلاف هزارين لکين ڀيرا بغاوتون ڪيون. هو گهاڻن ۾ پيڙهيا، سورين تي لٽڪيا، جيئري کلون لهرايائون، نانگن سان پريل کوهن ۾ اڇلايا ويا. هنن چٽ

پٽن سان هٽي چڙيا. بادشاهتون ۽ سلطنتون ٽڪرا ٽڪرا ڪري ڇڏيائون. هو ڪونه ڪو جهنڊو ڪٽي، ڪنهن نه ڪنهن جي پويان، بحرن ۽ برن کي لتاڙي، دنيا جي آخري ڇيڙي تائين وڃي پهتا. پر ڪين ڪجهه به وريو سريو ڪونه. هر دفعي ڪين نڳيو ويو. استعمال ڪيو ويو. ڪم ڪڍي پوءِ پيرن هيٺ چيپاٽيو ويو. دنيا جي چرخي جو اونڌو ۽ ابتو ڦيرو اهوئي هلندو رهيو. دنيا جا سڀ پلارا ۽ نيڪ ماڻهو، پير، فقير، ولي، بزرگ، اوليا، اوتار، عالم، پنڊت، ڏاها، فيلسوف، شاعر، سائنسدان، سڌارڪ، انقلابي سورما ۽ سرويچ انهيءَ اونڌي چرخي کي سڌو ڪرڻ جي حسرت دل ۾ کڻي پنهنجي راهه رمي ويا. سماج کي ازل کان وٺي چهٽل مرض ڪنهن به دوا دارونءَ سان دفع نه ٿي سگهيو.

اهو موذي مرض مجموعي طرح اڄ به انسان ذات کي لڳل آهي. اڄ به ان جو مڪمل علاج نه ٿي سگهيو آهي.

پر ڏٺو به فقط هڪ سؤ سال اڳ جي دنيا ۽ اڄ جي دنيا جي وچ ۾ ڀيٽ ڪري ڏسجي ٿو ته زمين ۽ آسمان جو فرق نظر اچي ٿو. انهن هڪ سؤ سالن ۾ ماڻهن، طبقن، ملڪن، قومن، بلڪ کنڊن جون قسمتون ذري گهٽ بدلجي ويون آهن. مثال طور هڪ سؤ سال اڳي انگريز بهادر دنيا جي برن ۽ بحرن جو مالڪ هو. سندس سلطنت تان سج لٿو ئي نٿي. اڄ انگريز سلطنت سُسي، سُڪي پنهنجي اصلوڪن ٻيٽن ۽ ٻن ٽن ڀين علائقن تائين محدود ٿي ويئي آهي. سئو سال اڳي يورپي فوج ”اڪ رانجها لکان دا مٽ“ هوندي هئي ۽ هڪڙي گوري پلٽڻ ديسي سپاهين جا ڪٽڪن جا ڪٽڪ ماري ختم ڪري ڇڏيندي هئي. اڄ مٽ جيترڙا بکيا، اگهاڙا، ڪارا، پيلا، آفريڪي ۽ ويتنامي، عرب ۽ چيني هاري آمريڪا ۽ يورپ جي بهترين فوجن کي ٻوڙائي ٻوڙائي ساٽو ڪري چڪا آهن ۽ هو گيسيون ڪري جند ڇڏائڻ ۾ پورا آهن. اڄ عمل، جوش، جذبي ۽ تخليق جو مرڪز اولهه مان ڦري اوڀر طرف اچي رهيو آهي. اڳي ايشيائي ۽ آفريڪي ماڻهن لاءِ آمريڪا ۽ يورپ جي هر ڳالهه جڻ آسماني صحيفو هئي. اڄ آمريڪا ۽ يورپ جا نوجوان نسل ايشيائي، لٽن آمريڪي ۽ آفريڪي انقلابين جي نالي کي احترام ۽ ادب سان اُچارين ٿا ۽ سندن تصويرون کڻي مارچ ڪرڻ ۽ مظاهرا ڪرڻ ۾ فخر محسوس ڪن ٿا. اڄ دنيا جون ننڍڙيون مظلوم، هيسيل ۽ غلام قومون، دنيا جي اڄگرن ۽ ڏاڍن سان سينو ساهي ڪين گوڏن پر جهُڪائي رهيون آهن. دنيا جي ڪيترن ئي حصن ۾ هڪ نئون انسان پيدا ٿي چڪو آهي. هڪ نئون نظام اڏجي رهيو آهي. دنيا ۾ ڪيترائي اهڙا علائقا

آهن، جتي انسانن جون سموريون صلاحيتون، انسانن جي ڀلائيءَ لاءِ ڪتب اچن ٿيون، جتي ڌرتيءَ کي بک، بيروزگاري، غلامي، خوف، ڏاڍ، ڏهڪاءَ کان پاڪ ڪيو ويو آهي. جتي ماڻهن ڏيهي وڏيرن، سيٺين ۽ پرڏيهي غلام بڻائيندڙن جي ظالم راڄ جو تختو اونڌو ڪري ڇڏيو آهي. عام انسانن، ٻارن ٻڍن، مردن ۽ عورتن اهڙيون اهڙيون قربانيون ڏنيون آهن، اهڙيون اهڙيون نيڪيون ۽ سورهيائون ڪيون آهن جو انهن تي اڳوڻي زماني جا وڏي ۾ وڏا جوڌا جوان، نيڪ کان نيڪ ۽ اعلىٰ کان اعلىٰ انسان ۽ قربانيءَ جا پُتلا بہ فخر بلڪ ريس ڪن ها.

اڄ دنيا ۾ ان بنيادي ڦير گهير ۽ انقلاب جي شروعات ٿي چڪي آهي. جنهن ڦير گهير ۽ انقلاب لاءِ هو هزارين سالن کان واجهائيندو ۽ خواب ڏسندو رهيو آهي، ان جو هڪ مکيہ ڪارڻ اهو آهي جو اڄ انسان ذات هزارين سالن جي تاريخ ۾ پهريون ڀيرو پنهن جي مجموعي تاريخ کي صحيح نموني پرکڻ ۽ پروڙڻ جا اوزار ۽ ڪسوٽيون ڳولي هٿ ڪري چڪي آهي. اڄ جي دور ۾ انسان پنهنجي سماجي وجود جي راز جو انت ڳولي لڌو آهي. ان کان سواءِ هن اهو راز بہ ڳولي لڌو آهي تہ انسان ذات جي ڳڌيل تقدير ڪيئن بدلائي سگهجي ٿي ۽ ڪير بدلائي سگهي ٿو. انسان ذات پنهنجي لاعلاج موذي مرض جي سڃاڻپ ڪري ورتي آهي. ۽ ان جي علاج جو يڪ ٽڪ نسخو بہ نيٺ ڳولي ورتو آهي. ان علاج جي يڪ ٽڪ نسخي کي انقلاب جي سائنس ڪونجي ٿو. اها ان علاج ۽ نسخي جي ڪرامت آهي جو اڄ دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ اسان کي اهڙيون قومون ۽ ملڪ ملن ٿا جي يا تہ چڱا ڀلا ۽ جان مڙد ٿي ويا آهن يا اڃا بيمارين مان چڙهيا آهن ۽ جاڻ سيني مرضن ۽ مصيبتن مان آزاد ٿيا. فلسطين، الجزائر، يمن، ڪوريا، ڪيوبا، ويٽنام، البانيہ، چين، روس کي اڳتي ڪي پوئتي، پر سڀ پنڌ ۾ آهن. سڀ آزادي، خوشحالي ۽ نجات جي منزل ڏانهن ڪاهيندا پيا وڃن.

انقلابي عمل جو اهو نئون سلسلو اتفاقي نموني خوش قسمتيءَ سان يا سڪيءَ ۾ ٽبيون هڻڻ سان شروع ڪونہ ٿيو آهي. اهو هڪڙي نئين انقلابي سوچ جي لاٽ جي روشنيءَ ۾ ٿيو آهي. نئين انقلابي سوچ جو اهو سلسلو هونئن تہ هرويرو ايترو نئون ڪونهي ۽ هزارين سالن کان نت نوان جنم وٺندو رهي ٿو، پر ان ۾ جيڪو هن دور ۾ خاص نئون وڏو چال آيو آهي. سو هڪ خاص نئين انقلابي سائنس آندو آهي. ان نئين ۽ خاص انقلابي سائنس جو سلسلو سڀ کان پهرين ٻن ماڻهن شروع ڪيو ــ ”مارڪس ۽ اينجلس.“ هنن سڀ کان پهرين هڪڙي نئينڙي

ڪتابڙي سان شروعات ڪئي. اهو ڪتابڙو اوهان جي هٿن ۾ آهي. اهو اڳ بہ سنڌيءَ ۾ ترجمو ٿيل آهي. پر هيستائين ههڙن ڪتابن جي ترجمي ۾ اڪثر رڳو ثواب خاطر بيگر لاٿي ويندي آهي. جنهن ڪري رڪارڊ جي پورائي ٿيندي آهي. ڀيو ٿيو خير، هن ڀيري اها خاص ڪوشش ڪئي ويئي آهي تہ ان ۾ ڪوبہ اهڙو ڏکيو ۽ اوپرو لفظ، جملو يا محاورو نہ هجي، جنهن جي ڪري ماڻهو حيلا ڪري بيهي رهن تہ بہ ڳالهہ سمجهي نہ سگهن. هي ڪتاب آهي ننڍڙو پر جيڪڏهن غور سان ڏٺو وڃي تہ تاريخي خيال ڪان ان جو لفظ لفظ ڄڻ ايٽم بم آهي. اهو وحي يا قرآن ڪونهي. ان ۾ سموري انقلابي سائنس جا سڀ اصول ۽ سڀ نڪتا بيان ڪيل ناهن. ان جون ڪيتريون ڳالهيون زندگي ۽ تاريخ مدي خارج ثابت ڪيون آهن. ڪيترا نقطا ان ڪان پوءِ بهتر نموني بيان ڪيا ويا آهن. ڪيتريون اڳڪٿيون صحيح ثابت نہ ٿيون آهن. پر مجموعي طرح هن ڪتابڙي ۾ انساني تاريخ جون اهڙيون وڏي ۾ وڏيون سماجي ڪوجنائون سمايل آهن. جن جي سماجي حيثيت ۽ اهميت ائٿمي نظريي جي آندل انقلاب ڪان بہ وڏيڪ بنيادي ۽ دائمي آهي.

ڪميونسٽ پڌرنامي انساني تاريخ جي رنگين، ڊرامائي ۽ حيرت انگيز داستان جي سڀ ڪان رنگين، ڊرامائي ۽ حيرت انگيز باب جي ڄڻ تہ بسم الله ڪئي.

ان ڪان پوءِ انسانن جي گڏجي تقدير بدلائڻ بابت عظيم الشان ۽ لافاني تخليقون ڪيون ويون آهن، شعر، ناول، ڊراما، ڪهاڻيون لکيون ويون آهن، انقلابي اقتصاديات، سياست، جنگ، جدوجهد، اڏاوت، اخلاقيات ۽ ٻين ڪيترن زندگيءَ جي شعبن بابت شاندار ايجادون، ڪوجنائون ۽ تخليقون پيش ٿيون آهن، ٿين پيون ۽ ٿينديون رهنديون پر اهڙي ڪابہ تخليق، تصنيف يا سماجي ڪوجنا ڪانهي، جنهن جي راهہ يا ڏس پٽو ڪنهن نہ ڪنهن نموني ڪميونسٽ پڌرنامي ۾ نہ ڏنل هجي.

انساني عقل، انساني عمل جي پئداوار آهي پر جڏهن عمل مان عقل نهي پوي ٿو ۽ اهو عوام جي ذهنن ۾ گهر ڪري وڃي ٿو تڏهن اهو عقل خود عوام جو هٿيار بڻجيو وڃي، سندن عمل جي ڪايا پلٽيو ڇڏي ۽ سندن زندگين ۾ انقلاب آڻيو ڇڏي. اهڙي طرح عقل ڦريو عوامي عمل ٿيو پوي. دنيا ۾ انساني هٿن جو لکيل اڄ تائين ڪوبہ اهڙو ڪتاب ڪونهي، جنهن جي ڏسيل عقل انسان ذات جي

گڏيل تقدير تي كميونسٽ پٽرنامي كان وڌيڪ اثر وڌو هجي ۽ ان ۾ انقلاب آندو هجي.

هن كتاب جو موضوع اسان سنڌي ماڻهن لاءِ ڏکيو ۽ اوپرو آهي. تنهنكري ان جي پهرين پڙهڻيءَ ۾ ان جي پوري تاريخي اهميت اسان تي ظاهر نه ٿئي ۽ اسان کي ڪو خاص مزو نه اچي ته اسان کي عجب ڪائڻ نه کپي. انساني تاريخ ۽ گڏيل انساني تقدير بابت جيڪي نظريا هن كتاب ۾ پيش ڪيا ويا آهن سي اسان لاءِ مکمل طرح ڌاريا ۽ اوپرا آهن. انهن تائين پهچڻ لاءِ اسان کي پنهنجي سامراجي نصاب مطابق حاصل ڪيل تعليم جي سامراجي مفروضن کي وسارڻو پوندو يا درست ڪرڻو پوندو. ان ۾ ڪافي دير لڳندي، ڪافي ذهني جاکوڙ ڪرڻي پوندي، پر ڪن ماڻهن وانگر کي كتاب ۽ کي علم به اهڙا هوندا آهن جن سان رڳو سڃاڻپ رکڻ يا دعا سلام هجڻ به وڏي ڳالھ آهي. لطيف سائين جي لفظن ۾ ائين چئجي.

’جي ماسو مليئي مال ته پوڄارا پُر ٿئين!‘

جيكڏهن هن ترجمي ڪري اسان جا سنڌي عوام انقلاب جي نئين سائنس جي رڳو الف ب کان به واقف ٿي پون يا ڪين رڳو اهو سماءُ پئجي وڃي ته ان نالي ۽ انهن رنگن پارن واري ڪا ”علمي ۽ عقلي بلا“ به ٿيندي آهي ته به چئبو ته اسان لک ڪٽيا. اهو تنهن کان سواءِ هرو پرو لازمي ناهي ته اسين فقط اهي شيون پڙهون جن سان اسين سئو سيڪڙو اتفاق ڪريون. مکيه ڳالھ اها آهي ته اسين دنيا جي عظيم سائنسن ۽ سوچ جي طاقتور وهڪرن کان اهڙا اڻ واقف نه هجون جو ماڻهو پيا انهن بابت پاڻ ۾ ڳالهائين، بحث مباحثا ڪن ۽ هڪبئي جا متا ڦاڙين ۽ اسين وات ڦاڙيو بينا هجون ۽ وينا سوچيون ته ’هي الائي ڪنهن جي بازار پئي لڳجي!‘

هيستائين ائين ٿيندو آيو آهي. هاڻي ائين نه ٿيڻ کپي، سنڌي قوم وڌيڪ وقت اڻجاڻ، جاهل ۽ ذهني طرح بي هٿيار رهڻ جو جوکم کڻي نٿي سگهي.

ههڙا كتاب سنڌي ۾ ترجمو ڪرڻ جو بنيادي سبب ۽ مقصد اهوئي آهي.

پڇاڙيءَ ۾ باقي هڪڙي ڳالھ.

هي كتاب سوا سؤ سال اڳ يورپ ۾ ۽ گهڻي قدر يورپ بابت لکيو ويو هو. ان وقت يورپ سماجي ترقيءَ جي واڌاري جي ان منزل تي هو، جنهن منزل تي پهچڻ لاءِ عام حالتن ۾ اسان کي سؤ سوا سؤ سال بيا به کپن، اسان جو ملڪ اڃا

قبائلي سردارن ۽ وڏيرن جي راڄ واري دور ۾ قاتل آهي. هي ڪتاب ان کان اڳتي جي يعني سرمائيدارن جي راڄ جي ڳالهه ٿو ڪري. عام حالتن ۾ قبائلي سردارن، وڏيرن ۽ زميندارن جي راڄ کان پوءِ لازمي طرح سرمائيدارن جي راڄ جو دور اچڻو آهي. عام حالتن ۾• اسان جي ملڪ کي ان سرمائيداري دور تائين پهچڻ لاءِ سؤ سوا سال ٻيا بہ گهرجن.

ايشيا، آفريقا ۽ ڏکڻ آمريڪا جا ملڪ جن جي اجا قبائلي وڏيرڪي نظام مان ٺي جند نہ ڇٽي آهي، تن ۾ اتان جا حاڪم طبقا انهيءَ پروپئگنڊا جي ڌم لڳايو بيٺا آهن تہ 'اسان جي حڪومت ۾ رنڊڪ نہ وجهو! ڇڏيو تہ هڪڙو ٻيرو اوهان کي ڪارخانا لڳائي، ملڪ ترقي يافتہ بنائي ڏيون پوءِ ڏسجو ويهي دنيا جا رنگ، اوهين پاڻ تہ سڄي عمر ٻيا مزا ماڻيندا پر اوهان جا پويان بہ ٻيا اوهان کي ڪايو دعائون ڪندا!' جنهن ترقيءَ جون هو بشارتون ٻيا ڏين. سا ترقي جيڪڏهن سچ پچ ٿي بہ ڪٿي تہ اها ڇا جي ترقي هوندي؟ اها هوندي وڏيرڪي نظام جي جاءِ تي سرمائيداري نظام قائم ڪرڻ ۾ ترقي ۽ وڏيرڪي قرلٽ ۽ غلاميءَ سان گڏ يا ان بدران سيٺئي طبقي جي قرلٽ ۽ غلامي جو رواج پوڻ ۾ ترقي. ان ترقي جي ڪري عوام لاءِ فقط ڦورو ۽ غلام بنائيندڙن جو انگ وڌندو ۽ هڪڙن ڦورن جي جاءِ ٻيا وٺندا ۽ قرلٽ ۽ غلامي جو روپ ڪجهہ بدلبو ۽ باقي قرلٽ ۽ غلامي جو نظام اهوئي قائم رهندو. پر رڳو اها سرمائيدارن واري ترقي اچي سا بہ ڪا سولي ڳالهہ ڪانهي. اول تہ انهن ملڪن جا حاڪم طبقا اڪثر وڏيرو طبقو، قبائلي سردار، وڏيرا ۽ جاگيردار هوندا آهن، تنهنڪري اهي سرمائيداري بہ فقط اوتري آڻيندا ۽ آڻي سگهن ٿا. جيتري سرمائيداري سندن ڦورو ۽ ظالم وڏيرڪي راڄ جي اوگهڙ ڍڪي سگهي ۽ ڪين عوام جي غصي، بغاوت ۽ جڳ جهان جي خواريءَ کان بچائي سگهي. باقي ٻيو جيترو پهچي سگهندن اوترو مڪمل وڏيرڪو راڄ قائم رکندا، ان کي بچائيندا ۽ ان ۾ واڌارو آڻيندا. ان لاءِ جيڪي بہ اٽڪلون سٽڪلون، فريب، ڦندا ۽ مڪر ڪرڻا پين سي ڪندا.

ٻيو تہ هن هڪ هٽي ۽ سامراج جي ڏاڪي واري سرمائيداري دور ۾ غريب ۽ پوئتي پيل ملڪ پوري ۽ ڀرپور سرمائيداري قائم ڪري بہ نٿا سگهن. دنيا جا ڳبر سيٺيون ڪين ائين ڪرڻ ٿي ڪونہ ڏيندا. جيئن وڏو نر ٻلو ننڍڙي نر ٻلي کي جيئرو نہ ڇڏيندو آهي، تيئن دنيا جا ڳبر سرمائيدار دنِر ٻلا ڪنهن ٻئي ننڍڙي سرمائيدار ٻلي کي ساهہ کڻڻ ٿي نٿا ڏين. ان هوندي بہ اسان جو سرمائيداري نظام

سان ڪجھ نہ ڪجھ واسطو آهي ۽ ڪافي وقت رهندو. ان ڪري اسان لاءِ ان جي ڄاڻ لازمي آهي. وڏيرڪي نظام جي ڪک مان سرمائيداري نظام ڪيئن تہ پيدا ٿئي، جو تہ پيدا ٿئي، ڪهڙو طبقو دائي بنجي ان کي ڄڻائي ٿو؟ اهو نظام ڪهڙا رنگ ٿو ڪري، ان جو پس پيش انت ڪهڙو ايندو، ڪير آٽيندو، ڇو آٽيندو؟ انهن سوالن جا جواب هر سمجهو ماڻهو ۽ خاص ڪري مظلوم قوم جي هر وطن دوست لاءِ ڄاڻڻ ضروري آهي.

ڇو تہ پوءِ ئي ڪين خبر پوندي تہ سندس قوم جا حاڪم طبقا سندن قوم کي جنهن آئيندي طرف ڪاهيندا وڃن سو آئيندو حقيقت ۾ ڪهڙو آهي ۽ ان کان بچڻ ۽ ان کي بدلائڻ لاءِ عوام کي ڇا ڪرڻ گهرجي.

اهي سڀ خبرون هن ڪتاب مان معلوم ٿينديون.

حيدرآباد

01 جنوري 1975ع

رسول بخش پليجو

• عام حالتن ۾ انهيءَ ڪري تہ ڇئون جو اڄوڪي دور جي خاص حالتن ۾ جڏهن هزارين سالن جي جدوجهد ڪان پوءِ دنيا ۾ ڦورن ۽ ڦرجندڙن، ظالمن ۽ مظلومن، غلام بنائيندڙن ۽ غلامن، گهر ڏٽين ۽ ڏاڙيلن جي وچ ۾ طاقت جو توازن بنيادي طرح بدلجي بدمعاشن بدران مظلومن جي فائدي ۾ ٿي پيو آهي، جڏهن هيٺا آهستي آهستي ڏاڍن تي زور پوندا وڃن، جڏهن دنيا جو ٽيو حصو سردارن، وڏيرن ۽ ڳبر سيٺين جي قبضي کان نڪري ويو آهي، جڏهن باقي رهيل دنيا ۾ آزادي، ڇوٽڪاري ۽ ترقي لاءِ جدوجهد جا شعلا ڀڙڪي رهيا آهن، جڏهن دنيا جو غلام ۽ مظلوم عوام نت نئين تيزيءَ سان قومي آزادي، عوامي جمهوريت ۽ سوشلزم جي شاندار منزل ڏانهن ڪاهيندو وڃي، جڏهن سڄي دنيا تي ڦرلٽ، آپيشاهي، هٺ هٺي ۽ غلاميءَ جو راڄ مڙهيندڙ ڳبر سيٺين ۽ سندن جوڙيوال ۽ دلال سردارن، وڏيرن ۽ زميندارن جي گهر ۾ نظرياتي، سياسي، اقتصادي ۽ فوجي گهوٽالا ئي گهوٽالا آهن ۽ سندن چوطرف ڦٽي بيٺي آهي، تڏهن لازم ناهي تہ قومون ۽ عوام سرداري، وڏيرڪي ۽ زميندار نظام جو ڳٽ ڳچيءَ مان ڪڍي ان

جي جاءِ تي وري بہ سرمائيداري راڄ جو ڦاهو ڪائين. اڄ جي خاص فائدي وارين حالتن ۾ قومون ۽ عوام قبائلي دور مان لنگهي وڏيرڪي زميندار ي دور ۾ گهڙڻ ۽ اتان وري سرمائيداري دور مان لنگهڻ لاءِ بڌل ناهن. اڄ قبائلي راڄ جا ڏنگ سهڻ کان پوءِ وڏيرڪي راڄ جو وهه پيئڻ ۽ ان کان پوءِ وري سرمائيداري راڄ جا عذاب سهڻ ۽ اهڙي طرح پنهنجا سؤ سوا سؤ سال بيا بہ خراب ڪرڻ ۽ پنهنجون ڏهه پنڌرهن پيون بہ پيڙهيون برباد ڪرڻ جي ڪابہ ضرورت ڪانهي. اڄ دنيا جي ڪابہ قوم جيڪا قبائلي يا وڏيرڪي نظام جي گهنگهر ۾ گهارينڌڙ هجي سا جيڪڏهن سوچي سمجهي، رٿابندي ۽ ضابطي سان هڪڙي باقاعدي ۽ مڪمل نسخي تي مضبوطيءَ سان عمل ڪري يعني پورهيت طبقي جي اڳواٽي قبول ڪري، پورهيت پارٽي جي ضابطي ۽ ڪمان هيٺ لڙڻ جو فيصلو ڪري، انقلابي قومي گڏيل مورچو ناهي، طبقاتي ۽ قومي ٻڌي قائم ۽ مضبوط ڪري، سمورن وطن دوست طبقن ۽ خاص ڪري پورهيت عوام تي ياڙي، عوامي واٽ وٺي، يعني فردن جي ذاتي سورهيائي بدران ’جهجهن ڪنئي چپر بہ ڪجي پوي‘ واري ڳالهہ وانگر سيني جي گڏيل جدوجهد، ڏاهپ، مڙسي، همت ۽ عقل تي دارومدار رکي، قومي ۽ طبقاتي جدوجهد کي ملائي هڪ ڪري، ڪنهن بہ تڪليف يا قربانيءَ کان نہ ڏڄي، ڪڏهن بہ آڻ نہ مڃي ۽ هٿيار ڦٽا ڪري پيش نہ پئي، نااميد ۽ بزدل نہ ٿئي، وڏي صبر، حوصلي، يقين، دليري، سورهيائي، ڏاهپ، دورانديشي، محڪم ارادي سان ڏکهي، لڳاتار، اٽانگي، ورن وڪڙن، لاهين چاڙهين واري عظيم ۽ شاندار نظرياتي ۽ سياسي، اقتصادي ۽ فوجي جدوجهد هلائي، ڦڙيءَ ڦڙيءَ تلاءُ واري ڳالهہ وانگر ڏاکي بہ ڏاکي گهٽيون نديون نديون ۽ وچڙيون سوڀون ڪٽي تجربو گڏ ڪري، نيٺ فيصلو ڪندڙ ۽ عظيم الشان سوڀ حاصل ڪن تہ پوءِ هو پنهنجي جدوجهد ۾ اجايو ڏگهو ڦيرو ڪائڻ ۽ سالن ۽ صدين لاءِ وڃي سرمائيداري نظام جي ڏٻڻ ۾ ڦاسڻ بنا وڃان گس ڪڍي، سڌوئي سڌو عوامي جمهوريت جو گس وٺي وڃي قومي آزادي، سياسي ۽ اقتصادي خودمختياري، چوتڪاري، ترقيءَ ۽ ثقافتي ۽ روحاني خوشيءَ جي اعليٰ ۽ عظيم سوشلسٽ منزل ماڻي سگهي ٿي.

مهاڳ

(1888ع واري انگريزي ڇاپي جو)

هي پڌرنامون پهريائين پورهيتن جي هڪ جماعت ”ڪميونسٽ ليگ“ پاران شايع ڪيو ويو. اها جماعت اول رڳو هڪڙي ملڪ جرمنيءَ تائين محدود هئي. پوءِ اڳتي هلي اها بين الاقوامي بنجي ويئي. يعني دنيا جي گهڻن ملڪن تائين ڦهلجي ويئي.

1848ع کان اڳ يورپ ڪنڊ جون جيڪي سياسي حالتون هيون، تن جي ڪري اها جماعت لاچار ڳجهه ڳوهه ۾ ڪم ڪندي هئي. 1847ع ۾ انهي ليگ جي عيوضين جي هڪڙي ڪانفرنس لنڊن ۾ ٿي. ڪانفرنس مارڪس ۽ اينجلس تي ڪم رکيو تہ ’هو ليگ پاران هڪ مڪمل نظرياتي ۽ عملي پارٽي پروگرام جوڙي ڇپائڻ لاءِ تيار ڪن.‘ هنن جنوري 1848ع ۾ هن پڌرنامي جو اصل مسودو جرمن ٻوليءَ ۾ لکي تيار ڪيو. اهو 24 فبروري 1848ع واري فرينچ انقلاب کان ڪجهه هفتا اڳ ڇپائيءَ لاءِ لنڊن موڪليو ويو. ان جو فرينچ ترجمو جون 1848ع واري (فرينچ انقلابي بغاوت کان ٿورو اڳ پئرس مان شايع ڪيو ويو. مس هيلن ميڪ فرلين پڌرنامي جو پهريون انگريزي ترجمو ڪيو. اهو جارج جولين هارني جي اداري ”ريڊ ريپبلڪن“ لنڊن 1850ع ۾ شايع ڪيو. ان بعد ستت ئي ان جا ڊئنش ۽ پولش ٻولين ۾ ترجما بہ شايع ٿي ويا.

جون 1848ع ۾ پئرس بغاوت ٿي. اها ناڪام ٿي. اها بغاوت پورهيتن (پرولتاري - Proletariat) ۽ سرمائيدارن (بورجوا - Bourgeoisie) جي وچ ۾ پهرين وڏي لڙائي هئي. ان جي ناڪام ٿيڻ ڪري يورپ جي پورهيت طبقي جون سماجي ۽ سياسي امنگون ڪجهه وقت لاءِ دٻجي مانئيون ٿي ويون. ان کان پوءِ (فرانس ۾) وري بہ فبروريءَ واري انقلاب کان اڳ واري زماني وانگر رڳو ملڪيت وارن طبقن جا ڌار ڌار ٽولا پاڻ ۾ ئي اقتدار لاءِ ڇڪتاڻ ڪندا رهيا. (فرينچ) پورهيت هاٽي وڏ ۾ وڏ اهو ٿي ڪري سگهيا تہ جيئن تيئن ڪري فرانس جي سياسي اسٽيج جي ڪنهن ڪنڊ پاسي ۾ ويهڻ لاءِ ٿورڙي جڳهه هٿ ڪن. ان مقصد لاءِ ڪين لاچار غير انقلابي وچين طبقي جو هڪ جوشيلو حصو بنجي رهڻو پيو. عوام دشمنن

جتي به ڏنو ٿي ته پورهيتن جي آزاد هلچل ۾ اجا به ڪجهه ساهه پساهه آهي ته اتي ان کي هڪدم ڪچلي ٿي ڇڏيائون. اهڙيءَ ريت (ان وقت جي مکيه جرمن سرڪار جي) پوليس، ڪميونسٽ ليگ جي مرڪزي بورڊ کي جو ان وقت ڪلون شهر ۾ هو، تنهن کي ڳولي هٿ ڪيو. بورڊ جي ميمبرن کي گرفتار ڪيو ويو. ڪين ارڙهن مهينا بي دريافت نظربند رکيو ويو. تنهن کان پوءِ مٿن آڪٽوبر 1852ع ۾ مقدمو هلايو ويو. اهو مشهور ”ڪلون وارو ڪميونسٽ ڪيس“ 4 آڪٽوبر کان 12 نومبر تائين هليو. ستن ڄڻن کي ٽن کان ڇهن سالن جي جيل جي سزا ڏيئي هڪ قلعي ۾ بند ڪيو ويو. سزا کان پوءِ سترت ئي باقي رهيل ميمبرن ليگ کي ٽوڙي ڇڏيو. هاڻ ائين پئي لڳو ته ”ڪميونسٽ پڌرنامو“ ويسر جي وهڪري ۾ لڙهي غرق ٿي ويندو.

جڏهن يورپ جي پورهيت طبقي ساهي پٽي، حاڪم طبقي تي ٻئي حملي ڪرڻ لاءِ سگهه سهيڙي ورتي، تڏهين ”پورهيتن جي بين الاقوامي جماعت“ اُسري پئي. پر هيءَ جماعت نهي ئي رڳو يورپ ۽ آمريڪا جي جانباز پورهيتن کي هڪ جاءِ ڪٺي ڪرڻ لاءِ هئي. تنهن ڪري اها ”ڪميونسٽ پڌرنامي“ جي اصولن کي هڪدم هٿ ۾ ڪٽي نه سگهي. هن بين الاقوامي جماعت کي مجبوراً اهڙو ڪشادو پروگرام ڪٽڻو پيو جو ساڳئي وقت انگريز ٽريڊ يونين وارن مزدورن فرانس، بيلجم، اٽلي ۽ اسپين ۾ پروڌن جي پورهيت پوئلڳن ۽ جرمني ۾ لاسيل جي پورهيت پوئلڳن کي قبول پوي. مارڪس اهڙي ڪشادي پروگرام جو مسودو سيني پارٽين جي مرضيءَ موجب تيار ڪيو. مارڪس کي پڪ هئي ته پورهيت طبقي جا ماڻهو جڏهين گڇ وقت پاڻ ۾ گڏجي ڪم ڪندا ۽ پاڻ ۾ بحث مباحثا ڪندا، تڏهين آهستي آهستي ضرور سندن سمجهه ۽ شعور ۾ واڌارو ايندو. جڏهين هو گڏجي سرمائيداريءَ خلاف جدوجهد ڪندا، تڏهين جيڪي واقعا ٿيندا ۽ جيڪي فتحون ۽ شڪستون اينديون تن مان هو ضرور انقلابي سبق پرائيندا. خاص ڪري ناڪاميون ۽ شڪستون سندن اکيون کوليندي يون. تان جو نيٺ هو اها ڳالهه سمجهي ويندا ته هيستائين پورهيت طبقي جي ڇوٽڪاري لاءِ پاڻ جن سياسي ۽ نظرياتي ٽوٽڻن، ڦيٽن ۽ ٽوٽڪن تي اندو ويساهه رکيو پئي آيا تن مان پائيءَ جو به فائدو ٿيڻو ناهي. نيٺ سندن ذهن اها ڳالهه سمجهڻ لاءِ تيار ٿي ويندا ته سندن دردن جو صحيح ۽ حقيقي علاج ڪهڙو آهي؟

مارڪس جو اهو اندازو صحيح نڪتو. سال 1874ع ۾ جڏهين سڄي دنيا جي پورهيتن جي بين الاقوامي جماعت ٽٽي، تنهن وقت جي مزدور ۽ سال 1864ع ۾ جڏهن "بين الاقوامي" قائم ٿي هئي، تنهن وقت جي مزدور ۾ زمين آسمان جو فرق هو. 1874ع ۾ فرانس جي پروڌن ۽ جرمني ۾ لاسيل جا (نام نهاد انقلابي پورهيت) فرقا پوين پساهن ۾ هيا. ايتري قدر جو ڪٽر رجعت پسند انگريز مزدور ٽريڊ يونينون جن گهٽو اڳ "بين الاقوامي" سان ناتا ٽوڙي ڇڏيا هيا سي بہ ان وقت هوريان هوريان ان حد تي پهتيون هيون جو سندن صدر گذريل سال سندن پاران سوانسي شهر ۾ کليو کلايو اعلان ڪيو تہ 'اسان کي يورپي سوشلزم کان جيڪو ڏهڪاءُ هو سو هاڻ لهي ويو آهي.' حقيقت ۾ ڪميونسٽ پڌرنامو سڀني ملڪن جي پورهيتن ۾ ڪافي مقبوليت حاصل ڪري چڪو هو. اهڙي ريت خود، هي پڌرنامو وري ميدان ۾ آيو. اصل جرمن مسودو 1850ع کان وٺي ڪيترائي ڀيرا سئٽرزلينڊ، انگلينڊ ۽ آمريڪا ۾ وري ڇپجي چڪو آهي. نيويارڪ ۾ ان جو انگريزي ترجمو ٿيو، جو 1872ع ۾ اتان جي هڪ هفتيوار رسالي "ووڊهل ائنڊ ڪلئفلن" ۾ ڇپيو. انگريزي تان وري فرينچ ۾ ترجمو ٿيو جو نيويارڪ جي هڪ فرينچ اخبار "سوشلسٽ" (Le Socialistic) ۾ ڇپيو. تڏهانڪر آمريڪا ۾ گهٽ ۾ گهٽ بہ وڌيڪ انگريزي ترجما ٿيا آهن. انهن مان هڪ وري انگلنڊ ۾ ڇپيو آهي. انهن انگريزي ترجمن ۾ ٿوري گهڻي ردوبدل ٿيل آهي. پهريون روسي ترجمو، باڪونن (Bakounine) ڪيو. اهو هرزن (Herzen) جي جنيوا واري اشاعتي اداري ڪولوڪل (Kolokol) جي آفيس مان، 1882ع ۾ شايع ڪيو ويو. 1885ع ۾ ڪوپن هيگ مان نئون ڊئنش ڇاپو نڪتو. ساڳي ئي سال نئون فرينچ ترجمو پئرس جي "سوشلسٽ" اخبار ۾ شايع ٿيو، جنهن تان اسپيني ترجمو تيار ڪري، مئڊرڊ مان 1886ع ۾ پڌرو ڪيو ويو. جرمن ترجمن جو تہ ڳاڻاٽو ئي ڪينهي. اهي گهٽ ۾ گهٽ ٻارهن آهن. پڌرنامي جو هڪڙو آرميني ڇاپو، ڪجھ وقت اڳ قسطنطنيہ مان شايع ٿيڻو هو، پر ٿي نہ سگهيو. ڇون تا تہ ڇپائيندڙ اهو مارڪس جي نالي سان ڇپرائڻ لاءِ تيار نہ هيو ۽ ترجمو ڪندڙ وري ان کي پنهنجو لکيل ڪري ڄاڻائڻ نٿي گهريو. ٻڌو اٿم تہ اهو ٻين ٻولين ۾ بہ ترجمو ٿيو آهي، پر اهي ترجما ڏٺا ڪين اٿم. اهڙيءَ ريت هن پڌرنامي جي تاريخ ۾ اسان کي هن دور جي پورهيت هلچل جي تاريخ جي جهلڪ ملي ٿي. هن وقت بنا شڪ شبهي جي هيءُ پڌرنامو سوشلسٽ سياسي ادب جي سڀ کان وڌيڪ پکڙيل ۽ عام ٿيل ۽ سڀ کان وڏي بين الاقوامي تخليق آهي.

اهو سائيبيريا کان وٺي ڪئليفورنيا تائين سڄي دنيا جي ڪروڙين پورهيتن جو مجيل ۽ تسليم ڪيل پروگرام آهي.

ان هوندي بہ، جڏهين اهو پڌرنامون لکيوسون، تڏهن اسان ان کي ”سوشلسٽ پڌرنامو“ ڪوٺي نٿي سگهياسين.

1847ع ڌاري اهڙن ماڻهن کي سوشلسٽ سڏبو هو جيڪي سوشلزم بابت خيالي ۽ هوائي ڳالهيون سوچيندا هئا ۽ خيالي پلاءُ پچائيندا هئا: جهڙوڪ: انگلينڊ ۾ اووين (Owen) جا پوئلڳ ۽ فرانس ۾ فوريئر (Fourier) جا پوئلڳ اهي ٻئي ٽولا گهٽجي وڃي فرقن جي درجي تي پڳا هئا؛ ٻيو سوشلسٽ انهن قسمين قسمين سماجي ٽوٽڪاين ۽ نيم حڪيمن کي سڏبو هو، جيڪي اها هام هڻندا هئا تہ فلاڻن فلاڻن ٽوٽڪن سان اسين سرمايي (Capital) ۽ نفعي (Profit) کي هٿ لائڻ کان سواءِ، سماج جا سڀ درد دور ڪري ڇڏينداسين. انهن ٻنهي قسمن جا ماڻهو پورهيتن جي هلچل کان پري هيا ۽ گهڻو تڻو پڙهيل طبقن ڏي مدد لاءِ پئي واجهايائون. ان ڪري پورهيتن جو اهو حصو جيڪو سمجهي ويو هو تہ رڳو سياسي قسم جي انقلاب مان ڪجھ ڪونہ ورندو ۽ جنهن اعلان ڪيو هو تہ سڄي سماجي نظام کي مڪمل طرح بدلائڻ ضروري آهي، سو پاڻ کي ڪميونسٽ چوائڻ لڳو. سندن ڪميونسٽ نظريو اڻ گهڙيل، کهرو ۽ جذباتي قسم جو نظريو هيو. تنهن هوندي بہ اهو حقيقت کي ويجهو هيو ۽ پورهيت طبقي ۾ ايترو مقبول ۽ زور وارو هيو جو فرانس ۾ ڪئبيٽ (Cabet) ۽ جرمني ۾ ويٽلنگ (Weitling) جو خيالي ڪميونزم (Utopian Communism) پيدا ڪيائين. ان ڪري چئي سگهجي ٿو تہ 1847ع ڌاري سوشلزم وچين طبقي جي هلچل هئي ۽ ڪميونزم پورهيتن جي هلچل. گهٽ ۾ گهٽ يورپ ۾ سوشلزم هڪ ”باعزت“ فلسفو هيو ۽ ڪميونزم ان جي بلڪل ابتڙ. جيئن تہ اسان جو توڙ کان ئي اهو عقيدو آهي تہ ”پورهيتن جو ڇوٽڪارو خود پورهيت طبقي جي هٿان ئي ٿي سگهي ٿو.“ ان ڪري ان ۾ ڪنهن شڪ يا مونجهاري جي گنجائش نہ رهي تہ انهن ٻنهي نالن مان اسان پنهنجي لاءِ ڪهڙو نالو چونڊيون (يعني ڪميونزم). اسان کي هيل تائين ڪڏهن بہ ان نالي مٽائڻ جو ڪو خيال ئي نہ آيو آهي.

جيئن جو هي ”پڌرنامو“ اسان جي (مارڪس ۽ اينجلس جي) گڏيل تصنيف آهي، ان ڪري مان اهو ڄاڻائڻ ضروري ٿو سمجهان تہ ان جو بنيادي اصول، جيڪو

سڄي پڌرنامي جو ڳر يا تت آهي، سو مارڪس جو ئي تخليق ڪيل آهي. اهو اصول هي آهي.

هر تاريخي دور جي سياسي ۽ ذهني تاريخ جو دارومدار ان دور جي هلندڙ اقتصادي پيداوار ۽ مٽا سٽا جي دستور، طريقي ۽ ان مان لازمي طرح پيدا ٿيل سماجي تنظيم تي هوندو آهي. انهن مان ئي ان دور جي سياسي ۽ ذهني تاريخ جي سمجهاڻي ملي ٿي.

انهيءَ ڪري (جڏهن اوائلي قبائلي سماج، جنهن ۾ سڄي قبيلي جي گڏيل ملڪيت هوندي هئي، سو ختم ٿيو تڏهن کان وٺي) انسان ذات جي سموري تاريخ طبقاتي ويڙهه جي تاريخ پئي رهي آهي. اها ويڙهه ڦريل (Exploited) ۽ ڦريندڙن (Exploiting) حاڪم ۽ محڪوم طبقن جي وچ ۾ هميشہ هلندي رهي آهي؛ طبقيوار جنگين جي هيءَ تاريخ آهستي آهستي ۽ ڏاڪي به ڏاڪي وڌي هاڻ اهڙي ڏاڪي تي پهتي آهي، جڏهن پيڙهيل ۽ محڪوم طبقو يعني پورهيت طبقو پيڙهيندڙ ۽ حاڪم طبقي يعني سرمائيدار طبقي کان تيستائين ڇوٽڪارو حاصل نہ ڪري سگهندو، جيستائين اهو طبقو ساڳي ئي وقت ۽ هميشہ لاءِ، سڄي سماج کي هر نموني جي پرماريت، ڦرلٽ (Exploitation)، ظلم، طبقاتي گهٽ وڌائي ۽ طبقاتي ڪشمڪش کان آزاد نٿو ڪرائي. منهنجي نظر ۾ انهيءَ نظريي جو تاريخ ۾ اهو درجو آهي جيڪو ڊارون (Darwin) جي ارتقا جي نظريي، علم حيات (Biology) ۾ حاصل ڪيو آهي. اسين انهيءَ نظريي ڏانهن 1845ع کان اڳ درجي بدرجي وڌي رهيا هياسين. مان الڳ پنهنجي ليکي ان نظريي کي ڪيترو ويجهو پهتو هوس، سو منهنجي ڪتاب "انگلنڊ ۾ مزدور طبقي جي حالت" مان ظاهر آهي. پر جڏهن مان مارڪس سان بيهر 1845ع جي بهار ۾ بروسيلز ۾ گڏيم تہ هن اهو نظريو اڳ ئي تيار ڪري ڇڏيو هيو ۽ مون آڏو اهڙن ئي چٽن لفظن ۾ ۽ صاف نموني پيش ڪيائين. جيئن مان هت پيش ڪري رهيو آهيان.

1872ع واري جرمن ڇاپي لاءِ اسان ٻنهي جيڪو گڏيل مهاڳ لکيو هيو، ان مان هينيون ٽڪرو هتي پيش ڪريان ٿو:

"گذريل 25 سالن ۾ حالتن ۾ ڪٿي ڪيترو بہ ڦيرو آيو هجي، پر هن پڌرنامي ۾ ڄاڻايل عام اصول، سڄي جا سڄا، اڄ بہ اوتروئي صحيح آهن. جيترو اڳ هيا.

ڪٿي ڪٿي ڪي سنهيون سنهيون ڳالهيون سڌاري سگهجن ٿيون. انهن اصولن کي عملي طرح استعمال ڪيئن ڪجي؟ تنهن جو مدار هر جاءِ تي ۽ هر دور ۾، اتان جي تاريخي حالتن تي هوندو. اها ڳالهه خود پڌرنامي ۾ ڄاڻايل آهي. ان ڪري ئي ان جي ٻئي ڀاڱي جي پڇاڙيءَ ۾ تجويز ڪيل "انقلابي ڪاروائن" تي خاص زور نہ ڏنو ويو آهي. اهو ٽڪرو، گهڻين ڳالهين ۾، اڄ بدليل لفظن ۾ لکي سگهجي ها. 1848ع کان پوءِ اجوڪي صنعت ۾ جيڪا اتاهه ترقي ٿي آهي، ۽ ان سان گڏ پورهيتن جي تنظيم ۾ جيڪو سڌارو ۽ واڌارو ٿيو آهي ـ اول فيبروري واري انقلاب ۽ پوءِ ان کان بہ سرس "پئرس ڪميون" (Paris Commune) جنهن ۾ تاريخ ۾ پهريون ڀيرو پورهيتن ٻن مهينن لاءِ حڪومت جون واڳون پنهنجي وس رکيون. انهن انقلابن اسان کي جيڪو عملي تجربو ڏنو، انهن سيني واقعن ۽ راين جي مدنظر هي پروگرام ڪن ڳالهين ۾ پراڻو ٿي چڪو آهي. "پئرس ڪميون" هڪ خاص ڳالهه ثابت ڪئي، اها هي آهي:

"پورهيت طبقو ڪنهن حڪومت جي تهيل تڪيل چرخي تي قبضو ڪري، ان کي پنهنجي مقصد لاءِ ڪم نٿو آڻي سگهي". (ان لاءِ ڏسو مارڪس جو ڪتاب "فرانس ۾ گهرو لڙائي" (The Civil War in France)، جنهن ۾ هن نڪتي جي وڌيڪ وضاحت ڪيل آهي) تنهن کان سواءِ ظاهر آهي تہ ان (پڌرنامي) ۾ سوشلسٽ سياسي ادب تي جيڪا ٽيڪا ٽپڻي ڪيل آهي سا موجوده حالتن ۾ اڌوري آهي. ڇو تہ اها رڳو 1847ع تائين ڪيل آهي ۽ ان کان پوءِ جي پيدا ٿيل ادب بابت ڪجهہ بہ نہ چيل آهي.

ڪميونسٽن جا ٻين مخالف پارٽين سان ناتا ڪهڙا آهن؟ تنهن بابت رايا بہ (ڀاڱو 4) جيتوڻيڪ اصولي طور اڃا برابر ۽ صحيح آهن، پر عمل جي لحاظ کان اهي بہ پراڻا ٿي ويا آهن، ڇاڪاڻ تہ سياسي حالتون صفا ڦري ويون آهن. ٻيو تہ جن سياسي تحريڪن جو پڌرنامي ۾ ذڪر ڪيو ويو آهي، تن جي گهڻي حصي کي تاريخ جي ترقيءَ ميساري ختم ڪري ڇڏيو آهي. پر هينئر، هي پڌرنامو هڪ تاريخي دستاويز ٿي چڪو آهي، جنهن ۾ ڪنهن بہ ڦير ڦار ڪرڻ جو اسان کي ڪوبہ حق ناهي."

هي انگريزي ترجمو جناب سيميوئل مور• (Samuel Moore) جو ڪيل آهي. جنهن مارڪس جي "سرمائي" (Capital) جو بہ گهڻو حصو ترجمو ڪيو آهي. مون ۽

مارڪس گڏجي ان (ترجمي) جي نظرثاني ڪئي آهي ۽ مون ان ۾ ڪن تاريخي اشارن جون سمجھاڻيون به ڏنيون آهن.

لنڊن

30 جنوري 1888ع

فريڊرڪ اينجلس

• جنهن تان هي سنڌي ترجمو تيار ڪيو ويو آهي.

كميونسٽ پارٽيءَ جو پڌرنامو

Manifesto of the Communist Party

يورپ مٿان هڪ پوت پيو لامارا ڏئي. اهو آهي كميونزم جو پوت. پراڻي يورپ جي سڀني طاقتن جهڙوڪ: (ٻن مشهور سياستدانن) ميٽرنچ ۽ گيزو، فرينچ باغي سڌارڪن (Radicals) ۽ جرمن پوليس جي جاسوسن، گڏ ٿي، ان پوت کي تڙي ڪڍڻ لاءِ پاڻ ۾ هڪ ”مقدس معاهدو“ ڪيو آهي.

آهي ڪا اهڙي مخالف پارٽي، جنهن کي سندس مخالف حكمران پارٽيءَ كميونسٽ ڪري نه ننديو هجي؟ آهي ڪا اهڙي مخالف پارٽي جنهن پاڻ ڪان وڌيڪ اڳري مخالف پارٽيءَ تي توڙي پاڻ ڪان وڌيڪ مردار مخالف پارٽيءَ تي كميونزم جو ٺپو نه هنيو هجي؟

ان حقيقت مان ٻه نتيجا نڪرن ٿا:

(1) يورپ جون سڀ طاقتون هينئر ئي كميونزم کي هڪ طاقت ڪري مڃين ٿيون.

(2) وقت آيو آهي جو كميونسٽ، کليو ڪلايو، سڄي دنيا آڏو، پنهنجا نظريا، پنهنجا مقصد ۽ پنهنجا لاڙا ظاهر ڪن، ۽ دشمن كميونزم جي باري ۾ جيڪي جنن پوتن وارا قصا بنائي ماڻهن کي ڊيڄارين پيا، تن جي مقابلي ۾ خود پنهنجي پارٽيءَ جو پڌرنامو شايع ڪن.

انهيءَ ڪري ڌار ڌار قومن جي كميونسٽن، لنڊن ۾ گڏ ٿي، هيٺيون پڌرنامو تيار ڪيو آهي، جو انگريزي، فرينچ، جرمن، اٽالين، فليش ۽ ڊئنش ٻولين ۾ شايع ڪيو ويندو.

1 ـ سرمائيدار (بورجوا) ۽ پورهيت (پرولتاري)

Bourgeois and Proletarians

هن وقت تائين جيڪي بہ سماج وجود ۾ آيا آهن تن جي تاريخ حقيقت ۾ ڌار ڌار طبقن جي وچ ۾ هليل طبقيوار ڪشمڪش ۽ ويڙهہ جي تاريخ آهي. سمورا پيڙيندڙ (Oppressor) ۽ پيڙيل (Oppressed) طبقا هميشہ هڪ ٻئي خلاف وڙهندا رهيا آهن. جهڙوڪ: هڪڙي پاسي آزاد ماڻهو تہ ٻي پاسي ٻانها، هڪڙي پاسي امير تہ ٻي پاسي غريب، هڪڙي پاسي جاگيردار تہ ٻي پاسي غلام هاري، هڪڙي پاسي استاد ڪاريگر تہ ٻئي پاسي سندن ٻالڪا. سندن وچ ۾ ويڙهہ لڳاتار هلندي رهي آهي. ڪڏهن ڳجهي تہ ڪڏهن پڌري. ويڙهہ جي ڪري هر دفعي يا تہ ڪڏهن سماج ڊهي پٽ پئي وري نئين انقلابي نموني ٺيهر اڏيو آهي ۽ وري ڪڏهن مقابلو ڪندڙ پاڻ ۾ وڙهي ناس ٿي ويندا آهن.

تاريخ جي اوائلي دور ۾ اسان کي ذري گهٽ هر هنڌ، سماج منجهيل منجهيل نموني ڌار ڌار درجن ۾ ورهايل نظر اچي ٿو. ان دور ۾ اسان کي سماجي رتبي جا اڪيچار هيٺانهان ۽ مٿانهان ڏاڪا نظر اچن ٿا. قديم روم ۾ اسان کي امير، ويڙهو سردار، مسڪين پورهيت ۽ ٻانها نظر اچن ٿا. وچين دور ۾ جاگيردار، وڏيرا، ڪاريگر، گهورڙيا، ٻالڪا، غلام ۽ راهڪ هاري ملن ٿا. انهن سيني طبقن اندر هر هڪ ۾ گهٽو ڪري ٻيا هيٺانهان درجا ۽ ڏاڪا آهن.

هاڻوڪو سرمائيدار سماج، جو جاگيرداري ۽ وڏيرڪي (Feudal) سماج جي ڪنڊرن مان ڦٽي نڪتو آهي، سو بہ طبقيوار دشمنين کي ختم ڪري نہ سگهيو آهي. ان فقط ايترو ڪيو آهي جو اڳين جي جاءِ تي نوان طبقا پيدا ڪيا اٿس، ڦرلٽ جون نيون حالتون پيدا ڪيون اٿس. جدوجهد جي پراڻن طريقن جي جاءِ تي نوان طريقا پيدا ڪيا اٿس. اسان جي دور يعني سرمائيداري دور جي هڪڙي خاصيت البت نرالي آهي. هن طبقاتي دشمنين کي وڏيڪ صاف ۽ سولو ڪري ڇڏيو آهي. سماج هوريان هوريان ٻن وڏين مخالف ڌرين ۾، ٻن وڏن طبقن ۾ ورهائجي رهيو

آهي. اهي مخالف ڌريون ۽ طبقا سنوان سڌا هڪ ٻئي جي مخالفت ۾ ڪڙا ٿيا بيٺا آهن. اهي آهن، سرمائيدار ۽ پورهيت.

وچين دور ۾ غلام راهڪ هارين جي طبقي مان شروعاتي شهرن وارا پروانيدار شهري پيدا ٿيا ۽ انهن پروانيدار شهرين مان سرمائيدارن جو پهريون جزو اُسريو. آمريڪا جي ليجڻ ۽ ”ڪيپ آف گڊ هوپ“ واري رستي نڪرڻ ڪري اسرندڙ سرمائيدارن جي ڦهلاءَ لاءِ نئون ميدان تيار ٿيو. ولايتي مال جي کپت لاءِ اوپر هندستان ۽ چين جي مارڪيٽن جي هٿ اچڻ، آمريڪا جي والارجڻ، بيٺڪن سان واپار ۽ مٽا سٽا جي وسيلن ۽ وڪري لاءِ تيار ٿيل مال ۾ عام واڌاري ٿيڻ، انهن سيني ڳالهين واپار، جهازراني ۽ صنعت کي اهڙو زور وٺرايو جو اڳ ڪو سوچي به نه سگهي ها. اهڙيءَ ريت جهرندڙ جاگيرداري سماج جي انقلابي جزن يعني اسرندڙ سرمائيدارن کي تمام تکڙي واڌ ملي.

ڪارخانن جو جاگيرادري سرشتو، جنهن ۾ صنعتي پيداوار تي ڪاريگرن جي جماعت (Guilds) جي هڪ هٽي هوندي هئي، سو مال جي کپت جي نون مارڪيٽن جي وڌندڙ گهرن کي منهن ڏيڻ لاءِ ڪافي نه رهيو. ان ڪري ان جي جاءِ تي ڪارخانيداري (Manufacturing) سرشتو پيدا ٿيو. وچين طبقي جي ڪارخاني وارن هر هنڌ استاد ڪاريگرن (Guild Masters) کي ڌڪي پاسيرو ڪري ڇڏيو.

ٻي طرف وري ڪاريگرن جي مختلف جماعتن پاڻ ۾جيڪا ڌار ڌار ڪمن جي ورهاست ڪئي ٿي، تنهن جي جاءِ وچين طبقي جي ڪارخانيدارن ورتي. جن هرهڪ ڪارخاني اندر ڪم جي نئين ورچ ڪري ڇڏي.

ان وچ ۾ مال جي کپت جا مارڪيٽ ۽ ڏيساور وڌندا رهيا ۽ مال لاءِ گهُر به وڌندي رهي. هاڻ ته خود ڪارخانا به ان کي منهن نه ٿي ڏيئي سگهيا. ان ڪان پوءِ ٻاڦ (Steam) ۽ مشين، صنعتي پيداوار ۾ انقلاب آڻي ڇڏيا. ڪارخانن جي جاءِ هاٿوڪين وڏين ۽ ڳرين صنعتن ورتي ۽ وچين طبقي جي ڪارخانيدارن جي گادي وري صنعتي ڪروڙپتين ۽ صنعتي فوج جي مهندارن يعني اڄ جي سرمائيدارن والاري.

اجوڪي صنعت عالمي منڊيءَ (World Market) کي جنم ڏنو، يعني سڄي دنيا کپت جي مارڪيٽ بنجي ويئي. ان لاءِ آمريڪا جي ليجڻ پهريون پيرو رستو صاف ڪيو. سڄي جهان جيڏي مارڪيٽ واپار، جهازراني ۽ خشڪي جي آمدورفت جي وسيلن ۾ به زبردست واڌارو آندو آهي. انهن واڌارن وري موٽ ۾ صنعت ۾ به

زبردست واڌارو آندو. جيئن جيئن واپار، جهازراني ۽ ريلوائيءَ ۾ واڌارو آيو آهي، تيئن تيئن سرمائيدارن بہ اوتري ترقي ڪئي. هنن سرمايو (Capital) وڌايو ۽ وچولي زماني کان اسان جي زماني کي جيڪي طبقا ورثي ۾ مليا هئا، تن کي ڏکي پوئتي هٽائي ڇڏيائون.

انهيءَ مان اسين ڏسي سگهون ٿا تہ ڪيئن نہ خود هاڻوڪو سرمائيدار طبقو ترقيءَ جي هڪ لمبي سلسلي جو ۽ پيداوار ۽ مٽا سٽا جي طريقن ۾ لڳاتار انقلابن جو پيدا ڪيل آهي.

سرمائيدار طبقي جيئن جيئن ترقي ڪئي، تيئن تيئن هو سياسي ميدان ۾ بہ اڳتي وڌيو. جاگيرداري سماج ۾ هو هڪ پيڙيل طبقو هيو. وچين دور جي اُسرندڙ شهر (Commune) ۾ سرمائيدار هٿياربند ۽ خودمختيار جماعت هئا: ڪٿي هو ”آزاد شهري رعيتي راڄ“ هئا (جيئن اٽلي ۽ جرمنيءَ ۾). تہ ڪٿي هو بادشاهہ جي ڍل ڀريندڙ ٽيون طبقو (Third State) هئا (جيئن فرانس ۾). ان بعد جڏهن ڪارخانيداريءَ باقائدي زور ورتو، تڏهن هو ڪٿي ڪنهن اڌ جاگيردار بادشاهہ يا ڪٿي وري ڪنهن آپيشاهہ بادشاهہ جا حامي ۽ پشت پناهہ بنجي جاگيردارن ۽ اميرن جي مخالفت ڪندا هئا. حقيقت ۾ ان زماني ۾ جيڪي بہ وڏيون بادشاهيون قائم ٿيون، تن جا پيڙهہ جا پٿر سرمائيدار ئي هئا. آخرڪار، اجوڪي صنعت ۽ سڄي جهان جي مارڪيٽ قائم ٿيڻ کان پوءِ، سرمائيدار طبقو، اجوڪي چونديل حڪومت جو اڪيلو مالڪ بنجي ويو.

اجوڪي حڪومت جي وزارت حقيقت ۾ رڳو سموري سرمائيدار طبقي جو عام ڪاروبار سنڀاليندڙ ۽ هلائيندڙ ڪميٽي آهي، ٻيو ڪجهہ بہ نہ آهي.

پر سرمائيدار طبقي، تاريخي خيال کان، هڪ تمام انقلابي پارٽ ۽ ڪردار ادا ڪيو آهي.

سرمائيدار طبقو جتي بہ طاقت ۾ آيو آهي، اتي ان جاگيردار، قبائلي ۽ راجوٽي لاڳاپن کي ختم ڪري ڇڏيو آهي. هن بي رحميءَ سان انهن رنگين جاگيرداري، ۽ وڏيرڪن سماجي بندڻن کي پرزا پرزا ڪري ڇڏيو آهي، جن سان عام ماڻهو پنهنجي ”قدرتي وڏن“ سان ٻڌا پيا هوندا هئا. اُن ماڻهوءَ ماڻهوءَ جي وچ ۾ سواءِ اُگهاڙي ڄُوز ۽ لالچ، بي رحميءَ ۽ ”روڪڙي ڏيتي ليتي“ جي ٻيو ڪوبہ لاڳاپو ڪونہ ڇڏيو آهي. اڳي ماڻهو جنهن مذهبي جوش، جذبي، سورهيائي جا شوقين ۽ ڪوڪلين همدردين جي جذبن پنيان چريا هوندا هئا، انهن ڳالهين کي

سرمائيدارن هٽي پنهنجي لالچ جي برف جهڙي ٿڌي پاڻيءَ ۾ غرق ڪري ڇڏيو آهي.

هنن ذاتي قابليت کي هٽي بازار ۾ وڻڻ ۽ وڪڻڻ جهڙو مال بنائي ڇڏيو آهي. گهڻين اڻ ٽر ۽ مجيل سچيل آزادين جي جاءِ تي هنن هڪڙي اڪيلي ناحقي آزادي ڪڙي ڪئي آهي. يعني آزاد واپار جي آزادي. مطلب ته هيسائين جيڪا ڦرلٽ مذهبي ۽ سياسي وهمن ۽ خوش فهمين جي پڙدي ۾ پئي ٿي، تنهن جي جاءِ تي هنن سڌي سنئين ۽ کلي کلائي بي حيا ۽ حيواني ڦرلٽ قائم ڪئي آهي.

هن ڪان اڳ ڪيترن ڪِرتين ۽ ڌنڌن وارن ماڻهن کي ماڻهو عزت جي نظر سان ڏسندا هئا، ڪانئن ڊڄندا هئا، پر سرمائيداري سندن اها عزت واري پڳ لاهي ڦٽي ڪري ڇڏي آهي. هن ڊاڪٽرن، وڪيلن، پادرين، شاعرن، سائنسدانن کي پنهنجو مزوريءَ تي ڪم ڪندڙ پورهيت (Wage Labour) بنائي ڇڏيو آهي.

سرمائيداريءَ گهر جي عيال ۽ ڪٽنب تان جذبات جو پڙدو لاهي ڇڏيو آهي ۽ رت جي مائٽيءَ کي هٽي رڳو پئسي جي مائٽي بنائي ڇڏيو اٿس.

تاريخ جي وچين دور ۾ مڙسيءَ جو وحشي ڏيک ڏنو ويندو هو. مردار خيالن جا ماڻهو ان ڳالهه جي ساراهه مان ڊاپندا ئي ڪين آهن پر سرمائيداري ثابت ڪري ڏيکاريو ته اهو زورمڙسيءَ جو ڏيک ان دور جي تصوير جو فقط هڪ پاسو هو. ان جو ٻيو لازمي پاسو هو، نڪمائي ۽ سستي. سرمائيداري پهريون ڀيرو ثابت ڪري ڏيکاريو ته ماڻهو جي محنت ڇا ڇا ڪري سگهي ٿي. ان اهڙا عجيب ڪارناما ڪري ڏيکاريا آهن، جن آڏو اڳوڻي زماني جا حيرت ۾ وجهندڙ ڪارناما جهڙوڪ: مصر جا مخروطي منارا (اهرام Pyramids)، رومي واهه، گوٿ قوم جون ناهيل (Gothic) ديوليون ڪجهه به نه آهن. ان ايڏيون ڪاهون ۽ چڙهايون ڪيون آهن، جن آڏو قومن جون اڳاٽيون صليبي جنگيون (Crusades) ڄڻ ڪجهه به نه هيون.

سرمائيدار طبقي کي هر وقت پيداوار جي اوزارن ۾ انقلاب آڻڻو ۽ انهن کي بدلائيندو رهڻو پوي ٿو. اوزارن ۾ انقلاب آڻي هو پيداوار جي ناتن ۾ به انقلاب آڻيندو رهي ٿو. انهن سان گڏ وري ٻين سمورن سماجي ناتن ۾ لڳاتار انقلاب آڻڻو پويس ٿو. انهن انقلابي ڦيرين گهيرين کان سواءِ هو جيئرو رهي ئي نٿو سگهي.

ان جي ابتڙ، اڳاٽن صنعتي طبقن جي جيئري رهڻ لاءِ سڀ کان پهرين ضرورت اها هئي ته هو پيداوار جي پراڻن طريقن کي جيئن جو جيئن بنا ڦير ڦار

جي قائم رکن، پيداوار ۾ لاڳيتو انقلاب آڻيندو رهڻ، سڀني سماجي حالتن ۾ لڳاتار هنگاما کڙا ڪندو رهڻ، اهي آهن، اُهي ڳالهيون جن جي ڪري سرمائيداري دور تاريخ جي اڳين سمورن دورن کان يگانو ۽ نرالو آهي. اڳوڻا سڀ پختا ڪُٽل ناتا، سڀ جمي برف ٿيل لاڳاپا پنهنجن پراڻن ۽ مانُ جوڳن تعصبن ۽ وهمن جي لشڪر سميت ڀهارجي ويا آهن. نوان ناتا اجا نهي جڙي راس ئي مس ٿين ٿا ته مدي خارج ٿيو وڃن ٿا. نهريون ۽ نوس ڳالهيون رجي، ٻاڦ ٿي، غائب ٿيو وڃن. جيڪي بہ مقدس آهي سو ناپاڪ ٿيو وڃي. تان جو ماڻهو آخر مجبور ٿي وهمن ۽ خوابن جي دنيا مان نڪري پنهنجي زندگيءَ جي حقيقتن ۽ انساني ناتن کي سالم هوش حواس سان منهن ڏيڻ لڳي ٿو.

سرمائيدار کي پنهنجي پيداوار جي وڪري لاءِ هر وقت نون نون مارڪيٽن جي ڳولا ڪرڻي پوي ٿي. اها ڳولا کيس ساري ڌرتيءَ تي رلائي ۽ ڊوڙائي ٿي.

هن کي هرهنڌ آستانو بنائڻو آهي. هرهنڌ کپ کوڙڻو آهي. هرهنڌ لاڳاپا رکڻا آهن.

سرمائيداري سڄي دنيا جي مارڪيٽ کي ڦري ٿي. انهيءَ جي وسيلي هن هر ملڪ ۾ مال جي اُپت ۽ کپت (Production and Consumption) کي عالمي رنگ ڏنو آهي.

اڳي صنعت هرهنڌ قومي بنياد تي بيٺل هئي. سرمائيداري صنعت جي پيرن هينان اهو قومي تڏو ڪڍي ورتو آهي ۽ رجعت پرستن کي ڪاوڙائي وڌو اٿس. سڀ پراڻيون قائم ٿيل قومي صنعتون يا تہ تباهہ ٿي ويون آهن يا روز بروز تباهہ ٿي رهيون آهن. انهن جو تڏو نيون صنعتون پٽي رهيون آهن. انهن نين صنعتن قائم ڪرڻ کان سواءِ ڪابہ سڌريل قوم جيئري رهي نٿي سگهي. صنعتون پنهنجي ملڪ جي ڪچي مال بجاءِ ڏورانهين ڏيساورن جو ڪچو مال واپرائين ٿيون. سندن اُپت جي کپت نہ رڳو پنهنجي ملڪ ۾ ٿئي ٿي. پر دنيا جي هر حصي ۾ ٿئي ٿي. اڳي جن پراڻين گهُرجن جي پورائي ملڪي پيداوار مان ٿي ويندي هئي، تن جي جاءِ تي نيون گهُرجون پيدا ٿي رهيون آهن. انهن جي پورائي ڏورانهن ملڪن ۽ علائقن ۾ پيدا ٿيل مال مان ٿئي ٿي. سرمائيداري دور کان اڳي دنيا جا ملڪ ۽ قومون سڄي دنيا کان پاسيرا، پنهنجيءَ ۾ پورا ۽ پنهنجي حال تي مست هوندا هئا. هاڻ اها ڳالهہ ڪانهي. هاڻ هر ڏس ۾ ڏي وٺ ٿي رهي آهي. سڄي دنيا جون قومون هڪٻئي جون محتاج ٿي پيون آهن. اها حالت مادي (Material) پيداوار ۾ بہ آهي تہ

ذهني (Intellectual) پيداوار ۾ بہ آهي. ڌار ڌار قومن جيڪي ذهني جوڙون ۽ جنسار ڪيا آهن. سي سڀني قومن جي گڏيل ملڪيت ٿي پيون آهن. هاڻ قومن لاءِ فقط پنهنجي ڳالهہ جو عاشق ٿيڻ ۽ تنگ نظري ڪرڻ روز بروز وڌيڪ ناممڪن ٿيندو وڃي. اڪيچار قومي ۽ مڪاني ادبن مان گڏيل يڪو ۽ عالمگير ادب پيدا ٿي رهيو آهي.

سرمائيدار پيداوار جي اوزارن ۾ تمام تڪڙي واڌ آڻي، آمدورفت جا بيحد آسان طريقا پيدا ڪري، سڀني قومن، ويندي انتهائي جهنگلي قومن کي بہ تهذيب جي دائري ۾ آڻي رهيا آهن. سندس جنسن جو سستو اگهہ اهو توبخانو آهي، جيڪو ڌار ڌار ملڪن جي وچ ۾ جيڪي بہ شاهي ديواريون ڪڙيون ڪيل آهن، تن کي اڏائي ٿو ڇڏي. اهو وحشي ۽ جهنگلي قومن جي دل ۾ ڌارين لاءِ جيڪا نفرت آهي، تنهن کي بہ جهڪائي آڻ مجارائي ٿو. سرمائيدار سڀني قومن کي مجبور ٿا ڪن تہ پنهنجي بقاءَ لاءِ پيداوار جا سرمائيدار طريقا اختيار ڪن. هو سڀني قومن کي مجبور ٿا ڪن تہ سندن نام نهاد "تهذيب" اختيار ڪن. يعني خود سرمائيدار ٿين. مطلب تہ سرمائيداري سموري دنيا کي پَنهن جي مهاندي جهڙو ناهي ٿي.

سرمائيدارن ٻهراڙيءَ کي شهرن جو زيردست بنايو آهي. هنن اتاهہ شهر اڏيا آهن. ٻهراڙي جي ڀيٽ ۾ شهري آبادي وڌائي آهي ۽ اهڙيءَ ريت آباديءَ جي چڱي چوکي حصي کي ٻهراڙين جي چسي زندگيءَ کان ڇوٽڪارو ڏياريو آهي. هنن جهڙي ريت ٻهراڙين کي شهرن جو محتاج بنايو آهي، اهڙيءَ ريت هنن اڻ سڌريل ۽ پٺتي پيل ملڪن کي وري سڌريل ملڪن جي تابع بنايو آهي. هنن هارين جي ملڪن کي سرمائيدارن جي ملڪن جو زيردست ڪيو آهي ۽ دنيا جي اوڀر کي اولهہ جو زيردست بنايو آهي.

اڳي سڄي دنيا جي انساني آبادي، پيداوار جا وسيلا ۽ ملڪيت پري پري ٽڙيا پکڙيا پيا هئا. سرمائيداري انهن جي اها ٽڙيل پکڙيل ۽ دوريءَ جي حالت ختم ڪري رهي آهي. هن عام انساني آبادي کي ڪٺو ڪيو آهي. هن پيداوار جي وسيلن کي هڪ هنڌ گڏ ڪيو آهي ۽ ملڪيت ٿورڙن ماڻهن جي هٿن ۾ ڪٺي ڪئي آهي. ان جو لازمي نتيجو اهو نڪتو جو سياسي طاقت بہ هڪڙي هنڌ ڪٺي ٿي ويئي آهي. اُهي صوبا ۽ پرڳڻا جيڪي يا تہ آزاد هئا يا وري نالي ماتر پاڻ ۾ گڏ هئا، جن جا مفاد الڳ، سرڪاريون الڳ، قانون الڳ ۽ ڍلن جا سرشتا الڳ هئا، سي ڳنڍجي سنڌجي يڪي هڪڙي قوم بنجي پيا. هاڻ ان قوم جي سرڪار هڪڙي،

قانون هڪڙو، قومي طبقاتي مفاد هڪڙو، سرحد هڪڙي ۽ محصولي سرشتو هڪڙو بنجي ويو آهي.

آڳاٽن سمورن انساني نسلن جيڪي پيداواري قوتون پيدا ڪيون، سرمائيداريءَ پنهن جي هڪ سؤ سالن جي ٿوري ايامڪاريءَ ۾ انهن کان ڪئين ڀيرا وڏيڪ اَٿاهه ۽ زبردست پيداواري قوتون پيدا ڪيون آهن. (سرمائيداري دور ۾) فطرت جو قوتون ماڻهوءَ جون زيردست ٿيون آهن. مشينري پيدا ٿي آهي. علم ڪيميا کي صنعت ۽ زراعت لاءِ ڪتب آندو ويو آهي. اگبوٽ، ريلوايون، ٽيليگراف ايجاد ٿيا آهن. سڄن سارن کنڊن کي صاف ڪري آباديءَ لاءِ تيار ڪيو ويو آهي. دريائن مان واهه ڪڍيا ويا آهن. ڄڻ ڪنهن جادوءَ جي زور سان ڌرتيءَ جي پيٽ کي چيري وڏيون انساني آباديون پيدا ڪيون ويون آهن. اڳ ڪهڙي صديءَ جي خواب خيال ۾ به اها ڳالهه هئي ته سماجي پورهيي جي هنج ۾ ههڙيون زبردست پيداواري قوتون ستل هيون؟

انهيءَ مان اسين ڏسون ٿا ته پيداوار ۽ مٽا سٽا جي جن وسيلن تي سرمائيدار طبقي پاڻ کي اڏيو هو، اهي وڏيرڪي ۽ جاگيرداري سماج ۾ ڄاوا نپنا هئا. پيداوار ۽ مٽا سٽا جا اهي وسيلا وڌندي ويجهندي نيٺ هڪڙي اهڙي ڏاڪي تي اچي پهتا، جتي ملڪيت جا وڏيرڪا ۽ جاگيرداري ناتا وڌيل ويجهيل پيداواري قوتن سان وڌيڪ وقت نهڪي نٿي سگهيا. جن حالتن ۾ وڏيرڪو ۽ جاگيرداري سماج اقتصادي پيداوار ۽ مٽا سٽا ڪندو هو، سي حالتون توڙي زراعت ۽ ڪارخانن جو وڏيرڪو جاگيرداري نظام نئين پيداواري قوتن سان ٽڪر کائڻ لڳو. وڏيرڪي جاگيرداري نظام جو ماحول ۽ سندس حالتون وڏيرڪي جاگيرداري دور ۾ وڌيل ويجهيل پيداواري قوتن لاءِ زنجيرون بنجي پيا. انهن زنجيرن کي سٽ ڏيئي ڇنڻ لازمي ٿي پيو. ڪين ڇني ٽوڙي ڇڏيو ويو. انهن جي جاءِ وري کليل ڇٽا ڀيٽي ورتي. ان سان گڏ، ان سان نهڪندڙ سماجي دستور پيدا ٿيا ۽ سرمائيدار طبقي اقتصادي ۽ سياسي غلبو حاصل ڪري ورتو.

اهڙي ئي قسم جي هلچل اسان جي اکين آڏو اپري رهي آهي. هاڻوڪو سرمائيدار سماج ۽ سندس پيداوار، مٽا سٽا، ملڪيت جا سرمائيدار لاڳاپا جن ڄڻ ڪنهن جو منتر سان پيداوار ۽ مٽا سٽا جا ههڙا اجگر جيڏا وسيلا پيدا ڪري ورتا آهن، تن جي حالت ان جادوگر جيان آهي، جنهن ڪنهن اسم اعظم سان جن گهرائي ورتا آهن، پر انهن کي پنهنجي وس ۾ رکي نٿو سگهي. سرمائيدار طبقو فقط

تڏهن قائم رهي سگهي ٿو ۽ راڄ ڪري سگهي ٿو، جڏهن پيداوار ۽ ملڪيت جون هاڻوڪيون سرمائيدار حالتون موجود هجن. ڪيترن ورهين کان صنعت ۽ واپار جي تاريخ حقيقت ۾ آهي ئي پيداوار جي اڄوڪين سرمائيدار حالتن ۽ سرمائيدار ملڪيتي لاڳاپن خلاف پيداوار جي هاڻوڪين قوتن جي بغاوت جي تاريخ. ان باري ۾ رڳو واپاري گهوٽالن (Crises) جو ذڪر ئي ڪافي ٿيندو. اهي گهوٽالا ٿورو ٿورو عرصو رکي وري وري ايندا آهن ۽ ساري سرمائيدار سماج جي هستيءَ کي نت نون جوکن ۽ امتحانن ۾ وجهي ڇڏيندا آهن. انهن گهوٽالن ۾ وقت بوقت نه رڳو نئين پيداوار جو وڏو حصو زيان ٿي ويندو آهي، پر اڳين پيداواري قوتن جو به چڱو چوکو حصو هوريان هوريان ناس ٿيو وڃي. انهن گهوٽالن ۾ هڪڙي اهڙي وبا اچيو منهن ڪڍي، جنهن جي ڳالهه بڌي اڳوڻن زمانن جا ماڻهو جيڪر ڏندين آڱريون ڏين ها. اها وبا هوندي آهي حد کان وڌيڪ پيداوار جي وبا. سماج اوچتو پاڻ کي ڏسندو آهي ته ٿوري وقت لاءِ ڏڪجي وڃي، قديم ۽ پراڻي وحشانيت جي دور ۾ ڪريو آهيان. اُها حالت ڏسي ماڻهو پائيندو ته ڪنهن ڏڪار يا عالمي جنگ جي تباهي سيني گذر جي وسيلن ملڻ جو رستو ڪاٽي ڇڏيو آهي. ڪارخانا ۽ واپار ڄڻ تباهه ٿي ويندا آهن. ڇو؟ ڇاڪاڻ ته تهذيب حد کان وڌي ويندي آهي. گذر جا وسيلا حد کان گهڻا ٿي ويندا آهن. ڪارخانا ۽ واپار اجايا گهڻا ٿي پوندا آهن. سماج جي وس ۾ جيڪي پيداواري قوتون هونديون آهن، سي سرمائيدار طبقي جي ملڪيت ناهڻ لاءِ جيڪي سازگار حالتون گهربل آهن تن کي وڌائڻ، ويجهائڻ کان پڙ ڪڍي بيهنديون آهن. سرمائيدار ملڪيت وڌائڻ لاءِ جن حالتن جو هجڻ ضروري آهي، سي حالتون پيداواري قوتن جي پيرن ۾ ڄڻ زنجيرون ٿيو پون. گهوٽالي واري زماني ۾ پيداواري قوتون سرمائيدار ملڪيت لاءِ فائدي وارين حالتن تي غالب پئجي وينديون آهن ۽ سندن زنجيرن کي ٽڪرا ٽڪرا ڪري سموري سرمائيدار سماج ۾ افراتفري ڦهلائي، سرمائيدار ملڪيت کي خطري ۾ وجهي ڇڏينديون آهن. سرمائيدار سماج جون حالتون تمام تنگ ۽ سوڙهيون آهن. انهن حالتن جي گهيري اندر جيڪا دولت پيدا ٿئي ٿي سا ايتري ته گهڻي هوندي آهي جو اها تنگ ڪارب ۾ ماپجي نه سگهندي آهي. سرمائيدار طبقو انهن گهوٽالن کي ڀلا ڪيئن منهن ڏيندو آهي؟ اُهو هيئن ڪندو آهي جو هڪڙي پاسي پيداوار ڪندڙ قوتن مان ڪجه جيترين قوتون هٿ وني ناس ڪري ڇڏيندو آهي. ٻئي پاسي پنهنجي مال جي کپت لاءِ نوان مارڪيٽ هٿ ڪندو آهي. ٽئين پاسي اڳوڻن مارڪيٽن مان اڳي کان

وڏيڪ رت ست چوسيندو آهي. اهڙيءَ ريت هو اڳي کان وڌن ۽ وڌيڪ تباهه ڪندڙ گهوٽالن لاءِ رستو صاف ڪندو آهي ۽ انهن گهوٽالن کي جن وسيلن سان منهن ڏيئي سگهجي ٿو، تن وسيلن کي گُهٽائيندو آهي.

جن هٿيارن سان سرمائيدار طبقي وڏيراشاهيءَ ۽ جاگيرداريءَ کي واڍوڙي ڪيرايو هو: اُهي ساڳيا هٿيار خود سرمائيدار طبقي کي سامهون ٿيندا آهن.

سرمائيدار طبقو نہ رڳو اُهي هٿيار گهڙي ٿو، جن سان سندس موت اچڻو آهي. پر اُهي ماڻهو بہ خلقي ٿو جيڪي انهن هٿيارن سان مٿس حملو ڪندا، يعني اڄوڪو پورهيت طبقو يا پرولتاري.

سرمائيدار طبقو يا سرمايو جيترو جيترو وڌن ٿا اوتروئي اڄوڪو پورهيت طبقو وڌي ٿو. اڄوڪو پورهيت طبقو اُهو طبقو آهي جنهن جا ماڻهو فقط اوتروئي وقت جيئندا آهن، جيترو وقت کين پورهيو هٿ چڙهي سگهندو آهي. کين پورهيو فقط اوترو وقت هٿ چڙهي سگهندو آهي، جيترو وقت سندن پورهيو سرمائي کي وڌائي سگهندو آهي. اهي پورهيت واپار ۽ بين شين وانگر بازار ۾ وڪڻ ۽ وڪڻڻ جي شيءِ آهن. هو پاڻ کي ذرو ذرو ڪري وڪڻن ٿا. هو هردم بازار جي اگهن جي لاهين ۽ چاڙهين ۽ چٽا ڀيٽين جو شڪار آهن.

مشينريءَ جي تمام گهڻي استعمال ڪري ۽ پورهيي جي ورڇ سبب اڄوڪن پورهيتن جي ڪم ۾ ذاتي هنر ۽ قابليت جو ڪم ڪونهي. تنهن ڪري پورهيتن کي ان مان ڪوبہ مزو نٿو اچي. هو مشين جو هڪڙو پرزو بنجيو پوي ۽ ڪانئس تمام سادا، خسيس ۽ معمولي ڪم ورتا وڃن ٿا، تنهن ڪري هڪڙي پورهيت جي پيداوار جو خرچ سندس ڪاڌي پيتي ۽ ٻارن پيدا ڪرڻ جي خرچ جيترو مس آهي. پر بازار جي شيءِ جي قيمت ۽ پورهيي جي قيمت اوتري هوندي آهي، جيترو ان تي آيل خرچ. تنهن ڪري جيئن جيئن پورهيو وجهي اڻ وڻندڙ ٿيندو، تيئن تيئن مزوري وجهي گهٽبي. اجان بہ هيئن چئجي تہ جيئن جيئن مشينريءَ جو استعمال ۽ پورهيي جي ورڇ وجن وڌندا، تيئن پورهيي جو بار وجهي وڌندو. يا تہ پورهيي جو وقت وڌايو ويندو يا ساڳئي وقت ۾ وڌيڪ ڪم ورتو ويندو آهي. يا مشينري جي رفتار وڌيڪ تيز ڪئي ويندي آهي. اڄوڪي صنعت اڳوڻي استاد ڪاريگر جي ننڍڙي ڪارخاني کي بدلائي صنعتي سرمائيدار جو وڏو ڪارخانو بنائي وڌو آهي. ڪارخاني ۾ مزورن جا هجوم ڳاهٽ ٿيل هوندا آهن. انهن کي فوجي سپاهين وانگر منظم ڪيو ويندو آهي. هو جڻ تہ صنعتي فوج جا ڇوٽا سپاهي هوندا آهن،

کين آفيسرن ۽ نائڪن جي ڪمان هيٺ رکيو ويندو آهي. هو نه رڳو سرمائيدار طبقي ۽ سرمائيدار سرڪار جا غلام هوندا آهن پر ساڳئي وقت مشين ۽ جماندار (جمعدار) ۽ خاص ڪري ڪارخانيدار هر پل ۽ هر گهڙي کين غلام بنايو وينا هوندا آهن. انهن غلام بنائيندڙن جي ڊڪٽيٽرشپ جيئن جيئن کلم کلا اعلان ڪندي آهي ته 'اسان جو مقصد نفعو ڪمائڻ آهي' تيئن تيئن پورهيت جي غلامي وڌيڪ خسيس قسم جي، وڌيڪ نفرت جهڙي ۽ وڌيڪ ڏکوئيندڙ ٿيندي ويندي آهي.

هٿ جي پورهيي ۾ جيئن جيئن قابليت ۽ جاکوڙ جي گهرج گهٽ ٿيندي ويندي آهي، تيئن تيئن مردن جي پورهيي جي جاءِ عورتن جو پورهيو وٺندو ويندو آهي. عمر جو فرق ۽ مرد زال جو تفاوت پورهيت طبقي لاءِ پوءِ ڪابه سماجي اهميت ڪانه رکندو آهي، سڀ پورهيت پورهيي جا اوزار ٿي ويندا آهن. ڪي سستا ته ڪي مهانگا.

پورهيت کي ڪارخاني وارو نپوڙيو اجا مس بس ڪري ۽ پورهيت مزوريون وٺيو دنگ مس ڪري ته سرمائيدار طبقي جا ٻيا لشڪر مٿس چڙهيو وڃن. جهڙوڪ: جاءِ جي مسواڙ وٺڻ وارا، دڪاندار، وياج خور وغيره.

وچين طبقي جي هيٺين خانن وارا ماڻهو جهڙوڪ: ننڍا واپاري، دڪاندار، پوڙها ٿي ويل ننڍڙا واپاري، ڪاريگر، آبادگار ٻه آهستي آهستي ڪريو وڃيو پورهيت طبقي ۾ گڏجن. ان جو هڪڙو سبب اهو هوندو آهي ته جنهن پيماني تي اڄوڪيون صنعتون ۽ ڪارخانا هلن ٿا، ان پيماني جي ڪاروبار لاءِ هنن جي ٿورڙي موڙي پوري نه پوندي آهي. يا وري پيداوار جي اڄوڪن نون نمونن ڪري سندن خاص هنر ۽ قابليت بيڪار ۽ اجايا ٿي پوندا آهن. انهن سڀني جي ڪري اڄوڪو پورهيت طبقو ملڪ جي آباديءَ جي سمورن طبقن مان پرتي ٿيندو آهي.

پورهيت طبقو واڌاري جي ڪيترين منزلن مان لنگهندو آهي. جڏهن اهو ٻالپڻ ۾ هوندو آهي، تڏهن کان وٺي سندس سرمائيدار طبقي سان جدوجهد ۽ زور آزمائي شروع ٿي ويندي آهي. پهريائين پهريائين هرڪو مزور پنهنجي ليکي اڪيلي سر مقابلو ڪندو آهي. پوءِ هڪڙي ڪارخاني جا سڀ مزور گڏجي مقابلو ڪندا آهن. تنهن کان پوءِ هڪڙي هنڌ يا بستيءَ ۾ ساڳيو ڪم ڪندڙ مزور گڏجي ان سرمائيدار سان مقابلو ڪندا آهن؛ جيڪو سڌيءَ طرح کين پيڙهي ۽ ڦري لٽي ٿو. هو اُهي حملا سرمائيدار پيداوار جي حالتن تي نه، پر پيداوار جي اوزارن تي ڪندا آهن. هو ٻاهران آندل اُهي شيون ناس ڪندا آهن جي سندن پورهيي سان

مقابلو ڪنديون آهن. هو مشينريءَ جا پرزا ٽوڙيندا آهن. ڪارخانن کي باهيون ڏيندا آهن. هو چاهيندا آهن تہ اڳوڻي دؤر ۾ مزور جو جيڪو مرتبو هو سو زبردستيءَ وري قائم ڪريون. هن ڏاڪي تي مزور سڄي ملڪ ۾ ٽڙيل پکڙيل هجوم وانگر هوندا آهن. ڪين پنهن جي ڳالهہ چٽيءَ طرح ڪرڻ نہ ايندي آهي. سندن پاڻ ۾ چٽا پيٽي هوندي آهي. تنهن ڪري هو ٽُڪر ٽڪر ٿيل هوندا آهن. جي ڪٿي ڪٿي هو گڏجي سڏجي يڪا ٽولا تيار ڪندا آهن تہ ان جو سبب بہ اهو نہ هوندو آهي تہ ڪو هو ڪوشش وٺي پاڻ ۾ ٻڌي ٿا ڪن. ان جو ڪارڻ اهو هوندو آهي جو سرمائيدار پنهنجا سياسي مطلب حاصل ڪرڻ لاءِ سڄي پورهيت طبقي کي حرڪت ۾ آڻڻ لاءِ مجبور ٿيندو آهي ۽ ان وقت تائين هو ائين ڪري سگهندو آهي. تنهنڪري مزور ان منزل تي پنهنجي دشمن سان نہ وڙهندا آهن. پر پنهن جي دشمنن جي دشمنن سان، يعني آپيشاهي ڪنڌڙ بادشاهن، زميندارن، جاگيردارن، غيرجانبدار دولتمندن ۽ ڇوٽي وچين طبقي وارن سان وڙهندا آهن. اهڙيءَ ريت سموري تاريخي تحريڪ سرمائيدارن جي مٺ ۾ اچي ويندي آهي. ان وقت تائين جيڪا فتح حاصل ڪئي ويندي آهي سا سرمائيدارن جي فتح هوندي آهي. پر جڏهن ڪارخانا وڌندا آهن تڏهن نہ رڳو پورهيتن جو تعداد وڌي ويندو آهي پر هو وڏي تعداد ۾ هڪ هنڌ ڪنا بہ ٿي ويندا آهن. پورهيت طبقو وڌندو آهي ۽ کيس پنهنجي طاقت جو وڌيڪ احساس ٿيندو آهي. جيئن جيئن مشينري پورهيي جا سمورا فرق ميسارينديي ويندي آهي ۽ ذري گهٽ هر هنڌ مزوريءَ جا اگهہ گهٽائي هڪ جهڙا هيٺ ڪري ڇڏيندي آهي، تيئن تيئن پورهيت طبقي اندر پورهيتن جا جيڪي ذار ذار مفاد هوندا آهن ۽ جياپي جون جيڪي ذار ذار حالتون هونديون آهن، سي ڦري گهري هڪ جهڙيون ٿي وينديون آهن. جڏهن سرمائيدار طبقي ۾ چٽاپيٽي وڌندي آهي ۽ واپاري گهوٽالا پيدا ٿيندا آهن، تڏهن مزورن جي مزوريءَ ۾ چاڙهہ ۽ واڌ وڌي ويندي آهي. مشينري روز روز ويندي آهي وڌيڪ سني ٿيندي ۽ وڌندي ويجهندي. تنهن ڪري پورهيتن جو گذران روز بروز ويندو آهي، وڌيڪ خطري ۾ پوندو. اڳي جو ڪنهن هڪڙي مزور ۽ هڪڙي سرمائيدار جي وچ ۾ ٽڪر هوندو هو سو ڦري ٻن طبقن جي وچ ۾ ٽڪر بنجي پوندو آهي. تنهن کان پوءِ پورهيت سرمائيدار طبقي جي برخلاف ٽولا (Trade Union) ناهيندا آهن، هو مزوريون وڌائڻ لاءِ پاڻ ۾ ملي مٺ ٿيندا آهن. هو ڪڏهن ڪڏهن سرمائيدار طبقن خلاف بغاوتون ڪرڻ جو اڳوات بندوبست ڪرڻ لاءِ دائمي جماعتون ناهيندا آهن. ڪڏهن ڪڏهن انهن مقابلن مان فساد ٿي پوندا آهن،

پورهيت ڪڏهن ڪامياب بہ ٿيندا آهن. پر رڳو ٿوري وقت لاءِ. انهن لڙاين مان اصلي فائدو اهو ٿيندو آهي جو سندن ٻڌي ويندي آهي وڌندي. نہ تہ هونئن جيڪي ڪين ترت فائدا ٿيندا آهن، تن جي خاص اهميت نہ هوندي آهي. پورهيتن جي ٻڌيءَ کي وڌڻ ۾ انهيءَ مان بہ مدد ملندي آهي جو هاڻوڪي صنعت ۽ ڪارخانن هڪ ٻئي سان لهہ وچڙ ۾ اچڻ جا وڌيڪ سنا وسيلا پيدا ڪيا آهن، اهي ڌار ڌار جڳهين جي مزورن کي آسانيءَ سان لهہ وچڙ ۾ آڻين ٿا. ملڪ ۾ گهڻائي مڪاني مقابلا پيا ٿيندا آهن. انهن کي هڪڙي مرڪز تي ڪٺو ڪرڻ ۽ ان کي يڪي قومي پيماني تي طبقاتي ٽڪر بنائڻ لاءِ انهن وسيلن جي ئي گهرج هئي. هر طبقاتي لڙائي سياسي لڙائي آهي. جنهن ٻڌيءَ قائم ڪرڻ لاءِ وچئين زماني جي شهرين پنهنجي جڏين سڏين سڙڪن وسيلي ڪوشش ڪئي ۽ ان ۾ صدين جون صديون لڳائي ڇڏيائون، اها ٻڌي هن زماني جا پورهيت ريلواين جي مهربانيءَ سبب ٿورن سالن اندر ناهيو وٺن.

پورهيت هڪ طبقي جي حيثيت ۾ منظم ٿين ٿا ۽ ان ڪان پوءِ هڪ سياسي پارٽي بنجن ٿا. خود پورهيتن جي وچ ۾ ڇتا پيٽي ٿيو پوي. ان ڪري سندن يڪي تنظيم ۽ يڪي پارٽي ناهڻ جي ڪم ۾ رخنو پوي ٿو. پر اها ٻڌي وريو وريو ايريو اچي ۽ هر ڀيري اڳي کان وڌيڪ طاقتور، وڌيڪ مضبوط ۽ وڌيڪ جبري ٿيو پوي. اها قانون ناهيندڙن کي مجبور ٿي ڪري تہ هو مزورن جي فائدي وارين ڳالهين کي قبول ڪن. اهو انهي ڪري ٿي سگهي ٿو جو سرمائيدار طبقي اندر ڦيٽارو هوندو آهي. اهوئي سبب آهي جو انگليند ۾ هڪڙي ڏينهن ۾ فقط ڏهہ ڪلاڪ ڪم ڪرڻ جو قانون منظور ٿيو.

پراڻي سماج جي طبقن ۾ جيڪي ٽڪر هوندا آهن سي ٿلهي ليکي ڪيترين ئي ڳالهين ۾ پورهيت طبقي جو واڌارو آڻيندا آهن. پورهيت طبقو پاڻ کي سدائين لڙائيءَ ۾ رڌل ڏسندو آهي. پهريائين جاگيردار طبقي سان، پوءِ سرمائيدار طبقي جي انهن حصن سان جن جا مفاد ڪارخانن جي واڌاري کي سهي نہ سگهندا آهن. ڌارين ملڪن جي سرمائيدارن سان ٽڪر تہ هردم چالو رهندو آهي. انهن لڙاين ۾ سرمائيدار طبقو پورهيت طبقي کي منٿ ميڙهہ ڪرڻ ۽ ڪانئس مدد وٺڻ تي مجبور ٿيندو آهي. اهڙيءَ طرح هو لاچار پورهيت طبقي کي سياسي ميدان ۾ گهلي ايندو آهي. اهڙي ريت خود سرمائيدار طبقو پنهنجي سياسي ۽ عام تعليم جي هٿيارن

مان ڪجھ هٿيار پورهيت طبقي کي ڏيندو آهي. مطلب تہ هو پورهيت طبقي کي سرمائيدار طبقي سان وڙهڻ جا هٿيار ڏيندو آهي.

تنهن ڪان سواءِ اسين ڏسي چڪا آهيون تہ جيئن جيئن ڪارخانن ۽ صنعت ۾ واڌ ايندي ويجي، تيئن تيئن حاڪم طبقن جا سڄا سارا ٽڪرا ڪريو اچيو پورهيت طبقي ۾ گڏجن. يا جي پيو نہ تہ بہ سندن وجود خطري ۾ پئجيو وڃي. اهي ٽڪرا بہ پورهيت طبقي کي نئين نئين روشنيءَ ۽ واڌاري جا جزا ڏين ٿا.

آخري ڳالھ تہ جن ڏينهن ۾ طبقاتي جدوجهد فيصلي واري گهڙيءَ جي ويجهو اچي پهچندي آهي، تن ڏينهن ۾ حاڪم طبقي اندر يا اجا بہ هيئن چئجي تہ پراڻي سماج جي سموري دائري اندر، جيڪو پچڻ پرڻ جو سلسلو پيو هلندو آهي سو وڏي ڪلي ڪلائي زبردستيءَ جو نمونو وٺندو آهي. ايتريقدر جو حاڪم طبقي جو هڪڙو ننڍڙو حصو پاڻ کي حاڪم طبقي کان ڇني ڌار ڪري ڇڏيندو آهي ۽ وڃي انقلابي طبقي سان ملندو آهي، جنهن جي هٿ ۾ آئيندي جون واڳون هونديون آهن. جيئن اڳئين دؤر ۾ جاگيردار ۽ امير طبقي جو هڪڙو حصو وڃي سرمائيدار طبقي سان مليو هو، تيئن هاڻ سرمائيدار طبقي جو هڪڙو حصو وڃيو پورهيت طبقي سان ملي. خاص ڪري نظريي جا اهي سرمائيدار ڄاڻو جيڪي پاڻ کي وڏائي ان درجي تي پهچائين ٿا، جو هو نظرياتي طرح تاريخ جي سموري واڌاري کي سمجهي سگهن ٿا.

اڄ جيڪي بہ طبقا سرمائيدار طبقي جي دوبدو بيٺا آهن انهن ۾ فقط پورهيت طبقو ئي سچ پچ انقلابي طبقو آهي. ٻيا طبقا اڄوڪي دور جي صنعت جي مقابلي ۾ ڪومائجيو، ڳريو نيٺ غائب ٿيو وڃن. اڄوڪي دور جي صنعت جي خاص ۽ لازمي پيداوار آهي، پورهيت طبقو.

هيٺيون وچون طبقو، ننڍڙا ڪارخانيدار، دڪاندار، ڪاريگر، هاري اهي سڀ سرمائيدار طبقي سان انهي لاءِ لڙن ٿا تہ جيئن وچين طبقي اندر جيڪو سندن وجود آهي، تنهن کي ناس ٿيڻ کان بچائي سگهن. انهي ڪري هو انقلابي ناهن. هو جيڪا صورتحال اڄ آهي، تنهن کي قائم رکڻ جي فائدي ۾ آهن. نہ رڳو ايترو، هو چاهين ٿا تہ وقت جي واڳ پوئتي موٽي. هو تاريخ جي چڪر کي پوئتي ڦيرو ڏيڻ چاهين ٿا. جيڪڏهن هو اتفاق سان انقلابي ٿين ٿا تہ رڳو انهي ڪري تہ کين ڊپ آهي تہ اڄهو ٿا وڃيو پورهيت طبقي سان ملون. اهڙي وقت هو پنهنجي موجوده فائدن جو بچاءُ نہ ڪندا آهن. پر ايندڙ مفادن جي حفاظت ڪندا آهن. هو پنهنجي

طبقي جي موقف ۾ بيهڪ ڪان پڇي وجي پورهيت طبقي جو موقف ۾ بيهڪ وٺندا آهن.

پورهيت انقلاب تي سگهي تو تہ ڪن ڪن هنڌن تي پراڻي سماج جي سڀ ڪان هينين خانن طرفان اڇلي ڦٽي ڪيل ”خطرناڪ طبقي“، سماجي گند ڪچري، يعني ماٺ منيءَ ۾ ڪني تيندڙ ماڻهن جي ميڙ کي گهلي آٽي انقلابي تحريڪ سان ملائي. پر انهن جي زندگيءَ جون حالتون حقيقت ۾ اهڙيون آهن جو هو رجعت پرست سازشين ڪان پاڙ وٺي سندن هٿيار بنجڻ لاءِ وڌيڪ موزون آهن.

پورهيت وٽ ڪا ملڪيت ڪانهي. سندس پنهنجن ٻارن ٻچن سان جيڪي لاڳاپا آهن تن ۾ ۽ سرمائيدار ڪٽنبن جي وچ ۾ جيڪي لاڳاپا هوندا آهن، تن جي وچ ۾ زمين آسمان جو فرق آهي. انگلينڊ توڙي فرانس، آمريڪا توڙي جرمنيءَ ۾ سرمايي جي هاٺوڪي غلاميءَ مزور ڪان قوميت جي هر نشاني کسي ورتي آهي. هو سمجهي ٿو تہ قانون، اخلاق، مذهب اهي سڀ سرمائيدار تعصب آهن. سرمائيدار مفاد انهن تعصبن جي آڙ وٺيو گهٽ جهليو، سندس تڙ ۾ لڪا وينا آهن.

اڳوٽي زماني ۾ جيڪي بہ طبقا ٻين ڪان زور تي ويا هئا تن چاهيو ٿي تہ سموري سماج کي انهن حالتن جي تابع ڪريون جن حالتن ۾ سندن قبايل ملڪيت وٺن ئي رهي ۽ پاڻ جيڪا حيثيت اڳ ۾ ئي حاصل ڪري چڪا هئا سا وڌيڪ مضبوط ٿئي.

پورهيت تيستائين سماج جي پيداواري قوتن جا مالڪ نٿا ٿي سگهن. جيستائين هو خود پنهنجي ملڪيت حاصل ڪرڻ جي طريقي کي ختم نہ ڪندا ۽ پڻ اڳوٽن سيني ملڪيت حاصل ڪرڻ جي طريقن کي ختم نہ ڪندا. وٽن ڪابہ اهڙي شيءِ ڪانهي، جنهن کي هو سلامت رکن ۽ مضبوط ڪن. سندن تاريخي فرض ۽ مقصد آهي تہ هو ذاتي ملڪيت قائم رکڻ جون سموريون ضمانتون ۽ سمورا بچاءُ تباهہ ڪري ڇڏين.

اڳوٽيون سموريون تاريخي تحريڪون يا تہ ٿورائيءَ ۽ اقليتن جون هلايل تحريڪون هيون يا ٿورائي ۽ اقليت جي فائدي لاءِ تحريڪون هيون. پورهيتن جي تحريڪ وڏي گهڻائيءَ جي سوچيل سمجهيل خوددارانا تحريڪ آهي ۽ هن وڏي گهڻائيءَ جي ئي فائدي لاءِ آهي. پورهيت طبقو يعني هاڻوڪي سماج جو سڀ ڪان ڪريل طبقو تيستائين چري بہ نٿو سگهي ۽ تيستائين پاڻ کي پنهنجن پيرن تي

بيهاري نٿو سگهي؛ جيستائين هو سرڪاري سماج جي سموري مٿئين ٿَٽ ٺانگر ۽ مٿين طبقن کي ڏوڙ وانگر اڏائي نه ڇڏيندو.

جيتوڻيڪ باطني طرح نه، ته به ظاهري طرح پورهيت طبقي جي سرمائيدار طبقي خلاف جدوجهد اول اول هڪ قومي جدوجهد هوندي آهي. ظاهر آهي ته هر ملڪ جي پورهيت طبقي کي پنهنجي ئي سرمائيدار طبقي سان صفائي ڪرڻي پوندي.

پورهيت طبقي جي واڌاري جي عام دورن جو نقشو چٽيندي اسان ان گهرو لڙائي جا پار پتا ڏنا آهن جا هاڻوڪي سماج ۾ اندر ئي اندر ذري گهٽ لڪ چپ ۾ هلي رهي آهي. اسين ان ڏاڪي تي پهتا آهيون جتي اها لڙائي کلي انقلاب جي صورت ۾ ظاهر ٿئي ٿي ۽ سرمائيدار طبقي جو تختو اونڌو ٿئي ٿو ۽ پورهيت طبقي جي حاڪميءَ لاءِ ميدان تيار ٿئي ٿو.

اسان ڏٺو آهي ته هيستائين سماج جي هر صورت جو بنياد اهو پئي رهيو آهي ته ڦريندڙ ۽ ڦرجندڙ طبقي جي وچ ۾ ٽڪر ۽ دشمني پئي هلي. پر ڪنهن طبقي کي ڦرڻ لٽڻ لاءِ ضروري آهي ته اُن ڦريل طبقي لاءِ گهٽ ۾ گهٽ اهڙيون حالتون موجود ڪري ڏجن جو هو بيو نه ته به پنهنجي غلاميءَ وارو وجود قائم رکي سگهي. غلاميءَ واري دور ۾ غلام پاڻ کي آهستي آهستي چاڙهي وڃي گڏيل راڄ جو ميمبر بڻايو. جاگيرداري راڄ جي پاڃاريءَ ۾ جڪڙيل ڇوٽي وچين طبقي نيٺ هٿي هٿي پاڻ کي سرمائيدار طبقو وڃي بنايو. پر موجوده مزور، ڪارخانن سان گڏ مٿي ابرڻ بدران ڪريو وڃيو ان حالت کي رسي جتي سندس طبقي جي وجود لاءِ جيڪي حالتون لازمي آهن، اهي حالتون به موجود نه ٿيون رهن. هو ڪنيو خلاص ٿيو وڃي. ملڪ ۾ جيتري آدمشماري ۽ دولت وڌي ٿي، ان کان به وڌيڪ ڪنگال پائي وڌي ٿي. اهڙي ريت ظاهر ٿو ٿئي ته سرمائيدار طبقو سماج ۾ حاڪم طبقو ٿي رهڻ ۽ پنهنجي وجود جي حالتن کي قانون وانگر سماج تي مڙهڻ جو لائق ئي نه رهيو آهي. اهو انهيءَ ڪري حڪم هلائڻ جي لائق ناهي، ڇاڪاڻ ته هو پنهنجي غلام کي غلامي جي حالت ۾ به موجود ۽ جيئرو رکڻ جي صلاحيت نٿو رکي. سندس غلام نيٺ اهڙي حالت کي وڃيو رسي جو هو پنهنجي مالڪ يعني سرمائيدار کي کنئي ڪارائڻ بدران خود مالڪ تي ڇٽي بنجيو پوي. سرمائيدار ان حالت جو ڪوبه تدارڪ ڪري نٿو سگهي. سماج انهيءَ سرمائيدار

جي ماتحت وڌيڪ وقت رهي نٿو سگهي. مطلب تہ سرمائيدار طبقي جو وجود سماج سان وڌيڪ وقت نٿو نڀجي.

سرمائيدار طبقي جي وجود ۽ ان جي حاڪميءَ لاءِ لازمي شرط اهو آهي تہ سرمايو نهي ۽ وڌي ويجهي. سرمايي جي لاءِ لازمي شرط آهي مزوريءَ تي پورهيو. مزوريءَ تي پورهيو، مزورن جي وچ ۾ ڇٽا پيٽي تي ئي ٻڌل آهي.

سرمائيدار طبقو پنهنجي مرضيءَ جي برخلاف صنعت کي وڌائي ٿو. اڳي پاڻ ۾ ڇٽا پيٽي ڪرڻ ڪري مزورن جي جيڪا اڪيلائي هئي سا ان واڌ جي ڪري بدلجيو انقلابي ٻڌيءَ جي صورت وٺي. هاڻوڪي صنعت جو واڌارو پنهنجن پيرن هيٺان اهو بنياد ناس ڪريو ڇڏي. جنهن بنياد تي سرمائيدار طبقو پيداوار ڪري ٿو ۽ پيداوار جو مال ڪٽي ٿو. تنهن ڪري سرمائيدار طبقو جيڪا مکيہ شيءِ پيدا ڪري ٿو سا اها آهي تہ هو پنهنجي قبر کوٽيندڙ ماڻهو پيدا ڪري ٿو. سرمائيدار طبقي جو زوال ۽ پورهيت طبقي جي فتح اهي ٻئي هڪ جهڙيون اڻ ٽر ڳالهيون آهن.

2 - پورهيت ۽ ڪميونسٽ

Proletarians and Communists

ڪميونسٽن جو سمورن پورهيتن سان ڪهڙو لاڳاپو آهي؟

ڪميونسٽ ٻين پورهيت طبقي جي پارٽين جي مخالفت ۾ ڪا جدا پارٽي ڪونہ ٺا ناهين.

سندن ٻين سيني پورهيتن ڪان الڳ ۽ ڌار ڪي بہ مفاد ڪونهن.

پورهيت تحريڪ کيئن ناهجي جوڙجي، تنهن لاءِ هنن ڪي بہ پنهنجا الڳ تنگ نظريءَ وارا اصول ڪونہ بنايا آهن.

ڪميونسٽ ٻين پورهيت طبقي جي پارٽين کان فقط هنن ڳالهين ۾ نرالا آهن. (1) ڌار ڌار ملڪن جا پورهيت پنهنجي قومي حدن اندر جيڪي جدوجهدون ڪن ٿا، انهن جدوجهدن ۾ ڪي گڏيل مفاد اهڙا هوندا آهن جي ڪنهن بہ خاص قوميت جي پورهيتن جا ساڳيا ۽ هڪ جهڙا مفاد آهن. ڪميونسٽ انهن گڏيل مفادن ڏانهن پورهيت جو ڌيان ڇڪائين ٿا ۽ انهن گڏيل مفادن ڪي جدوجهد ۾ اڳيرو ڪن ٿا. (2) سرمائيدار طبقي خلاف پورهيت طبقي جي جدوجهد کي واڌاري جي جن جن منزلن مان لنگهڻو پوي ٿو، تن سيني منزلن ۾ هو هميشہ ۽ هر هنڌ يڪي ۽ سموري جدوجهد جي ڪاميابيءَ جون ڳالهيون خيال ۾ رکن ٿا ۽ انهن کي اڳتي وڌائين ٿا.

تنهن ڪري ڪميونسٽ هڪڙي پاسي عملي طرح هر ملڪ جي پورهيت طبقي جي پارٽين جو سڀ کان اڳتي وڌيل ۽ محڪم ارادي وارو حصو آهن ۽ ٻين حصن کي اڳتي ڌڪين ٿا. ٻئي طرف هو نظرياتي طرح پورهيتن جي وڏي گهڻائيءَ کان هن ڳالهہ ۾ اڳرا آهن تہ ڪين پورهيت تحريڪ جي واٽ، ان جي حالتن ۽ ان جي آخري عام نتيجن جي ٻين سيني کان وڌيڪ ڄاڻ آهي.

ڪميونسٽن جو ترت مقصد اهو ئي ساڳيو آهي. جيڪو ٻين سيني پورهيت پارٽين جو هوندو آهي. يعني پورهيت طبقو هڪڙو باقاعدي طبقو ٺهي پوي، سرمائيدار طبقي جي راڄ جو تختو اونڌو ٿئي ۽ پورهيت طبقو سياسي اقتدار فتح ڪري.

ڪميونسٽن جيڪي نظرياتي نتيجا ڪڍيا آهن، سي ڪنهن خاص نام نهاد ”سچي جهان ڪي سٽارينڊرڙ“ جي ايجاد ڪيل يا ڳولي لڌل خيالن يا اصولن تي ٻڌل نہ آهن.

اڄ جيڪا طبقن جي وچ ۾ ويڙهہ پئي هلي ۽ اسان جي اکين اڳيان جيڪا تاريخي تحريڪ پئي هلي، تن مان ڪي لاڳاپا ازخود ڦٽي نڪتا آهن. ڪميونسٽن جو نظريو انهن لاڳاپن کي ئي تلهي ليکي بيان ڪري ٿو. هن وقت جيڪي ملڪيت جا لاڳاپا آهن، اُهي ختم ڪيا وڃن؛ سا ڳالهہ ڪميونزم جي ڪا نرالي ڳالهہ ڪانهي. اڳي بہ هميشہ جڏهن تاريخي حالتون بدلبيون آهن تڏهن ملڪيت جي لاڳاپن ۾ تاريخي ردوبدل ٿي آهي.

مثال طور: فرينچ انقلاب جاگيردار ملڪيت کي ڊاهي سرمائيدار ملڪيت کڙي ڪئي. ڪميونزم جي خاص ڳالهہ اها ناهي تہ اها عام طرح ملڪيت کي ختم ڪري ٿي. اُن جي خاص ڳالهہ اها آهي تہ اُها سرمائيدار ملڪيت کي ختم ڪري ٿي. پيداوار ڪرڻ ۽ پيدا ڪيل مال کي هٿ ڪرڻ جا، طبقاتي دشمنين ۽ ٿورن طرفان گهڻن کي استعمال ڪرڻ جي بنياد تي ٻڌل، جيڪي بہ نظام هيستائين ٿي گذريا آهن، تن سڀني جو پرپور اظهار سرمائيدار ذاتي ملڪيت ۾ ٿئي ٿو.

انهيءَ خيال کان ڪميونسٽن جي نظريي جو هڪڙي ئي جملي ۾ نچوڙ بيان ڪري سگهجي ٿو. يعني ذاتي ملڪيت کي ختم ڪرڻ. اسان ڪميونسٽن کي ماڻهو ميار ٿا ڏين تہ جيڪي ماڻهو پنهنجي پگهر جي پورهيي ۽ مڙسيءَ سان ملڪيت هٿ ٿا ڪن، تن کان توهان اهو حق کسڻ گهرو ٿا. هو چون ٿا تہ ماڻهوءَ جي ذاتي آزاديءَ، ڪم ۽ خودمختياريءَ جو دارومدار آهي ئي ذاتي ملڪيت تي.

پگهر جي پورهيي ۽ مڙسيءَ سان هٿ ڪيل ملڪيت! ننڍي ڪاريگر، ننڍي آبادگار جي ان ملڪيت جي ڳالهہ ٿا ڪريو ڇا، جيڪا سرمائيدار ملڪيت جي نموني کان اڳ رائج هئي؟ اُن کي ختم ڪرڻ جي ڪابہ ضرورت ڪانهي! صنعت جي واڌاري اُن کي اڳيئي گهڻو ڪري ختم ڪري ڇڏيو آهي، ۽ اجان بہ روز پيو ختم ڪري. يا اڄوڪي سرمائيدار ذاتي ملڪيت جي ڳالهہ ٿا ڪريو ڇا؟

پر مزوريءَ تي پورهيو، پورهيت لاءِ ڪا ملڪيت ناهي ٿو ڇا؟ بلڪل نہ. اهو پورهيو سرمايو ناهي ٿو. يعني اهڙي قسم جي ملڪيت ناهي ٿو، جيڪا مزوريءَ تي ڪيل پورهيي کي استعمال ڪري ٿي. جيڪا مزوريءَ تي ڪيل پورهيي جي هر پيري نئين کيپ کان نئين قرلٽ ڪرڻ کان سواءِ وڌي ويجهي نٿي سگهي. اها

ملڪيت پنهنجي هاڻوڪي صورت ۾ سرمايي ۽ مزوريءَ تي ڪيل پورهيي جي دشمنيءَ مان پيدا ٿئي ٿي. اچو ته انهيءَ دشمنيءَ جا ٻئي پاسا جانچيون.

سرمائيدار ٿيڻ جي معنىٰ آهي ته پيداوار ۾ نه رڳو هڪڙو نج ذاتي درجو حاصل ڪرڻ. سرمايو هڪڙي گڏيل پيداوار آهي ۽ سرمايي کي حرڪت ۾ فقط تڏهن آڻي سگهجي ٿو، جڏهن سماج جا گهڻا فرد گڏجي اُن کي حرڪت ۾ آڻين. حقيقت ۾ توڙ تائين ڳالهه جانچبي ته ڏسڻ ۾ ايندو ته سرمايو سماج جي سمورن فردن جي گڏيل ڪوشش سان ئي وڌي سگهي ٿو.

تنهن ڪري سرمايو اتي قوت نه پر سماجي قوت آهي. سڄي سماج جي قوت آهي. تنهن ڪري جيڪڏهن سرمايي کي ڦيرائي گڏيل ملڪيت يعني سماج جي سمورن فردن جي ملڪيت بنائجي ٿو ته اُن جي ڪري ڪنهن ذاتي ملڪيت کي سماجي ملڪيت نٿو بنائجي. ملڪيت جو فقط سماجي ڪردار بدلجي ٿو. ان جو طبقاتي ڪردار ختم ٿيو وڃي.

هاڻ اچو ته مزوريءَ تي ڪيل پورهيي کي وٺون.

مزوريءَ تي ڪيل پورهيي جي سراسري قيمت آهي گهٽ ۾ گهٽ مزوري. يعني جياپي جي وسيلن جو اهو مقدار، جو مزور کي پورهيت جي حيثيت ۾ فقط جيئرو رکڻ لاءِ بلڪل لازمي طرح گهربل هجي. تنهن ڪري مزوريءَ تي پورهيو ڪندڙ مزور پنهنجي پورهيي وسيلي جيڪي ڪجهه حاصل ڪري ٿو سو فقط ڪيس، جيئرو رکڻ ۽ سندس هٿان نوان مزور پيدا ڪرائڻ لاءِ مس پورو آهي. اسين اهو بلڪل نٿا چاهيون ته پورهيي جي پيداوار مان مزور جو اهو ذاتي ڪٽيو ختم ڪريون. اهو ڪٽيو ۽ ڪمائي فقط انساني حياتيءَ کي جيئرو رکڻ ۽ ان مان نيون حياتيون پيدا ڪرڻ لاءِ آهي. ان مان ايتري بچت ڪانه ٿي ٿئي جو ان بچت جي وسيلي ٻين جي پورهيي تي تسلط ڄمائي سگهجي. اسين فقط انهيءَ ذاتي ڪٽئي ۽ ڪمائيءَ جي ذلالت واري ڪردار کي مٽائڻ چاهيون ٿا. جو ته انهيءَ ڪٽئي ۽ ڪمائيءَ مان مزور فقط انهيءَ لاءِ جيئرو رهي ٿو، جيئن سرمايي کي وڌائي. ڪيس فقط ايتري حد تائين جيئرو رهڻ ڏنو وڃي ٿو، جيتري حد تائين حاڪم طبقي کي گهرج ٿئي ٿي.

سرمائيدار سماج ۾ جيئرو پورهيو گڏ ڪيل پورهيي کي وڌائڻ جو ئي وسيلو آهي. ڪميونسٽ سماج ۾ گڏ ڪيل پورهيو جيئري پورهيي يعني مزور جي وجود کي وسيع ۽ شاهوڪار ۽ زور وناڻ جو وسيلو آهي.

مطلب تہ سرمائيدار سماج ۾ ماضي حال تي حاوي آهي. ڪميونسٽ سماج ۾ حال ماضيءَ تي ڇانيل آهي. سرمائيدار سماج ۾ سرمايو خودمختيار آهي ۽ ڪيس ذاتي حيثيت آهي. پر جيئرو انسان غلام آهي ۽ ڪيس پنهنجي ڪابہ حيثيت ڪانهي.

انهيءَ حالت کي ختم ڪرڻ جي ڳالهہ تي ڪجي تہ سرمائيدار چون ٿا تہ 'اوهين ذاتي حيثيت ۽ آزادي ختم ٿا ڪريو.' هو حق تي آهن. اسين يقيناً سرمائيدار ذاتي حيثيت، سرمائيدار خودمختياري ۽ سرمائيدار آزاديءَ کي ختم ڪرڻ چاهيون ٿا.

پيداوار جي هاڻوڪين سرمائيدار حالتن ۾ آزاديءَ جو مطلب آهي، آزاد واپار، آزاد وڪرو ۽ آزاد خريداري.

پر جيڪڏهن وڪرو ۽ خريداري گم ٿي وڃن تہ پوءِ آزاد وڪرو ۽ آزاد خريداري بہ ازخود گُم ٿيو وڃن. آزاد وڪري ۽ آزاد خريداريءَ جي ڳالهہ توڙي سرمائيدارن جون آزاديءَ بابت ٻيون عام ڳالهيون فقط تڏهن اهميت رکن ٿيون، جڏهن انهن جي ڀيٽ اڳئين زماني جي پابند وڪري، پابند خريداري ۽ پابند واپارين جي حالت سان ڪئي وڃي. پر ڪميونسٽ نظام هيٺ خريداري ۽ وڪري کي ختم ڪرڻ، پيداوار جي سرمائيدار حالتن کي ختم ڪرڻ ۽ خود سرمائيدار طبقي کي ختم ڪرڻ واري ڳالهہ کي مٿين ڳالهہ سان ڀيٽڻ اجايو ۽ بي معنیٰ آهي.

اسين ذاتي ملڪيت ختم ڪرڻ گهرون ٿا. اها ڳالهہ ٻڌيو توهان کي دهشت وٺيو وڃي. پر توهان جي هاڻوڪي سماج ۾ ڪل ماڻهن جي نوَن پتين جي ذاتي ملڪيت توهان اڳي ئي ختم ڪري ڇڏي آهي. ٿورڙن ماڻهن وٽ ذاتي ملڪيت آهي، انهيءَ ڪري جو آباديءَ جا نوَ حصا بنا ملڪيت جي هٿين خالي آهن. تنهن ڪري چئبو تہ توهان ملڪيت جي جنهن صورت کي ختم ڪرڻ لاءِ اسان کي ڏوهہ ٿا ڏيو، سا ملڪيت جي اُها صورت آهي جنهن جي وجود لاءِ اهو لازمي آهي تہ سماج جي وڏي گهڻائيءَ وٽ ڪابہ ملڪيت نہ هجي.

مطلب تہ توهان اسان کي توهان جي ملڪيت ختم ڪرڻ لاءِ ڏوهہ ٿا ڏيو. توهان جي ميار واجبي آهي. اسين برابر بنهہ ائين ئي ڪرڻ چاهيون ٿا. جنهن مهل پورهيي کي بدلائي سرمايي جي رقم يا مسواڙ جي رقم بنائڻ ناممڪن ٿيو پوي، جنهن گهڙيءَ پورهيي کي بدلائي هڪ هٿي ڄمائڻ جهڙي سماجي قوت بنائڻ واري ڳالهہ ختم ٿيو وڃي، جنهن مهل ذاتي ملڪيت کي بدلائي سرمائيدار ملڪيت يعني

سرمايو بنائڻ جو امڪان ختم ٿيو وڃي، تنهن مهل توهان چئو ٿا تہ ذاتي حيثيت ختم ٿي.

تنهن ڪري توهان ڪي اها ڳالھ قبول ڪرڻي پوندي تہ فرد جي توهان وٽ معنىٰ آهي، سرمائيدار يا وچين طبقي وارو ملڪيت جو مالڪ. انهيءَ شخص کي برابر رستي تان ڀهاري اُڇلي ڇڏڻ ڪپي ۽ اهڙو بندوبست ڪرڻ ڪپي جو اهو وري اُسري نہ سگهي.

ڪميونزم ڪنهن بہ ماڻهوءَ کي سماج جي پيداوار مان حاصلات ڪرڻ جي طاقت کان نٿي روڪي. اها فقط انهيءَ ڳالھ کي روڪي ٿي تہ ڪوبہ ماڻهو سماج جي پيداوار مان اهڙي نموني حاصلات نہ ڪري سگهي جو ٻين جي پورهيي جو مالڪ ٿي وڃي.

اعتراض ڪيو ٿو وڃي تہ ذاتي ملڪيت کي ختم ڪبو تہ سڀ ڪم ڪار بيهي ويندو ۽ سڄي جهان کي سستي وڪوڙي ويندي.

جي اها ڳالھ سچي هجي تہ سرمائيدار سماج نسوري سستيءَ سبب گهڻا ڏينهن اڳ ڪتن ٻلن جو ڪاج ٿي وڃي ها. ڇو تہ سرمائيدار سماج جا جيڪي فرد ڪم ڪن ٿا تن کي ڪجھ بہ هٿ حاصل ڪونہ ٿو ٿئي ۽ جن کي هٿ حاصل ٿئي ٿو سي ڪوبہ ڪم ڪار ڪونہ ٿا ڪن. اهو اعتراض حقيقت ۾ هڪڙي ٻئي اعتراض تي ٻڌل آهي. اُهو ٻيو اعتراض هي آهي تہ سرمايو نہ هوندو تہ مزوريءَ تي پورهيو بہ نہ رهندو.

ڪميونسٽ نظام ۾ مادي شين کي پيدا ڪرڻ ۽ حاصل ڪرڻ جو جيڪو نمونو هوندو، تنهن تي جيڪي اعتراض ڪيا ويا آهن: اُهي ساڳيا اعتراض ڪميونسٽ نظام ۾ ذهني پيداوار پيدا ڪرڻ ۽ حاصل ڪرڻ جي نموني تي بہ ڪيا ويا آهن. سرمائيدار لاءِ جهڙي ريت طبقاتي ملڪيت جو ختم ٿيڻ ائين آهي جڻ پيداوار جو ختم ٿيڻ. تيئن هن لاءِ طبقاتي ثقافت جو گم ٿيڻ بہ ائين آهي جڻ سموري ثقافت جو گم ٿيڻ.

جنهن ثقافت جي ختم ٿيڻ بابت هو اوچنگارون ڏئي ٿو. اها ثقافت وڏي گهڻائي لاءِ ماڻهن کي ڦيرائي مشينون بنائڻ جي تربيت آهي. سرمائيدار ملڪيت کي ختم ڪرڻ بابت اسان جي جيڪا رٿ آهي، تنهن سان جيستائين توهان آزاديءَ، ثقافت، قانون وغيره بابت توهان جا جيڪي سرمائيدار تصور ۽ ماپا آهن، سي لاڳو ڪندا رهندا تيستائين توهان جو اسان سان بحث ڪرڻ فضول آهي. خود توهان جا

جيڪي خيال آهن سي بہ توهان جي سرمائيدار پيداوار ۽ سرمائيدار ملڪيت جون جيڪي حالتون آهن ۽ جنهن ماحول ۾ اُهي حالتون پيدا ٿين ٿيون، تن مان ئي پيدا ٿيا آهن. ساڳيءَ طرح توهان جا قانوني نظريا خود توهان جي طبقي جي مرضي تي ٻڌل آهن. توهان پنهنجي طبقي جي مرضيءَ کي سيني لاءِ قانون بنائي ڇڏيو آهي. توهان جي طبقي جي مرضيءَ ۽ مطلب جو اصل ڪردار ۽ لاڙو وري توهان جي طبقي جي وجود لاءِ جيڪي اقتصادي حالتون گهربل آهن تن مان پيدا ٿئي ٿو.

اڄ توهان انهيءَ خود مطلبيءَ واري غلط فهميءَ ۾ مبتلا آهيو تہ توهان جو هاڻوڪو پيداوار جو نمونو ۽ ملڪيت جو روپ ڄڻ تہ ڪي قدرتي قانون آهن. ۽ انهن ۾ ڪا وڏي دانائي سمايل آهي.

ان غلط فهميءَ ۾ رڳو اوهين مبتلا نہ آهيو. اوهان کان اڳ بہ جيڪي حاڪم طبقا ٿي گذريا آهن، سي بہ اهڙين ئي ساڳين خود مطلبيءَ وارين غلط فهمين ۾ مبتلا رهندا آيا آهن. نہ تہ حقيقت اها آهي تہ توهان جي پيداوار جي طريقي ۽ ملڪيت جي روپ مان جيڪي سماجي صورتون پيدا ٿيون آهن، سي حقيقت ۾ تاريخي لاڳاپا آهن. پيداوار جيئن اڳتي وڌي ٿي، تيئن اهڙي قسم جا لاڳاپا پيدا ٿيندا ۽ ختم ٿيندا رهيا آهن. قديم زماني جي ملڪيت ۽ جاگيرداري دؤر جي ملڪيت بابت اها سچي ڳالھ توهان کي صاف نظر اچي ٿي ۽ توهان اُها مڃيو ٿا. پر جنهن وقت توهان جي سرمائيدار نموني واري ملڪيت جي ڳالھ ٿي نڪري تڏهن ڄڻ ڪو توهان کي اها ڳالھ مڃڻ کان منع ڪريو ڇڏي.

زال مڙس جي ناتي جو خاتمو؟ جيڪي بنھ آزاد خيال آهن سي بہ ڪميونسٽن جي ان ”بدنام“ رٿ تي ٽپيو باھ ٿيو وڃن. هاڻوڪو سرمائيدار ڪٽنب ۽ گهر ڀلا ڪهڙي بنياد تي بيٺل آهي؟ سرمايي تي، ذاتي نفعي تي. اهڙي قسم جو مڪمل طرح رچي راس ٿيل ڪٽنب فقط سرمائيدار ڪٽنب ٿيندو آهي. پر سرمائيدار ڪٽنب وڏي ان منزل تي پهچندا ئي تڏهن آهن جڏهن پورهيتن ۾ ڪي بہ ڪٽنب جا لاڳاپا نہ هوندا آهن ۽ پبلڪ ۽ پرائيوٽ چڪلا عام جام هوندا آهن. پورهيتن ۾ باقائدي ڪٽنبن جو نہ هجڻ ۽ چڪلن جو عام هجڻ سرمائيدار ڪٽنب جو بيو لازمي پاسو آهي. جي اهو پاسو نہ رهندو تہ سرمائيدار ڪٽنب بہ گم ٿي ويندو.

اوهان اسان تي الزام ٿا هڻو ڇا ته اسين مائٽن طرفان پنهنجي ٻارن کي استعمال ڪرڻ جي رواج کي ختم ڪرڻ چاهيون ٿا؟ اسين انهيءَ ڏوهه جا قبولدار آهيون.

توهان چوندا ته توهين گهرو تعليم جي جاءِ تي سماجي تعليم جو رواج وجهندا ته پاڪ کان پاڪ لاڳاپا تباهه ٿي ويندا.

۽ توهان جي تعليم! ڇا اها به سماجي نه آهي؟ اُها انهن حالتن جي ماتحت نه آهي جن حالتن ۾ توهان تعليم ڏيو ٿا. ڇا ان تعليم ۾ اسڪولن وغيره وسيلي سماج سڌي اڻ سڌي دست اندازي نٿو ڪري.

تعليم ۾ سماج جي دست اندازي ڪميونسٽن ايجاد ڪانه ڪئي آهي. هو فقط ان دست اندازيءَ جو ڪردار بدلائڻ چاهين ٿا ۽ ان کي حاڪم طبقي جي اثر کان آجو ڪرڻ چاهين ٿا.

سرمائيدار طبقو گهر (ڪٽنب) ۽ تعليم بابت، مائٽ ۽ اولاد جي مقدس لاڳاپن بابت ڏاڍي ڇاڙي هڻي ٿو. جيئن جيئن هاٺوڪي صنعت، پورهيت طبقي ۽ پورهيت طبقي جي ڪٽنبن کي ڇني ڏار ڏار ڪندي وڃي ۽ سندن ٻارن کي واپار جون معمولي شيون ۽ پورهيي جا اوزار بنائيدي وڃي، تيئن تيئن اها ڇاڙي وڌيڪ نفرت جوڳي ٿيو پوي. سڄو سرمائيدار طبقو هڪ ٻئي سان سُر ملائي رنيون پيو ڪري ته 'توهين ڪميونسٽ عورتن کي سيني جو گڏيل مال بنائيندؤ.'

سرمائيدار پنهنجي زال کي فقط پيداوار جو اوزار سمجهي ٿو. هو جڏهن ٻڌي ٿو ته پيداوار جا سڀ اوزار سڀئي گڏجي استعمال ڪندا، تڏهن هو قدرتي طرح انهيءَ ئي نتيجي تي پهچي ٿو ته عورتن سان به ساڳي حالت ٿيندي.

اها ڳالهه هن جي وهم گمان ۾ ئي نٿي اچي ته اصل مقصد اهو آهي ته اڄ جون عورتون رڳو پيداوار جا اوزار ٿيون پيون آهن، سا ڳالهه ختم ڪئي وڃي.

باقي جو سرمائيدار مڪر ڪريو انهي تي ٿا ڪاوڙجن ته ڪميونسٽ سرڪاري طرح عورتن کي گڏيل مال بنائي ڪتب آڻيندا، سو انهيءَ کان وڌيڪ واهيات ٻيو ڪهڙو الزام ٿيندو؟

ڪميونسٽن کي اها ضرورت ئي ڪانهي جو عورتن کي گڏيل مال بنائي استعمال ڪرڻ جو رواج وجهن. اهو رواج ته ايامن کان وني هلندو اچي. اسان جو سرمائيدار پورهيتن جي زالن ۽ ڌيئن مان ته نهيو پر عام رنڊين مان به نٿو ڍاپي. تنهنڪري هو ڏاڍي مزي سان هڪ ٻئي جي زالن مان لستون وٺندا آهن.

سرمائيدار شادي حقيقت ۾ گڏپ ۾ زالون ڏارڻ جو نظام آهي. ڪميونسٽن تي وڌ ۾ وڌ اهو الزام لڳندو ته منافقيءَ سان لڪي گڏپ ۾ زالون استعمال ڪرڻ بدران هو متان ڪليو ڪلايو زالن جي قانوني گڏپ جو رواج وجهن. باقي ظاهر آهي ته پيداوار جو هاڻوڪو سرشتو ختم ٿيندو ته لازمي طرح ان سرشتي مان جيڪو زالن جو گڏپ جو سرشتو ڦٽي نڪتو آهي، يعني عام چڪلي بازي ۽ پرائيوٽ رنڊيبازيءَ جو دستور قائم ٿيو آهي، سو ختم ٿي ويندو.

ڪميونسٽن تي ٻيو الزام اهو هنيو وڃي ٿو ته 'توهان ملڪن ۽ قومن کي ختم ڪرڻ چاهيو ٿا.'

پورهيت ماڻهن وٽ ڪو ملڪ آهي ئي ڪونه. جيڪي وٽن اڳي ئي ڪونهي سو اسين ڪائنئن ڪسي نٿا سگهون. البت جنهن صورت ۾ پورهيت طبقي کي سڀ ڪان پهرين سياسي برتري ۽ فوقيت حاصل ڪرڻي آهي، ڪين مٿي چڙهي قوم جو اڳواڻ طبقو ٿيڻو آهي ۽ پاڻ کي خود قوم بنائڻو آهي، تنهن صورت ۾ اهو ان حد تائين خود قوم آهي. جيوڻيڪ سرمائيدار طبقي جي مقرر ڪيل معنىٰ ۾ نه.

سرمائيدار طبقي جي واڌاري ڪري، واپار جي آزاديءَ ڪري، سڄي دنيا جي يڪي مارڪيٽ نهڻ ڪري، پيداوار جي نموني ۽ ان سان نهڪندڙ حياتيءَ جي حالتن ۾ هر هنڌ هڪجهڙائي پيدا ٿيڻ ڪري، قومي فرق ۽ دشمنيون روز بروز گم ٿينديون وڃن.

پورهيت طبقو جڏهن برتري ۽ فوقيت حاصل ڪندو، تڏهن اهي اجا وڌيڪ تيزيءَ سان گم ٿينديون. پورهيت طبقي جي ڇوٽڪاري لاءِ جيڪي حالتون لازمي طرح گهربل آهن، تن مان هڪڙي اها آهي ته گهٽ ۾ گهٽ دنيا جا اڳواڻ سڌريل ملڪ گڏجي قدم کڻن.

جيئن جيئن هڪ ماڻهو هٿان ٻئي ماڻهو کي استعمال ڪرڻ جي بچڙائي ختم ٿيندي ويندي، تيئن تيئن هڪڙي قوم هٿان ٻي قوم کي استعمال ڪرڻ جي بچڙائي بہ ختم ٿيندي ويندي. جيئن جيئن هڪڙي قوم اندر طبقن جي وچ ۾ دشمني ختم ٿيندي ويندي، تيئن تيئن هڪڙي قوم جو ٻي قوم سان وير، وروڌ ختم ٿيندو ويندو.

ڪميونزم تي مذهب، فلسفي ۽ عام طرح نظرياتي نقطي نظر کان جيڪي الزام هنيا وڃن ٿا سي سنجيدگيءَ سان تپاس ڪرڻ جهڙا ئي ڪونهن. جيئن جيئن ماڻهوءَ جي مادي وجود جون حالتون ڦرن ٿيون، جيئن جيئن سندس سماجي لاڳاپا

قرن تا ۽ سندس سماجي زندگيءَ ۾ تبديلي اچي ٿي، تيئن تيئن سندس خيال، رايا، سوچ ۽ سمجهه ڦرندا گهرندا رهن ٿا. انهيءَ ڳالهه کي سمجهڻ لاءِ ڪنهن اونهي عقل جي ضرورت آهي ڇا؟

خيالن جي تاريخ سواءِ انهي جي ٻيو ڇا ٿي ثابت ڪري ته جيئن جيئن مادي پيداوار ڦري ٿي، تيئن تيئن ذهني پيداوار به بدلبي وڃي. هر زماني جا حاڪم خيال هميشه اُهي پئي رهيا آهن، جيڪي حاڪم طبقي جا خيال هوندا آهن.

جڏهن ماڻهو چون ٿا ته فلاڻن خيالن سماج ۾ انقلاب آڻي ڇڏيو آهي، تڏهن هو فقط اها ڳالهه ظاهر ڪن ٿا ته پرڻي سماج اندر نئين سماج جا جزا پيدا ٿيندا آهن. جيتري قدر جياپي جون پراڻيون حالتون درهم برهم ٿينديون، اوتري قدر پراڻا خيال درهم برهم ٿيندا. جڏهن قديم دنيا پنهنجي سڪرات ۾ هئي، تڏهن عيسائيت قديم مذهبن تي غالب پئجي ويئي. جڏهن ارڙهين صديءَ ۾ عيسائي خيال عقل تي ٻڌل خيالن جي مقابلي ۾ شڪست کائي ختم ٿيا، تڏهن پراڻي زميندار جاگيردار سماج ان وقت جي انقلابي طبقي يعني سرمائيدار طبقي سان پنهنجي حياتيءَ ۽ موت جي لڙائي ڪئي. مذهبي آزادي ۽ ضمير جي آزاديءَ جي خيالن رڳو اها ڳالهه بيان ڪئي ته علم ۽ ڄاڻ جي ميدان ۾ آزاد ڇٽا پيٽيءَ جو غلبو هجڻ کپي.

چيو ويندو ته ”تاريخ جي واڌاري هلندي مذهبي، اخلاقي، فيلسوفيءَ وارن ۽ قانوني خيالن ۾ بلاشڪ ڦيريون گهيريون ٿينديون رهيون آهن. پر انهن ڦيرين گهيرين هوندي به مذهب، اخلاق، فلسفو پنهنجي جاءِ تي قائم رهيا.

تنهن ڪان سواءِ اهڙا به ازلي سچ آهن، جي سماج جي سمورين حالتن سان لاڳو آهن. جهڙوڪ آزادي، انصاف وغيره وغيره. پر ڪميونزم ازلي سچن کي ختم ڪري ٿي. ڪميونزم مذهب ۽ اخلاق کي نئين بنياد تي قائم ڪرڻ بدران مورڳو مذهب ۽ اخلاق کي ئي ختم ڪريو ڇڏي. تنهن ڪري اها اڳوڻي سموري تاريخي تجربي جي خلاف ورزي ۽ پيچڪڙي ڪري ٿي.“

انهيءَ الزام جو تت ڇا آهي؟ سموري اڳوڻي سماج جي تاريخ جو نچوڙ اهو آهي ته اڳي سدائين طبقاتي دشمنيون وڌيون آهن. انهن دشمنين مختلف دؤرن ۾ مختلف روپ ورتا آهن.

اڳوڻن سمورن زمانن ڪٽي ڪهڙيون به ڌار ڌار صورتون اختيار ڪيون هجن ته به منجهن هڪڙي ڳالهه ساڳي ۽ عام آهي. اُها هيءَ آهي ته هر زماني ۾ سماج جي

هڪڙي ياڳي ٻئي ياڳي کي استعمال تي ڪيو. انهيءَ ڪري اها قدرتي ڳالهه هئي تہ اڳوڻن زمانن جي سماجي سمجهہ ۾ هوندن ڪٽي گهٽي ئي روپ رنگ هئا تہ بہ اُها ڪن عام صورتن يا عام حالتن تائين محدود رهي ٿي. پراڻن زمانن جي سماجي سمجهہ جون اهي عام صورتون، ۽ اهي عام خيال تيستائين بنهہ ختم ٿي نہ سگهندا، جيستائين طبقاتي دشمنيون بنهہ ختم نہ ٿيون آهن. ڪميونسٽ انقلاب برپا ڪرڻ معنيٰ ملڪيت جي پراڻن لاڳاپن سان وڌ ۾ وڌ سختيءَ سان ناتا ٽوڙڻ. تنهنڪري قدرتي طرح ڪميونسٽ انقلاب جي واڌاري لاءِ لازمي ٿيندو تہ پراڻن زمانن جي خيالن سان بہ سختيءَ سان ناتا ٽوڙيا وڃن. ڪميونزم تي سرمائيدارن جي اعتراضن کي هاڻ ڪٽي هتي ئي ڇڏيون.

اسان مٿي ڏسي آيا آهيون تہ پورهيت طبقي جي انقلاب لاءِ پهريون قدم اهو ٿيندو تہ پورهيت طبقو مٿي چڙهي حاڪم طبقي جي جاءِ والاري ۽ جمهوريت لاءِ لڙائي ڪٽي.

پورهيت طبقو پنهنجي سياسي برتري ۽ فوقيت کي استعمال ڪري سرمائيدار طبقي کان ڏاڪي بہ ڏاڪي سمورو سرمايو کسي وٺندو، پيداوار جا سمورا اوزار سرڪار جي هٿ ۾ ڪٺا ڪندو. اها سرڪار هوندي، حاڪم طبقي طور منظم ٿيل پورهيت طبقو. اُهو پيداوار ڪندڙ قوتن کي جيتري قدر جلد ٿي سگهندو، اوترو جلد وڌائيندو.

ظاهر آهي تہ اها ڳالهہ فقط تڏهن ٿي سگهندي جڏهن شروعات ۾ ملڪيت جي حقن ۽ سرمائيدار پيداوار جي حالتن ۾ ڊڪٽيٽري نموني دست اندازي ڪئي ويندي ۽ اهڙا قدم کنيا ويندا جي ڏسڻ ۾ اقتصادي طرح اڻ پورا ۽ ڪمزور نظر ايندا پر اُهي وڌندي وڌندي خود پاڻ کان اڳتي نڪري ويندا. ان ڪري پراڻي سماجي سرشتي ۾ اجا بہ وڌيڪ دست اندازيون ڪرڻ لازمي ۽ اٽر ٿي پوندو. جو تہ انهن دست اندازين کان سواءِ پيداوار جي سرشتي ۾ پورو پورو انقلاب آڻي نہ سگهبو.

اهڙا قدم ڌار ڌار ملڪن ۾ ڌار ڌار نمونن جا هوندا. پر تڏهن بہ سڀ کان اڳتي وڌيل ملڪن ۾ هينيان قدم گهٽي ياڳي عام طرح موزون ٿيندا. (1) زمين ۾ ذاتي ملڪيت ختم ڪرڻ ۽ زمين جي مسواڙ (ٻٽئي) جيتري رقم عام فائدي جي ڪمن لاءِ ڪتب آڻڻ. (2) آمدنيءَ جي ڳري ڏاڪي وارا ٽيڪس يا وڌندڙ انڪم ٽيڪس (جيئن آمدني وڌيڪ تيئن انڪم ٽيڪس جو في سيڪڙو وڌيڪ - ترجمون

ڪندڙ (3) ورثي جو سمورو حق ختم ڪرڻ. (4) سيني ملڪ ڇڏي ڀڄي ويندڙن ۽ باغين جي ملڪيت ضبط ڪرڻ. (5) قرض ڏيڻ جو سمورو بندوبست سرڪاري هٿ ۾ ڪنو ڪرڻ. ان لاءِ سرڪاري سرمايي ۽ اڪيلي هڪ هٽيءَ هيٺ قومي بئنڪ قائم ڪرڻ. (6) پيغام پهچائڻ ۽ آمدرفت جا سمورا وسيلا سرڪار جي هٿ ۾ ڪنا ڪرڻ. (7) سرڪاري ڪارخانن ۽ پيداوار جي وسيلن کي وڌائڻ. (8) پورهيو ڪرڻ سيني لاءِ لازمي نهرائڻ. صنعتي فوجون قائم ڪرڻ، خاص ڪري پوک لاءِ. (9) پوک کي ڪارخاني سان ملائڻ، ملڪ جي ماڻهن کي حصي رسيءَ سان وڏيڪ هڪ جهڙي نموني سڄي ملڪ ۾ آباد ڪرڻ ۽ اهڙيءَ ريت شهر ۽ ٻهراڙيءَ جو فرق آهستي آهستي ختم ڪرڻ. (10) سيني ٻارن لاءِ پبلڪ اسڪول ۾ مفت تعليم جو بندوبست ڪرڻ. ٻار هن وقت جهڙي نموني ڪارخانن ۾ ڪم ڪن ٿا، انهيءَ سرشتي کي ختم ڪرڻ. تعليم کي ڪارخانن ۾ پيداوار جي ڪمن سان ملائڻ.

جڏهن سماج جي اڳتي وڌندي وڌندي طبقاتي فرق گم ٿي ويندا ۽ سموري پيداوار سڄي قوم جي وسيع تنظيم جي هٿ ۾ اچي ويندي، تڏهن عام اقتدار پنهنجي سياسي خاصيت کان محروم ٿي ويندو. جنهن اقتدار کي صحيح معنیٰ ۾ سياسي اقتدار سڏيو وڃي ٿو سو حقيقت ۾ فقط هڪڙي طبقي طرفان ٻئي طبقي کي دٻائڻ لاءِ منظم ڪيل اقتدار هوندو آهي. جيڪڏهن سرمائيدار طبقي سان زور آزمائي ڪندي، پورهيت طبقو حالتن کان مجبور ٿي، پاڻ کي هڪڙي طبقي جي حيثيت ۾ تنظيم ٿو ڪري ۽ انقلاب جي وسيلي پاڻ کي حاڪم بنائي ٿو ۽ حاڪم طبقي جي حيثيت ۾ پيداوار جون پراڻيون حالتون زبردستي ٻهاري اڇلائي ٿو تہ انهن حالتن سان گڏ اهي حالتون بہ ٻهارجي وينديون جيڪي طبقاتي دشمني قائم رهڻ لاءِ لازمي هيون. اهڙيءَ ريت پورهيت طبقو خود پنهنجي ان برتريءَ ۽ فوقيت کي بہ ختم ڪري ڇڏيندو. سماجي ۽ طبقاتي دشمنين واري پراڻي سرمائيداري پنهنجي جاءِ تي هڪڙي اهڙي پائيچاري نهي پوندي، جنهن ۾ سڀيئي فقط تڏهن آزاديءَ سان وڌي ويجهي سگهندا جڏهن منجهانئن هرڪو آزاديءَ سان وڌي سگهندو.

3 ـ سوشلسٽ ۽ ڪميونسٽ ادب

Socialist and Communist Literature

1 ـ رجعت پرست يا مردار سوشلزم

الف: وڏيرڪي جاگيرداري سوشلزم.

فرانس ۽ انگلينڊ جي وڏيرن، جاگيردارن ۽ نوابن جي تاريخي پوزيشن اهڙي ٿي پئي آهي، جو اجوڪي سرمائيدار سماج خلاف چوپڙيون لکڻ سندن ڌنڌو ٿي پيو آهي. جولاءِ 1830ع واري فرينچ انقلاب ۽ انگلينڊ ۾ سڌاري جي هلچل ۾ اهي وڏيرا، رئيس ۽ نواب نفرت جهڙي ڪالهوڪي ٻار يعني سرمائيدار کان مات کائي ويا. ان کان پوءِ ڪنهن سنجيدي سياسي مقابلي جو ته سوال ئي پيدا نٿي ٿيو. فقط علمي ۽ ادبي لڙائيءَ جو امڪان رهجي ويو. پر ادب جي ميدان ۾ به جاگيرداري راڄ وري قائم ڪرڻ لاءِ پراڻيون رڙيون ۽ رانياڙ ڪرڻ ناممڪن هو.

ماڻهن جون همدرديون حاصل ڪرڻ لاءِ وڏيرن، رئيسن ۽ نوابن کي مجبوراً پنهنجن فائدن کي نظرانداز ڪري سرمائيدارن خلاف پنهنجون تهمتون فقط ڦريل لٽيل پورهيت طبقي پاران تيار ڪرڻيون پيون. اهڙي ريت وڏيرڪي طبقي پنهنجي نئين آقا يعني سرمائيدار تان چٿرون ڪري ۽ ايندڙ تباهيءَ جي پيانڪ ۽ ڏيچاريندڙ اڳڪٿين جا پٽڪات سندس ڪن تي وجهي ڪانئس پنهنجو بدلو ورتو.

وڏيرڪي سوشلزم اِجها ائين پيدا ٿي. اُها اڌ ماتم ۽ اوچنگار هئي؛ ته اڌ چٿرون! اڌ ماضي جو پڙاڏو هئي، اڌ آئيندي جو دڙڪو. ڪڏهن ڪڏهن اُها پنهنجي تلخ ۽ ڪوڙي، تيز ۽ چهڪ ڏيندڙ تنقيد سان سرمائيدار طبقي جي اندر ۾ تنگ ڪريو ڇڏي. پر ان جو اثر هميشه واهيات هوندو آهي. ڇاڪاڻ جو اها تنقيد اجوڪي تاريخ جي اڳتي ڏانهن واڌاري کي سمجهڻ کان بنهه لاچار آهي. پنهنجي چوڌاري ماڻهو گڏ ڪرڻ لاءِ وڏيري، رئيس ۽ نواب طبقي خود پنهنجي جهنڊي جهولائڻ بدران، پورهيت طبقي پاران خيرات پنڻ جو ڪشتو هٿ ۾ لوڏيو. پر ماڻهو جڏهن به وٽن مڙندا هئا، تڏهن سندن پنيان سندن وهڪ جي جاءِ تي سندن پراڻا وڏيرڪا،

رئيساڻا ۽ نوابي خانداني نشان ڏسي وٺندا هئا ۽ وڏا بي ادب ٺهڪ ڏيئي، ڪين ڇڏي هليا ويندا هئا.

فرانس ۾ بوربان شاهي گهراڻي جي حامي وڏيرن، رئيسن ۽ نوابن، ۽ انگلينڊ ۾ 'نوجوان انگلينڊ' نالي وڏيرڪي انجمن وارن اهڙا تماشا ڏيکاريا.

جنهن مهل وڏيرڪو طبقو ماڻهن کي اهو ٻڌائي ٿو ته 'اسان جو ڦرلٽ جو طريقو سرمائيدار طبقي جي ڦرلٽ جي طريقي جهڙو ڪونه هو' تڏهن ڪائنڻ اها ڳالهه وسري ٿي وڃي ته هو بلڪل الڳ ۽ مدي خارج حالتن ۽ ماحول ۾ ماڻهن کي ڦريندا هئا. جنهن مهل هو اها ڳالهه ٿا ٻڌائين ته اسان جي راڄ ۾ هاڻوڪو پورهيت طبقو هوئي ڪونه، تنهن مهل ڪائنڻ اِها ڳالهه وسريو وڃي ته هاڻوڪو سرمائيدار طبقو سندن پنهنجي سماجي صورت جي لازمي پيدائش آهي.

هونئن هو پنهنجي تنقيد جي رجعت پرست ۽ مردار خاصيت لڪائڻ جي تمام گهڻ ڪوشش ڪن ٿا. ايتريقدر جو سرمائيدار طبقي تي سندن مکيہ تهمت آهي ئي اها ته سرمائيدار راڄ ۾ هڪڙو اهڙو طبقو پيو وڌي ويجهي، جيڪو سماج جي پراڻي چرخي کي پيچي ٽڪر ٽڪر ڪري ڇڏيندو.

هو سرمائيدار طبقي کي رڳو انهيءَ لاءِ ڄُٽ ڪونه ٿا ڪن ته 'تو پورهيت طبقو چو پيدا ڪيو آهي.' پر مٿس انهيءَ ڪري ڏمرجن ٿا ته 'تون انقلابي پورهيت طبقو چو ٿو پيدا ڪرين.'

تنهنڪري عملي سياست ۾ پورهيت طبقي جي خلاف جيڪي بہ ڏاڍايون ۽ زورآوريون ٿين ٿيون، تن ۾ هو شريڪ ٿين ٿا. روزمره جي حياتيءَ ۾ هو هڪڙي پاسي وڏي معتبري ۽ شرافت جون ڳالهيون ڪن ٿا ته ٻئي پاسي سرمائيدار صنعت جي صوفن جي باغ مان جيڪي سونا صوف پٽ تي ڪرن ٿا، تن مان ميڙيو ڪٺيو جهولي پرين. هو سچ، پيار ۽ عزت جو سودو ڪريو، بيٺ مان پيدا ٿيل ڪنڊ ۽ پٽاٽن جي شراب وڪڻڻ جون پرمٽون ۽ ليسن وٺن ٿا.

جيئن ملان هميشہ وڏيري سان هٿ هٿ ۾ ڏيئي هليو آهي، تيئن ملان واري سوشلزم ۽ وڏيرڪي سوشلزم بہ هميشہ پاڻ ۾ سنيون ساهيڙيون رهيون آهن.

عيسائي ملان دنيا کي ترڪ ڪرڻ جو جيڪو فلسفو ٻڌائيندا آهن، تنهن کي سوشلسٽ رنگ ڏيڻ تمام سولو آهي. عيسائيت هميشہ ذاتي ملڪيت، شادي ۽ سرڪار خلاف خطبا ڪانہ پڙهندي رهي آهي؟ انهن جي جاءِ تي خيرات، غريبي، سچي عمر ڪنواري رهڻ، بدن کي ايذاءُ ڏيڻ، مڙهين ۾ عمر گذارڻ ۽ ديول ماتا

بابت واعظ ڪانہ ڪندي رهي آهي؟ عيسائي سوشلزم اهو پاڪ پاڻي آهي جنهن سان پادري وڏيري، رئيس ۽ نواب طبقي جي اندر جي باهہ کي ڇنڊا هڻندو آهي، ۽ انهن کي پاڪ ۽ پوتر بنائيندو آهي.

ب: ننڍي وچين طبقي جي سوشلزم.

سرمائيدار يا وچين طبقي رڳو وڏيري ۽ جاگيردار طبقي کي تباهہ ڪونہ ڪيو آهي. رڳو اُن طبقي جي وجود جون حالتون هاڻوڪي سرمائيدار سماج جي ماحول ۾ ڳري ڳري فنا ڪونہ ٿيون آهن. وچين زماني جا شهري ماڻهو ۽ ننڍا آبادگار اڄوڪي سرمائيدار طبقي جا پيشرو هئا. جيڪي ملڪ صنعتي ۽ واپاري طرح گهڻو نہ وڌيا آهن، انهن ۾ اهي ٻيئي طبقا وڌندڙ سرمائيدار طبقي جي پرسان پيا تڳن ۽ مئو جيئرو ساهہ پيا کڻن.

جن ملڪن ۾ هاڻوڪي تهذيب پوريءَ طرح وڌي ويجهي چُڪي آهي، تن ۾ هڪڙو نئون طبقو يعني ننڍو وچيون طبقو نهي پيو آهي. اُهو طبقو پورهيت ۽ سرمائيدار طبقن جي وچ ۾ پيو گهٽي وڌي. اهو هر پيري سرمائيدار جو واڌو حصو بنجيو اُڀري ٿو. پر ڇنا پيٽيءَ سبب هن طبقي جا فرد سدائين اڇلجيو اچيو پورهيت طبقي ۾ ڦهڪو ڪن. جيئن جيئن هاڻوڪا ڪارخانا پيا وڌن، تيئن تيئن ڪين اها گهڙي ويجهي نظر ايندي وڃي، جڏهن هو اڄوڪي سماج ۾ هڪڙي خودمختيار حصي جي حيثيت ۾ ختم ٿي ويندا ۽ ڪارخانن، پوک ۽ واپار ۾ سندن جاءِ جماندار (جمعدار)، ٻيلف ۽ دڪاندار ونندا.

اُهي ملڪ جن ۾ فرانس وانگر هاري ۽ آبادگار اڌ کان گهڻا آهن، تن ۾ اها ڳالهہ قدرتي هئي تہ اُتي جا اُهي اديب ۽ عالم جيڪي سرمائيدار طبقي خلاف پورهيت طبقي جا طرفدار هئا، سي سرمائيدار راڄ تي تنقيد، آبادگار ۽ ننڍي وچين طبقي جي معيار پٽاندر ڪن، ۽ انهن وچترن طبقن جي نقطي نظرن کان پورهيت طبقي پاران لٺ کڻن. اهڙيءَ ريت ننڍي وچين طبقي جي سوشلزم پيدا ٿي. انگلينڊ توڙي فرانس ۾ انهي مدرسي جو وڏو استاد سِسماندي هو.

سوشلزم جي انهيءَ مدرسي وارن عالمن هاڻوڪي پيداوار جي حالتن ۾ جيڪي تضاد ۽ ٽڪر آهن، تن جي ڏاڍي سنڌائتي وڍ ڪٽ ڪئي. هُنن اقتصادي ماهرن جي منافقيءَ وارن عذرن معزورن کي اگهاڙو ڪيو. مشينري ۽ پورهيي جي ورهاست، سرمايي ۽ زمين جي ٿورڙن هٿن ۾ اچڻ، اجائي گهڻي پيداوار ۽ گهوٽالا،

انهن ڳالهين مان جيڪي تباهه ڪندڙ اثر پيدا ٿيا آهن، تن کي هنن لاجواب ڪندڙ ثابتين سان ثابت ڪيو. هنن ڇوٽي وچين طبقي ۽ آبادگارن جي لازمي تباهيءَ، پورهيت طبقي جي برن حالن، پيداوار ۾ افراتفريءَ، دولت جي ورهاست ۾ نسورين اڻ برابرين، قومن جي وچ ۾ تباهه ڪندڙ جنگين، پراڻن اختلافي ناتن، رت ۽ سڱن جي لاڳاپن جي ٽٽي وڃڻ ۽ پراڻين قوميتن جي ختم ٿيڻ ڏانهن ماڻهن جو ڌيان ڇڪايو.

پر عملي طرح ڇا ٿيڻ ڪپي؟ تنهن بابت هن نموني جي سوشلزم جا مقصد يا ته اهي هئا ته پيداوار ۽ ورهاست جا پراڻا وسيلا وري قائم ٿين ۽ ساڻن گڏ ملڪيت جا پراڻا لاڳاپا ۽ پراڻو سماج به موٽي اچي، يا وري پيداوار ۽ ورهاست جي هاڻوڪن نون وسيلن کي گهُٽي اهڙو سوڙهو ڪجي جو اهي وري به پراڻن لاڳاپن جي ڪارب ۾ ماپجي وڃن. حالانڪ انهن وسيلن ملڪيت جي پراڻن لاڳاپن کي ڦاڙي ڦٽو ڪري ڇڏيو هو. ڇو ته اها ڳالهه لازمي ۽ اٽر هئي. سوشلزم جو هي نمونو اُنهن ٻنهي حالتن ۾ پوئتي ڌڪيندڙ ۽ هوائي آهي. ان جو ڇيهه وڃي هنن اکرن تي ٿئي ٿو: ڪارخانن لاءِ گڏيل جماعتون ۽ پوک لاءِ قبائلي لاڳاپا.

آخر جڏهن تاريخ جي ضدي حقيقتن پاڻ کي نڳڻ جو سمورو نشو ختم ڪري ڇڏيو، تڏهن هن نموني جي سوشلزم ڍَڪَرَن ۾ پئجي پوري ٿي ويئي.

ت: جرمن سوشلزم يا ”سچي“ سوشلزم.

فرانس جو سوشلسٽ ۽ ڪميونسٽ علم ۽ ادب اقتدار ۾ آيل سرمائيدار طبقي جي دٻاءَ هيٺ پيدا ٿيو. اهو ان اقتدار خلاف جدوجهد جو آواز هو. اهو جرمنيءَ ۾ اُن وقت رائج ٿيو، جڏهن جرمنيءَ جي سرمائيدار طبقي وڏيرڪي ۽ جاگيرداري آپيشاهيءَ سان مقابلو اجان هاڻ مس شروع ڪيو هو.

جرمن نام نهاد فيلسوفن ۽ اعلىٰ ذهنن اُمالڪ ڪٽي ان ادب کي هٿ وڌا. البت هنن اهو وساري ڇڏيو ته اهي لکڻيون جڏهن فرانس مان هجرت ڪري جرمنيءَ ۾ آيون، تڏهن فرينچ سماجي حالتون به انهن لکڻين سان گڏ ڪونه آيون هيون. فرينچ علم ۽ ادب جڏهن جرمن سماج جي حالتن سان اچي مليو، تڏهن اهو پنهنجي فوري عملي اهميت وڃائي وينو ۽ فقط خالص علمي ادبي روپ ڪٽي ورتائين. تنهنڪري 18 صديءَ جي جرمن فيلسوفن پهرين فرينچ انقلاب جي مطالبن کي فقط عام ”عملي عقل“ جا مطالبا ڪري ليکيو. انقلابي فرينچ سرمائيدار طبقي پنهنجي

ارادي ظاهر ڪرڻ لاءِ جيڪي گفتا ڪديا، تن کي هنن خالص "ارادي" ـ "عام سچي انساني ارادي" جا قانون ڪري ليکيو.

جرمن عالمن فقط اهو ڪم ڪيو جو نون فرينچ خيالن کي پنهنجي قديم فيلسوف ضمير سان ڪٽي نهڪايائون. يا اجا ائين چئجي تہ هنن پنهنجي فيلسوفيءَ جي نقطي نظر کي ترڪ ڪرڻ کان سواءِ فرينچ خيالن کي پنهنجي قبضي ۾ آڻي ڇڏيو.

اهو قبضو اهڙي ريت ڪيائون، جيئن ڪنهن ڌارين ٻوليءَ کي قبضي ۾ آڻبو آهي يعني: ترجمي وسيلي.

سيني کي خبر آهي تہ قديم مذهبن جي اعلىٰ علم ۽ ادب جي مسودن جي مٿان عيسائي پادرين ڪيئن نہ ڪيٿولڪ فرقي جي ولين ۽ پيرن جي حياتين جا بيوقوفيءِ وارا احوال لکي ڇڏيا. جرمن عالمن ۽ اديبن "ناپاڪ" فرينچ ادب سان وري الٽي ڪار ڪئي. هنن اصل فرينچ مسودن هيٺان پنهنجي فيلسوفيءَ جي بڪواس لکي ڇڏي. مثال طور: فرينچن ناڻي جي اقتصادي ڪمن تي جيڪا تنقيد ڪئي هئي، تنهن جي هيٺان هنن لکي ڇڏيو "انسانيت جو پري پچڻ" ۽ فرينچن جيڪا سرمائيدار سرڪار تي تنقيد ڪئي هئي، تنهن جي هيٺان لکيائون "عام تصور جو تخت تان لهڻ" وغيره وغيره. فرينچن جي تاريخي تنقيدن جي پويان جيڪي فيلسوفيءَ جا فقرا هئا، تن جي مهاڳ کي هنن "عمل جو فلسفو" ـ "سچي سوشلزم" ـ "سوشلزم جي جرمن سائنس" ـ "سوشلزم جي فيلسوفيءَ جا بنياد" وغيره وغيره ڪري ڪوٺيو.

اهڙي ريت فرينچ سوشلسٽ ۽ ڪميونسٽ علم ۽ ادب کي پوريءَ طرح خصي ڪيو ويو. اهو علم ۽ ادب جرمن عالم جي هٿ ۾ اچڻ کان پوءِ هڪڙي طبقي طرفان ٻئي طبقي خلاف جدوجهد جو اظهار ڪرڻ کان بس تي ويو. تنهنڪري جرمن عالم پنهنجي پَر ۾ خوش ٿي ويو تہ مون فرينچن جي تنگ نظريءَ ۽ ڳالهہ جي فقط هڪڙي پاسي کي ڏسڻ جي خامي دور ڪري ڇڏي آهي. هاڻي اهو علم ۽ ادب حقيقي گهرجن ۽ مطالبن بدران "سچ" جا مطالبا ۽ گهرجون پوريون ڪري ٿو. پورهيت طبقي جا مفاد نہ پر انساني فطرت ۽ عام انسان جا مفاد پيش ڪري ٿو. جرمن عالم جي نظر ۾ اهو عام انسان ڪنهن بہ طبقي جو ڪونهي. سندس ڪوبہ حقيقي وجود ڪونهي، هو فقط فيلسوفيءَ جي خوابن ۽ خيالن جي دنيا ۾ رهي ٿو، جتي چؤطرف رڳو ڌُنڌ ۽ ڪوهيڙو آهي. انهي جرمن سوشلزم

پنهنجي اسڪولي شاگردن جهڙي ٻاراڻي ڪم کي ڏاڍي سنجيدگيءَ ۽ اهميت وارو ڪم سمجهي ڪيو. اها پنهن جي دڪان جي مال کي مشهور ڪرڻ لاءِ اُن جون ڏاڍيون ساراهون ڪرڻ لڳي. آهستي آهستي هُن جي عالمن واري معصوميت ۽ ٻالا ڀولائي گم ٿيندي ويئي. جرمن سرمائيدار خاص ڪري پرشيا جي سرمائيدارن جي وڏيرن، جاگيردارن، نوابن ۽ آپيشاهه بادشاهيءَ سان ويڙهه يعني آزاد خياليءَ جي تحريڪ وڌي سنجيدي ٿي ويئي.

اهڙي طريقي سان "سچي" سوشلزم کي اهو موقعو مليو، جنهن جي ڪيس گهڻي زماني کان ونئي آس هئي. يعني سياسي تحريڪ جي سامهون سوشلسٽ مطالبا ڪڙا ڪرڻ، آزاد خياليءَ، چونڊيل حڪومت، سرمائيدار چٽا پيٽي، پريس جي سرمائيدار آزاديءَ، سرمائيدار قانون سازيءَ، سرمائيدار آزاديءَ ۽ هڪجهڙائيءَ تي ڪفر جون فتوائون ڦهڪائڻ ۽ عوام کي واعظ ڪري ٻڌائڻ تہ 'سرمائيدار تحريڪ مان توهان کي ڪجهہ بہ ڪونہ ورندو سرندو ۽ اٽلو پنهنجي هڙ جا ٽپڙ وڃائيندا.' جرمن سوشلزم فرينچ تنقيد جو بيوقوفيءَ وارو پڙاڏو هئي. فرينچ تنقيد ان حالت ۾ ٿي هئي، جڏهن هاڻوڪو سرمائيدار سماج وجود ۾ اچي چڪو هو ۽ اُن سان نهڪندڙ جياپي جون اقتصادي حالتون ۽ سياسي دستور قائم ٿي چڪا هئا. جرمنيءَ ۾ جيڪا جدوجهد ٿيڻ واري هئي، تنهن جو مقصد ئي اهو هو تہ فرانس وانگر جرمنيءَ ۾ بہ اهي شيون وجود ۾ اچن. جرمن سوشلزم اُهي حقيقتون وساري ڇڏيون.

آپيشاهي حڪومتون جنهن جي پنيان پادرين، پروفيسرن، ٻهراڙي جي وڏيرن ۽ ڪامورن جون لوڏيون هيون، تن لاءِ جرمن سوشلزم جڻ تہ غيبي امداد هئي. ڪين جيڪو سرمائيدار طبقو دڙڪا داٻا ڏيئي رهيو هو، تنهن جي خلاف جرمن سوشلزم کين ڪانهن پُتلي وارو ڪم ڏنو.

اُن زماني ۾ اهي سرڪاريون پورهيت طبقي جي بغاوتن کي ڦٽڪن ۽ بندوق جي گولين جهڙين ڪڙن گورين جا ڊوز ڏيئي رهيون هيون. انهن ڪڙن گورين مٿان جرمن سوشلزم کين مانيءَ مٿان مناڻ ڪارائڻ وارو ڪم ڏنو. انهيءَ 'سچي' سوشلزم اهڙي ريت انهن سرڪارين کي جرمن سرمائيدار طبقي سان وڙهڻ لاءِ هٿيار جو ڪم ڏنو. ساڳئي وقت انهيءَ هڪڙي مردار ۽ رجعت پرست مفاد جي وڪالت ۽ بچاءُ پڻ ڪيو. اهو مردار مفاد هو، جرمن ڇوٽي وچين طبقي جي منافق ۽ زماني ساز ٻهروپين جو مفاد. جرمنيءَ ۾ ڇوٽو وچيون طبقو موجوده

صورتحال جو سچو پچو سماجي بنياد ۽ پيڙهه آهي. اهو طبقو سورهينءَ صديءَ جو يادگار آهي ۽ نت نون روپن ۾ هر هر نئين سر پيو اُڀري.

انهيءَ طبقي کي بچائڻ ۽ سلامت رکڻ معنيٰ جرمنيءَ جي موجوده سماجي حالتن کي بچائڻ ۽ سلامت رکڻ. سرمائيدار طبقي جي صنعتي ۽ سياسي برتري انهي طبقي لاءِ ٻن طرفن کان يقيني تباهيءَ وارو خطرو ڪڙو ڪري ٿي. هڪڙو سرمايي جي ڪٺي ٿيڻ مان، ٻيو انقلابي پورهيت طبقي جي ايرڻ مان. "سچي" سوشلزم، جڻ هڪ ڌڪ سان اهي ٻـ شڪار ڪيا (يعني ساڳئي وقت سرمائيدار توڙي پورهيت طبقي جي واڌ جي مخالفت ڪيائين. مترجم). اها وبا وانگر پکڙجي ويئي.

جرمن سوشلسٽن جا ٻڌايل ابدي ۽ لازوال "سچ" جڻ رڳو سڪٽن هڏن تي چڙهيل چم هئا. مٿن ڪوبہ رت ست، ماس ۽ ساهه ڪونہ هو. انهن جي انهيءَ ٻيڇڙيءَ حالت کي لڪائڻ لاءِ، ۽ عام ماڻهن کي انهن جي خريداريءَ لاءِ آتو بنائڻ واسطي هنن ان هڏن جي مُٺ کي ڪٽي ڪائناتي شالون، غلاف ۽ قبائون اوڍايون. اهي شالون، غلاف ۽ قبائون قياس آرائين وارن ڪوريئڙن جي ڄارن مان اُٽيل هيون. مٿن فصاحت، بلاغت ۽ لفاظيءَ جو ڀرت ڀريل هو. اُهي مريض جذبن جي ٽڏڙيءَ ماڪ ۾ ٻوڙيل هيون. اُن ڪري ردي مال جو اهڙي قسم جي پبلڪ ۾ جام وڪرو ٿيڻ لڳو.

جرمن سوشلزم بہ ويئي ڏينهون ڏينهن ان ڳالهه کي وڌيڪ محسوس ڪندي تہ سندس اصل ڊيوٽي رڳو وچين طبقي جي منافق ۽ زماني ساز ڀهروپين جي ڍڳهيءَ لفاظيءَ واري وڪالت ڪرڻ آهي.

هنن اعلان ڪيو تہ جرمن قوم مثالي قوم آهي ۽ ڇوٽڙي طبقي جو منافق، زماني ساز ڀهروپيو مثالي انسان آهي. انهيءَ مثالي ماڻهوءَ جي هر ڪنهن بدمعاشيءَ واريءَ ذلالت کي هنن پُراسرار، ڳجهي، اعليٰ سوشلسٽ معنيٰ ۽ مطلب جو ويس پهرايو ۽ سندس اصل ڪردار کي بنهه ابتڙ رنگ ڏنو. اُها ايتري تائين وڌي ويئي، جو فرمائڻ لڳي تہ ڪميونزم ۾ وحشي ۽ تباهه ڪندڙ لاڙا آهن. هن اعلان ڪيو تہ اسان کي سمورين طبقاتي جدوجهدن لاءِ اعليٰ قسم جي ۽ غير جانبدار ڌڪار آهي. اڄ (سال 1847 ۾) جيڪي نام نهاد سوشلسٽ ۽ ڪميونسٽ ڪتاب ۽ رسالا وغيره جرمنيءَ ۾ پيا هلن، تن مان ڪن ٿورن کان سواءِ ٻيا سڀئي انهيءَ گندي ۽ سَنڌُ سُڪائيندڙ ادب منجهان آهن.

2 ـ مردار يا سرمائيدار سوشلزم.

سرمائيدار طبقي جو هڪڙو حصو، سرمائيدار سماج کي سلامت ۽ محفوظ رکڻ لاءِ سماجي شڪايتن کي گهٽائڻ گهري ٿو. انهيءَ حصي ۾ اقتصادي ماهر، خير جا ڪم ڪندڙ، انسانيت جا گهٽگهرا، پورهيت طبقي جي حالت بهتر بنائيندڙ، خير جي ڪمن جو انتظام ڪندڙ، جانورن ستائڻ خلاف انجمنن جا ميمبر، شراب خوريءَ جا ڪٽر مخالف، پراڻي سماجي عمارت جا ٿُنگ ٽيندا بند ڪندڙ، هر قسم جا سڌارڪ اچي وڃن ٿا. وڌي ڳالهه تہ هِن نموني جي سوشلزم کي ٺاهي جوڙي هڪ مڪمل سرشتو بنايو ويو آهي.

انهيءَ لاءِ اسين پرائوڌن جي ”غريبي جي فلسفي“ جو مثال ڏيئي سگهون ٿا.

سوشلسٽ رنگ جا سرمائيدار چاهين ٿا تہ اڄوڪين سماجي حالتن مان جيڪي ڪين فائدا ٿين ٿا سي سلامت هجن. پر انهن مان جيڪي ٽڪر ۽ خطرا پيدا ٿين ٿا، سي نہ هجن. ڪين سماج جي موجوده حالت ڪپي. پر ان جا انقلابي ۽ پيچي پور ڪندڙ جزا نہ گهرجن. ڪين پورهيت طبقي کان سواءِ سرمائيدار طبقو گهرجي. سرمائيدار طبقو قدرتي طرح اُن دنيا کي افضل سمجهي ٿو، جنهن دنيا ۾ سندس ڏاڪو آهي. سرمائيدار سوشلزم انهيءَ آرام ڏيندڙ تصور کي وڌائي ويجهائي وڌ گهٽ مڪمل سرشتن جو روپ ڏي ٿي. اها پورهيت طبقي کي چوي ٿي تہ ’اسان جي سرشتي تي عمل ڪري سڌا وڃي سماجي بهشت ۾ نڪاءُ ڪريو.‘ سندن اصل مطلب اهو آهي تہ پورهيت طبقو موجوده سماج جي حدن اندر ئي رهيو پيو هجي. باقي سرمائيدار طبقي بابت ڌڪار جا خيال دل مان تڙي ڪڍي ڇڏيو.

هن وٺ سوشلزم جو هڪڙو ٻيو وڌيڪ عملي، پر گهٽ منظم روپ بہ آهي. ان قسم جي سوشلزم جو مطلب هي آهي تہ پورهيت طبقي جي نظر ۾ انقلابي تحريڪن جي اهميت گهٽائي ڇڏجي. انهيءَ لاءِ هو ڪين ٻڌائين ٿا تہ سڪٽن سياسي سڌارن مان توهان کي ڪوبہ سياسي فائدو ڪونہ پوندو. توهان کي فائدو فقط تڏهن پوندو، جڏهن زندگيءَ جون مادي حالتون ۽ اقتصادي لاڳاپا بدلبا. زندگيءَ جي مادي حالتن جو مطلب هو اهو نٿا وٺن تہ ڪو پيداوار جا سرمائيدار لاڳاپا ختم ڪيا وڃن. ڇو؟ ڇو تہ اُهي فقط تڏهن ختم ٿيندا، جڏهن انقلاب ايندو. هنن جو مطلب آهي تہ اهي لاڳاپا پلي اڳي وانگر قائم رهن. رڳو انهن ۾ انتظامي سڌارا آندا وڃن. يعني اهڙا سڌارا آندا وڃن، جيڪي سرمايي ۽ پورهيي جي لاڳاپن تي ڪوبہ اثر نہ وجهن.

وڌ ۾ وڌ رڳو ايترو ڪن جو سرمائيدار سرڪار جو خرچ گهٽجي ۽ سندس انتظامي ڪم ۾ آساني پيدا ٿئي. سرمائيدار سوشلزم جو مڪمل طرح بيان فقط تڏهن ٿي سگهي ٿو، جڏهن اُن کي رڳو علامت طور ڪتب آندو وڃي.

يعني: آزاد واپار ـ پورهيت طبقي جي فائدي لاءِ. آمدني جا محصول ـ پورهيت طبقي جي فائدي لاءِ. جيلن جا سڌارا ـ پورهيت طبقي جي فائدي لاءِ. سرمائيدار سوشلزم اتي وڃيو دنگ ڪري، ۽ سچ پچ سندس اصل مراد آهي بہ اها.

ان جو تت هن هڪڙي جملي ۾ ڏيئي سگهجي ٿو: سرمائيدار، پورهيت طبقي جي ڀلي لاءِ سرمائيدار آهي.

3 ـ تنقيدي خيالي سوشلزم ۽ ڪميونزم.

هن دور جي هر ڪنهن وڏي انقلاب هڪڙو اهڙو ادب بہ پيدا ڪيو آهي، جنهن ۾ پورهيت طبقي جون گهُرون پيش ڪيل هونديون آهن. مثال طور: بابيوف ۽ ٻين جون لکڻيون. هتي اسين ان قسم جي ادب جي ڳالهہ نٿا ڪريون.

جڏهن وڏيرڪي ۽ جاگيرداري سماج جو تختو اونڌو ڪيو ٿي ويو، تڏهن ان عام جوش خروش واري زماني ۾ پورهيت طبقي پنهنجا مقصد حاصل ڪرڻ لاءِ پهريون سڌيون ڪوششون ڪيون. اُهي ناڪام ٿيون. ڇو تہ پورهيت طبقو اجا پوئتي پيل حالت ۾ هو ۽ سندس ڇوٽڪاري لاءِ گهربل اقتصادي حالتون اجان گم هيون. اِهي حالتون ان ڪان پوءِ ترت اچڻ واري سرمائيدار دور کي پيدا ڪرڻيون هيون ۽ فقط اهو ايندڙ دور ئي انهن حالتن کي پيدا ڪري سگهيو ٿي. پورهيت طبقي جي انهن پهرين تحريڪن سان گڏ جيڪو انقلابي ادب پيدا ٿيو، اهو لازمي طرح رجعت پرست نموني جو هو. اُن تمام آڏي ڦڏي نموني دنيا ترڪ ڪرڻ ۽ سيني کي هڪ جهڙو ڪرڻ جي عام سکيا ڏني.

جن سرشتن کي واجبي طرح سوشلسٽ ۽ ڪميونسٽ سرشتا ڪوٺي سگهجي ٿو، سي اُن زماني ۾ پيدا ٿيا هئا. پورهيت طبقي ۽ سرمائيدار طبقي جي وچ ۾ ٽڪر اجان شروعاتي ۽ پوئتي پيل حالت ۾ هو. اُن حالت جو مٿي ذڪر ڪيل آهي. اِهي سرشتا سينٽ سائمن، فوريئر، اوون ۽ ٻين جا تيار ڪيل هئا.

انهن سرشتن جا باني سماج جي چالو صورت ۾ جيڪي سماجي ٽڪر آهن ۽ منجهس جيڪي سڙندڙ جزا آهن، تن کي ڏسيو سگهن ٿا. پر پورهيت طبقو جو اجان ٻالپڻ جي حالت ۾ آهي سو ڪين اهڙي حالت ۾ نظر اچي ٿو، جنهن حالت ۾

اهو پنهنجي دليان ڪابہ تاريخي وک اڳتي وڌائي نٿو سگهي ۽ پنهنجي سر ۽ پنهنجي ليکي ڪابہ خود مختيار سياسي تحريڪ هلائي نٿو سگهي.

طبقاتي ٽڪر بہ اوترائي وڌندا آهن، جيترو صنعت ۽ ڪارخانا وڌندا آهن. هو جيڪا اقتصادي صورتحال ڏسن ٿا، تنهن ۾ ڪين اهي مادي حالتون ڏسڻ ۾ نٿيون اچن، جي پورهيت طبقي جي ڇوٽڪاري لاءِ گهربل آهن. تنهنڪري هو هڪڙي اهڙي نئين سماجي سائنس ۽ اهڙن نون سماجي قانونن جي ڳولا ڪرڻ لڳن ٿا، جيڪي انهن حالتن کي پيدا ڪن.

هنن ڀانيو تہ تاريخي عمل بدران سندن ذاتي ايجادن جو عمل اهي حالتون ناهيندو. ڇوٽڪاري جون حالتون تاريخي طرح پيدا ٿين، تنهن جي جاءِ تي سندن خيالي طرح رٿيل حالتون ڪم ڏين. پورهيت طبقو آهستي آهستي پاڻمرادو طبقاتي طرح منظم ٿئي، تنهن جي بدران، سماج انهن ايجاد ڪندڙن جي خاص طرح ناهيل نسخي موجب منظم ٿئي. اُنهن جو خيال هو تہ آئيندي جو تاريخي ڪم اِهو آهي تہ سندن سماجي رٿائن جي تبليغ ڪئي وڃي ۽ انهن کي عمل ۾ آندو وڃي.

هو جيڪي رٿائون ناهين ٿا، تن ۾ هو مکيہ خيال پورهيت طبقي جي ڀلي جو رکن ٿا. ڇو تہ هو انهيءَ طبقي کي سڀ کان وڌيڪ ڏکويل طبقو سمجهن ٿا. حقيقت ۾ سندن نظر ۾ پورهيت طبقي جي وجود جي اهميت آهي ئي رڳي اها تہ هُو سڀ کان ڏکويل طبقو آهي.

اُن وقت طبقاتي جدوجهد جي حالت تو ڙي سندن پنهنجي ماحول جي حالت پوئتي پيل ۽ اڻ وڌيل هوندي آهي. ان ڪري انهي قسم جا سوشلسٽ پاڻ کي سمورين طبقاتي دشمنين کان بنهہ مٿاهون ليکيندا آهن. هو سماج جي هر فرد جي حالت بهتر بنائڻ چاهيندا آهن. ايتري قدر جو هو چاهيندا آهن تہ جيڪي فرد سماج ۾ سڀ کان وڌيڪ دادلا آهن، تن جي حالت بہ اجا بہ سٺي ٿئي. تنهنڪري هو هميشہ طبقاتي فرقن کي ڇڏي، سڄي سماج کي اپيلون ڪندا آهن. بلڪ حاڪم طبقي کي اپيل ڪرڻ پاڻ وڌيڪ پسند ڪندا آهن. ڇو تہ هو سوچيندا آهن تہ سماج کي بهترين حالت ۾ آڻڻ لاءِ اسان واري بهترين رٿا ڪنهن ماڻهوءَ کي هڪ ڀيرو سمجهہ ۾ اچي ويئي تہ پوءِ ڀلا هو ڪيئن ان کي قبول نہ ڪندو؟ تنهنڪري هو هر قسم جي سياسي ۽ خاص ڪري انقلابي قدم کي رد ڪن ٿا. هو پنهنجا مقصد صلح سانت

سان حاصل ڪرڻ چاهين ٿا. هو ننڍڙا تجربا ڪرڻ ۽ مثال قائم ڪرڻ سان نئين سماجي جنت لاءِ ميدان تيار ڪن ٿا.

ان وقت پورهيت طبقو اجان پوئتي پيل ۽ اڻ وڌيل حالت ۾ هوندو آهي. ڪيس پنهنجي پوزيشن جي صحيح ڄاڻ نه هوندي آهي. هن جي دل ۾ فقط اهي شروعاتي اُڌما هوندا آهن ته ڪنهن نه ڪنهن نموني سماج نئين سر ناهڻ ڪپي. ان وقت خيالي سوشلسٽ اينڌڙ زماني بابت جيڪي خيال ۽ خواب جوڙيندا آهن، سي پورهيت طبقي جي ان وقت جي حالت سان نهڪي اينديون آهن. پر انهن سوشلسٽ ۽ ڪميونسٽ لکڻين ۽ ڪتابن ۾ هڪڙو تنقيدي جزو به هوندو آهي. هو موجوده سماج جي هر بنيادي اصول تي حملو ڪندا آهن. تنهنڪري منجهن پورهيت طبقي جي سمجهه وڌائڻ لاءِ ڪافي قيمتي مال هوندو آهي. اُهي عملي رٿون ڏيندا آهن ته شهر ۽ ٻهراڙين جي وچ ۾ فرق کي ختم ڪيو وڃي، ڪٽنب جي سرشتي کي ختم ڪيو وڃي، صنعتون ۽ ڪارخانا ماڻهن جي ذاتي فائدن لاءِ هلائڻ جو رواج ختم ڪيو وڃي، مزوري تي پورهيو ڪرڻ جو سرشتو ختم ڪيو وڃي، سڄي سماج ۾ صلح سانت، قرب ۽ محبت پيدا ڪئي وڃي، سرڪار کان سندس هاڻوڪا ڪم ڇڏائي کيس فقط پيداوار مٿان نظرداري ڪرڻ جو ڪم ڏنو وڃي. انهن سيني رٿن جو اشارو انهي ڳالهه ڏانهن آهي ته طبقاتي دشمنيون گم ٿين. اهي طبقاتي دشمنيون ان وقت اجا مس اپريل هيون. تنهنڪري انهن ڪتابن ۽ لکڻين ۾ کين سندن اوائلي، اڻ چٽي ۽ منجهيل صورت ۾ ڏنو ويو آهي. تنهنڪري اهي رٿون خالص خيالي قسم جون آهن.

تنقيدي خيالي سوشلزم ۽ ڪميونزم جو تاريخي واڌاري سان اهڙو لاڳاپو آهي، جو منجهانئن هڪڙي جيترو وڌي ٿي، ٻئي جي اهميت اوتروئي گهٽجي ٿي. جيئن جيئن ۽ جيتري جيتري حد تائين هاڻوڪي طبقاتي جدوجهد وڌي ويجهي ٿي ۽ مقرر صورت وٺي ٿي، تيئن تيئن تنقيدي خيالي سوشلزم ۽ ڪميونزم طبقاتي ٽڪرن کان پاسو ڪرڻ ۽ ان تي ملامت ڪرڻ جي جيڪا ڳالهه ڪري ٿي، سا پنهنجي عملي اهميت ۽ نظرياتي جواز وڃائي ويهي ٿي. تنهنڪري جيتوڻيڪ انهن سرشتن جا باني ڪيترين ڳالهين ۾ انقلابي هئا ته به سندن پوئلڳن ۽ مريدن سدائين رڳو مردار ۽ رجعت پرست ٽولا ناهيا. هو پورهيت طبقي جي ترقيءَ ڏانهن وينڌڙ تاريخي واڌاري جي مقابلي ۾ پنهنجي استادن جي اصلوڪن نظرين کي چهٽيا پيا آهن. تنهنڪري هو لڳاتار اها ڪوشش ڪندا رهيا آهن ته طبقاتي جدوجهدن

مان ساھ پساھ ڪڍيو وجي ۽ طبقاتي دشمني ختم ڪئي وجي. هو اجا تائين اهي خواب پيا لهن تہ تجربا ڪري ڪري، ڪنهن ڏينهن وجي سماجي خيالي جنت تائين پهچنداسين. جهڙوڪ: (چالر فوريئر جي رٿا موجب ناهيل سوشلسٽ بيٺڪون) فيلينس تيئرس، (اوون جون مثالي ڪميونسٽ انجمنون) ”گهرو بيٺڪون“، (ڪابي جا خيالن ۾ بنايل ننڍڙا ڪميونسٽ بهشت) ”ننڍڙا اڪاريا“ وغيره. انهن خيالي محلن اڏڻ لاءِ هنن کي هميشہ سرمائيدار طبقي جي همدردين کي جاڳائڻو پوي ٿو ۽ ڪانئن خيراتون پنڻيون پون ٿيون. تان جو اهي آهستي آهستي وجيو انهن مردار رجعت پرست سوشلسٽن جي لسٽ ۾ داخل ٿين جن جو ذڪر اسان مٿي ڪري چڪا آهيون. هنن ۽ هُنن ۾ فرق رڳو اهو هوندو آهي جو خيالي سوشلسٽ مردار سوشلسٽن ڪان وڌيڪ منظم نموني عملي پلاءُ پچائيندا آهن ۽ ڪين پنهنجي سماجي سائنس جي ڪرامتن تي انهن ڪان وڌيڪ چريائي ۽ وهم وارو ايمان هوندو آهي.

تنهنڪري پورهيت طبقي طرفان جيڪي بہ سياسي قدم کنيا ويندا آهن، تن جي هو مخالفت ڪندا آهن. ڇو تہ هو سمجهندا آهن تہ اهڙا قدم فقط اهو ماڻهو کڻندو، جنهن کي سندن نون آسماني ڪتابن تي ايمان نہ هوندو.

انگليند ۾ اوون جا پوئلڳ چارٽسٽن ۽ ”ريفارمس“ اخبار جي پوئلڳن جي مخالفت ڪن ٿا.

4 ـ هاڻوڪين ڌار ڌار مخالف پارٽين بابت ڪميونسٽن جو نقطي نظر

Position of the Communists in Relation to the Various Existing Opposition Parties

انگلينڊ جي چارٽسٽن ۽ آمريڪا ۾ زرعي سڌارڪن ۽ ٻين هاڻوڪين پورهيت طبقي جي جماعتن سان ڪميونسٽن جو ڪهڙو لاڳاپو آهي، تنهن ڳالهه کي ٻئي ڀاڱي ۾ صاف ڪيو ويو.

ڪميونسٽ پورهيت طبقي جي فوري مقصدن کي حاصل ڪرڻ ۽ ڪين ترت فائدن ڏيارڻ لاءِ لڙن ٿا. پر هر هلندڙ تحريڪ ۾ هو ان تحريڪ جي آئيندي ۽ مستقبل جي نمائندگي، وڪالت ۽ سنڀال ڪن ٿا. هو فرانس ۾ سوشلسٽ جمهوريت پسندن سان ساٿ ڏيئي رجعت پرستن ۽ آزاد خيال سرمائيدارن جي مخالفت ڪن ٿا، پر سوشلسٽ جمهوريت پسندن کي عظيم فرانس انقلاب کان وٺي جيڪي فقرا ۽ خوشفهميون ورثي ۾ مليون آهن، انهن تي تنقيد جو حق ڪميونسٽ پاڻ وٽ محفوظ رکن ٿا.

سوئيزرلينڊ ۾ هو ريڊيڪل ڌر سان ساٿ ڏين ٿا. پر هو اها ڳالهه بہ خيال ۾ رکن ٿا تہ ان پارٽي ۾ هڪ ٻئي جا دشمن جزا گڏ آهن. هڪڙا فرينچ نموني جا جمهوري سوشلسٽ آهن، ٻيا آزاد خيال سرمائيدار آهن. پولينڊ ۾ هو ان پارٽي جا حامي آهن، جيڪا پارٽي انهي ڳالهه تي زور ڏي ٿي تہ پولينڊ جي قومي ڇوٽڪاري لاءِ اها ڳالهه لازمي آهي تہ زرعي انقلاب آندو وڃي. هيءَ اها پارٽي آهي، جنهن 1846ع ۾ ڪريڪو شهر ۾ بغاوت ڪئي هئي.

جرمنيءَ ۾ جڏهن بہ سرمائيدار طبقو انقلابي نموني هلت ڪري ٿو ۽ آپيشاهي ڪندڙ بادشاهت، جاگيرداريءَ، وڏيرا شاهي ۽ ڇوٽي وچين طبقي جي مخالفت ڪري ٿو، تڏهن ڪميونسٽ ساڻن گڏجي لڙن ٿا. پر هو هڪڙي پل لاءِ بہ پورهيت طبقي کي اها صاف صاف ڄاڻ ڏيڻ کان نٿا رهن تہ پورهيت طبقي ۽

سرمائيدار طبقي جي وچ ۾ جيڪا ڪٽر دشمني آهي، تنهن کي ڪيئن سجاڻجي. هو اهو انهيءَ لاءِ ٿا ڪن تہ سرمائيدار طبقو سماج تي بالادستي حاصل ڪرڻ سان گڏوگڏ جيڪي سماجي ۽ سياسي حالتون پيدا ڪندو، تن کي پورهيت طبقو هڪدم هٿيار بنائي خود سرمائيدار طبقي خلاف استعمال ڪري. جنهن مهل جرمنيءَ ۾ رجعت پرست طبقن جي راڄ جو تختو اونڌو ٿئي، تنهن مهل کان ئي خود سرمائيدار طبقي خلاف لڙائي شروع ٿي وڃي.

ڪميونسٽ خاص ڪري جرمنيءَ ڏانهن ڌيان ڏين ٿا. ڇو تہ جرمني سرمائيدار انقلاب جي چائنٺ تي اچي پهتي آهي. جڏهن انگلينڊ ۾ سترهين صديءَ ۾ ۽ فرانس ۾ ارڙهين صدي ۾ انقلاب آيا، تڏهن انگلينڊ ۽ فرانس جا مزدور طبقا واڌاري جي هينائين ڏاڪي تي هئا. جڏهن جرمن سرمائيدار انقلاب ايندو، تنهن مهل يورپي تهذيب جون حالتون اڳتي وڌيل هونديون ۽ انگريز ۽ فرينچ مزور طبقن جي سندن ملڪن ۾ سرمائيدار انقلابن اچڻ وقت جيڪا حالت هئي، تنهن کان جرمن مزور طبقو اڳتي وڌيل حالت ۾ هوندو. پيو تہ جرمنيءَ ۾ جڏهن سرمائيدار انقلاب ايندو تڏهن اهو فقط شروعاتي قدم هوندو. ان کان فوراً پوءِ پورهيت انقلاب ايندو.

مطلب ڳالهہ جو تہ هاڻوڪي سماجي ۽ سياسي صورتحال خلاف جيڪا بہ انقلابي تحريڪ جتي بہ هلي ٿي، ڪميونسٽ ان جو ساٿ ڏين ٿا.

هو انهن سڀني تحريڪن ۾ ملڪيت جي سوال کي مکيہ سوال بنائي اڳيان آڻين ٿا. چاهي ان وقت اها تحريڪ ڪهڙي ڏاڪي تي ڇو نہ هجي.

آخري ڳالهہ تہ هو سڀني ملڪن جي جمهوري پارٽين جي وچ ۾ اتحاد لاءِ پاڻ پتوڙين ٿا.

ڪميونسٽ پنهنجا خيال ۽ مقصد لڪائڻ پسند نٿا ڪن. هو کليو کلايو اعلان ٿا ڪن تہ سندن مطلب فقط هاڻوڪين سماجي حالتن جو تختو زبردستيءَ اونڌو ڪرڻ سان ئي پورا ٿيندا. پلي تہ حاڪم طبقا ڪميونسٽ انقلاب کان ڏڪن. پورهيتن جي هٿ ۾ فقط غلاميءَ جون زنجيرون آهن. جي هارايائون تہ بہ تہ رڳيون اهي زنجيرون هارائيندا. کٽڻ لاءِ سڄي دنيا اڳيان پيئي اٿن.